

”Skadelig for samholdet blant det norske folk”

Oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940

Kristoffer Slettholm

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2011

© Kristoffer Slettholm

2011

”Skadelig for samholdet blant det norske folk”. Oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940.

Kristoffer Slettholm

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Å skrive en masteroppgave kan til tider være et ensomt arbeid, men heldigvis har flere hjulpet meg på veien. Først og fremst må min veileder, professor Øystein Sørensen, takkes. Han har i stor grad latt meg jobbe selvstendig, men hentet meg inn når veiene jeg har forsøkt ikke har ledet i noen retning. Thomas Støvind Berg skal også ha en stor takk for uvurderlig hjelp med kildematerialet han stilte til min disposisjon i prosjektets begynnende fase. En takk må også gå til de som i løpet av prosessen har kommentert deler av oppgaven og kommet med ulike faglige innspill. Spesielt bør Nik. Brandal trekkes frem, som alltid har vært tilgjengelig og villig til å svare på henvendelser. Torgrim Titlestad har vært til stor hjelp både for forståelsen og tilretteleggingen av NKPs kildemateriale, men også gjennom interessante innspill om oppgavens tema.

Personalet på Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har virkelig levd opp til sitt rykte som serviceinnstilt og behjelpelige, og jeg er svært takknemlig for deres hjelp. Medstudenter på Blindern har også gjort skriveprosessen lettere, gjennom sosial omgang og mange, lange kaffepauser både i gode og dårlige tider i arbeidet. Takk også til Kristoffer Høgås og Erik Engblad for innspill og grundig gjennomlesning av oppgaven i avslutningsfasen. Det er likevel ingen som har hørt mer om prosjektet, og i større grad blitt påvirket av vekslende tiltro til denne studien, enn Tina Aarskaug. Hun fortjener en stor takk for all støtte gjennom lang tid.

Kristoffer Slettholm

Blindern, november 2011.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1. INTRODUKSJON	1
Bakgrunn	2
Problemstillinger	3
Avgrensninger	4
Teoretisk innfallsvinkel	5
Metodiske tilnærminger	8
Kilder og litteratur	10
Struktur og oppbygning	13
KAPITTEL 2. ”MEN VI ER IKKE DOGMTIKERE”	15
To linjer i arbeiderbevegelsen	15
Den nasjonale strømmningen	16
Den revolusjonære strømmningen	18
Fagopposisjonen av 1940 – videre bakgrunn	21
Fagopposisjonens virke	24
Fagopposisjonen og NS	26
Sammenfattende vurderinger	28
KAPITTEL 3. FAGOPPOSISJONEN I PERIFERIEEN	31
Utviklingen i LO før nazifiseringen	31
Jens Tangen i Sverige	32
”Gjenoppbygningen av fagorganisasjonen i Norge”	34
Gjenreisningen til ny vurdering	36
Generelle trekk fra okkupasjonstiden, med blick mot Fagopposisjonen	38
Gjenreisningen av fagbevegelsen	39
Fagopposisjonen knyttes til NS	40
Jens Tangens etterkrigstid	42
Representantskapet 18.-21. juni	43
Fagopposisjonen i umiddelbar etterkrigstid	45
Sammenfattende vurderinger	47
KAPITTEL 4. FAGOPPOSISJONEN I FOKUS	49
Stortingsvalget 1945	49
Martin Tranmæl retter fokus på Fagopposisjonen	50
Faglig Utvalg opprettes	52
DNA angriper opposisjonsarbeidet	53
En vellykket strategi?	54
Polarisering og politisering	55
Frem mot kongressen	57
Sammenfattende vurderinger	58

KAPITTEL 5. FAGOPPOSISJONEN I RETTSSALEN	61
En politisert rettssak	61
Et politisk forspill	62
Grunnlaget for rettssaken	65
Rettssakens gang	67
Dommen	69
En dom med stort politisk potensial	72
Sammenfattende vurderinger	74
 KAPITTEL 6. LO-KONGRESSEN	 77
Granskningskomiteens innstillinger	77
Flertallets konklusjoner	81
Dissensen: Olaf Skramstad	82
Frontene settes	83
Taktisk manøvrering	85
Tangen og Brendberg står igjen	87
Et lokalt og et sentralt nivå	88
Hva med Martin Brendbergs motstandsinnsetts?	90
Mot voteringen	92
Sammenfattende vurderinger	94
 KAPITTEL 7. ETTER DOMMEN	 97
Rettslige følger	97
Organisatoriske følger i LO	99
Følger for de ledende opposisjonelle	102
Politiske følger internt i NKP	103
Politiske følger internt i DNA	107
Tilfellet Viktor Jensen	110
Sammenfattende vurderinger	112
 KAPITTEL 8. KONKLUSJON	 115
Brudd og kontinuitet i synet på Fagopposisjonen	115
Pådrivere i beslutningsprosessene	116
Partipolitisk posisjonering	117
Det organisatoriske oppgjøret	119
Et politisk strafferettslig oppgjør	120
Oppgjøret som kollektivt og individuelt oppgjør	122
Oppgjøret som ytre og indre oppgjør	123
Hvorfor dominerte Fagopposisjonen LOs interne oppgjør?	124
 LITTERATUR- OG KILDELISTE	 127

1 INTRODUKSJON

Denne studien undersøker oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940. Det var et oppgjør med en opposisjonell gruppering rettet mot Arbeidernes Faglige Landsorganisasjons (LO)¹ og Det Norske Arbeiderpartis (DNA)² ledelse i 1940, som kulminerte på LOs kongress i mai 1946. I denne fremstillingen vil fokus legges på årene 1945 og 1946 for å vurdere sentrale utviklingstrekk i synet på Fagopposisjonen. Tidligere fremstillinger har forklart oppgjøret i lys av det partipolitiske oppgjøret i fagbevegelsen i etterkrigstiden, men ettersom ingen har undersøkt det i annet enn større syntetiserende verker, vil denne oppgaven også ha et deskriptivt aspekt for å undersøke *hvordan* oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 forløp.³ Det sentrale målet for undersøkelsen er å finne ut *hvorfor* det ble en så sentral del av LOs etterkrigsoppgjør som det faktisk gjorde.⁴

LOs rolle som samfunnsbygger sammen med DNA i etterkrigstiden kan knapt overvurderes. Disse sosialdemokratiske institusjonene har hatt en avgjørende betydning for norsk etterkrigstid, og manøvreringen ledelsen i disse institusjonene foretok i umiddelbar etterkrigstid skulle få stor betydning for både Norges og arbeiderbevegelsens historie. Fagopposisjonen representerte en ideologisk strømning som hadde en viss oppslutning på 30-tallet: En revolusjonær tilnærming til sosialismen som sto i opposisjon til LOs og DNAs vending i reformistisk retning. Fagopposisjonen av 1940 besto blant annet av en rekke kommunister, og hvordan den sosialdemokratiske ledelsen i DNA og LO forholdt seg til den revolusjonære opposisjonen understreker sentrale utviklingstrekk i Norge. Derfor er en undersøkelse av oppgjøret med Fagopposisjonen interessant.

¹ Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon i Norge byttet navn til Landsorganisasjonen i Norge i 1957. Ettersom organisasjonen i dag kjennes som LO, er det denne forkortelsen som vil brukes i denne fremstillingen.

² I løpet av arbeidet med denne masteroppgaven fjernet Arbeiderpartiet "Det Norske" før partinavnet. For enkelthets skyld vil DNA fremdeles brukes som forkortelse.

³ Eksempler på tidligere behandling av Fagopposisjonen: se Bjørnhaug, Inger og Halvorsen, Terje *LOs historie 1935-1969 bind 2: Medlemsmakt og samfunnsansvar*. Pax Forlag, Oslo 2009: s 199-211 ; Pryser, Tore *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – bind 4. Klassen og nasjonen (1935-1946)*. Tiden norsk forlag, Oslo 1988: 579-582 ; Berntsen, Harald. *Hvem bygde landet – for hvem? Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund fra gjenreisning til krise 1945-1988* Fellesforbundet, Oslo: 1993: 44-50

⁴ Oppgjøret dominerte LOs første kongress etter krigen, i mai 1946, med flere dagers debatt, Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon *Protokoll over Kongressen 1946*. Referat ved Erling Lian. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1946.

Bakgrunn

Denne studiens innfallsvinkel er den ideologiske bakgrunnen for Fagopposisjonens virke. 30-tallet var en tid for store ideologiske brytninger i arbeiderbevegelsen, og både DNA og LO vendte i det man kan kalle en reformistisk retning i løpet av tiåret.⁵ Denne utviklingen ble fulgt av en opposisjon som argumenterte for arbeiderklassens revolusjonære vei til sosialismen, og denne retningen dominerte i Norges Kommunistiske Parti (NKP), men også innad i DNA og LO var det flere som sognet til en slik forståelse av arbeiderbevegelsens kamp.⁶ Denne nokså sammensatte strømmingen skulle danne hovedgrunnlaget for Fagopposisjonen av 1940, som i tillegg fikk en viss oppslutning grunnet misnøye med hvordan LOs og DNAs ledelse opptrådte i tiden etter det tyske angrepet i 1940. I Oslo samlet et hundretalls av byens radikale fagorganiserte seg i en fagopposisjon, med krav om en tydeligere klassepolitikk i stedet for den alliansen med borgerlige krefter opposisjonen mente ledelsen hadde inngått i. Inkludert i denne radikale kritikken, fulgte også krav om fred med det angripende Tyskland, reorganisering av arbeidslivet og en ny regjering.⁷ Denne regjeringen skulle utgå fra ”det arbeidende folk”, og forslaget innebar en klar avvisning av det parlamentariske demokratiet. Fagopposisjonen vant ikke frem med sine fremstøt verken mot LOs ledelse, Regjeringen, eller DNAs organer. Da samarbeidslinjen opposisjonen hadde gått inn for også så ut til å inkludere et samarbeid med Nasjonal Samling (NS), sprakk Fagopposisjonen av 1940.

Etter at den brøt sammen var det i liten grad fokus på et oppgjør med opposisjonen blant ledende kretser i parti- eller fagorganisasjon i eksil. Dette skulle videreføres i den første perioden etter frigjøringen i 1945, men fra slutten av 1945 og frem mot LO-kongressen i mai 1946 skulle opposisjonen bli utsatt for forholdsvis hard kritikk. I mange instanser ble de opposisjonelle fra sommeren 1940 angrepet, og oppgjøret hadde både en rettslig, en politisk, en sosial og en organisatorisk dimensjon. I stor grad skulle kritikken ramme partiet NKP, men den markerte også et ideologisk oppgjør med forholdsvis utbredte politiske oppfatninger i arbeiderbevegelsen før krigen. I månedene som fulgte etter stortingsvalget i 1945 skulle opposisjonsvirksomheten fra 1940 ved flere anledninger bli trukket frem, og spørsmålet om

⁵ Prosessen er beskrevet i Dahl, Hans Fredrik *Fra klassekamp til nasjonal samling. Arbeiderpartiet og det nasjonale spørsmål i 30-årene*. Pax Forlag, Oslo 1969 ; Pryser 1988: s 68-80

⁶ Skaufjord, Terje *Venstreopposisjon i Det Norske Arbeiderparti 1933-1940*. Universitetet i Oslo, Hovedoppgave 1977: Kapittel to

⁷ Opposisjonens virke er beskrevet i Aagesen, Knut, ”Fagopposisjonen av 1940” i Paulsen, Helge (red) *1940 – Fra nøytral til okkupert*. Universitetsforlaget, Oslo 1969

Fagopposisjonens natur skulle bli en sak som dominerte fagbevegelsens indre oppgjør frem mot LO-kongressen.

Problemstillinger

Hovedproblemstillingen til dette prosjektet er: *Hvorfor ble oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 en så dominerende del av LOs organisatoriske oppgjør etter okkupasjonen?* Dette vil undersøkes gjennom sentralt kildemateriale fra både LOs, DNAs og NKPs arkiver, og vurderes i lys av litteratur om den generelle utviklingen under og etter den andre verdenskrigen. Slik vil studien av oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 gå utover bare å være en undersøkelse av LOs indre oppgjør med organisatoriske opprørere, ettersom oppgjøret kan bidra til å forklare sentrale utviklingstrekk i etterkrigstiden. En rekke underproblemstillinger vil støtte denne undersøkelsen.

I hvilken grad var oppgjøret med Fagopposisjonen partipolitisk motivert? Tidligere forskning på området har altså indikert at partipolitikken spilte en sentral rolle i det organisatoriske oppgjøret etter andre verdenskrig, da et styringsvillig DNA brukte Fagopposisjonen til å ramme NKP ved å knytte opposisjonens virke til det kommunistiske partiets politikk i 1940. Dette perspektivet har stort sett vurdert oppgjøret ut fra posisjonen det fikk på LO-kongressen i 1946, mens en undersøkelse av oppgjøret i videre forstand vil muligens gi andre eller supplerende svar. Dersom oppgjøret med Fagopposisjonen *kan* forklares kun ut fra partipolitiske disposisjoner, kan man da påpeke strengere straffer til kommunister som hadde deltatt i opposisjonsarbeidet enn sosialdemokrater? Eller var det forskjeller mellom de individuelle sanksjonene og den mer overordnede fordømmelsen av Fagopposisjonen?

Hvordan posisjonerte de to arbeiderpartiene seg i forhold til Fagopposisjonen i etterkrigstiden? NKP fremsto i 1945 som et demokratisk parti som opererte på nasjonal grunn, hvorfor ville dette partiet ønske å forsvare en opposisjon som i 1940 tok avstand fra det parlamentariske demokratiet og argumenterte for arbeidernes overtakelse av samfunnsmakten under tysk okkupasjon? Hvilket handlingsrom hadde NKP i 1945, og hvilke muligheter hadde DNAs politiske ledelse til å bruke Fagopposisjonen mot det rivaliserende partiet? Kunne ikke et slikt oppgjør slå tilbake på DNAs egne tillitsvalgte som deltok i Fagopposisjonen av 1940? Som det skal fremgå under redegjørelsen av metode, vil oppgjøret bli vurdert ut fra et kollektivt og et individuelt nivå, noe som blir svært viktig i forståelsen av oppgjøret. I forlengelsen av spørsmålet om partienes handlingsrom er et sentralt spørsmål

hvem var pådrivere i beslutningsprosessen(e)? Kom oppgjøret som et resultat av et press nedenfra om et oppgjør med noen man mente hadde opptrådt illojalt i 1940, eller var oppgjøret toppstyrt av den sosialdemokratiske ledelsen? I denne sammenheng vil også en undersøkelse av andre påvirkningsfaktorer enn et eventuelt press nedenfra undersøkes. Hvilken rolle spilte eksempelvis rettssakene mot Fagopposisjonens ledere, ettersom flere av disse hadde tatt steget inn i NS som en konsekvens av de uttalte intensjonene om å kjempe arbeiderbevegelsens sak under de rådende forholdene? *I hvilken grad fikk NS-tilknytningen og landssvikoppgjøret innvirkning på oppgjøret med opposisjonen?*

Synet på Fagopposisjonen skal også vurderes ut fra en tidsdimensjon. *Hvilke brudd eller kontinuitet i synet på Fagopposisjonen kan spores?* Hvorfor endret synet på opposisjonsarbeidet seg mellom virksomheten i 1940, via LO-ledelsens eksilopphold, den første tiden etter frigjøringen i mai 1945, og frem til LO-kongressen i 1946? Denne utviklingen skal følges nøye, der fagkongressen er kulminasjonen av det fordømmende synet på opposisjonsarbeidet. Og ble den harde fordømmelsen på LO-kongressen fulgt opp nedover i organisasjonsleddene, slik kongressvedtaket indikerte at det skulle? Alle disse underproblemstillingene søker å bygge opp under hovedproblemstillingen.

Avgrensninger

Målet med undersøkelsen er altså å undersøke hvorfor Fagopposisjonen ble en dominerende sak i LOs etterkrigsoppgjør. Det ble indikert i forrige avsnitt at fokus vil bli rettet mot beslutningstakere i denne prosessen, med en sentral bakgrunn i den partipolitiske konflikten som lå latent under oppgjøret. Dermed vil oppgaven være et klart eksempel på politisk historieskriving. Studien ønsker ikke å nedtone kulturelle, materielle eller sosiale aspekter ved arbeiderbevegelsens virke, men vinklingen i oppgaven er bevisst rettet mot politisk historie da det er et mål å beskrive utviklingstrekk over en forholdsvis kort periode. En problematisk følge av denne vektleggingen kan være at arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen reduseres til *objekter* for de handlende *subjektene* i ledelsen. Samtidig er ikke dette bare et resultat av et bevisst fokus på politisk historie, forestillingen om ledelsen som handlende subjekter og medlemmene som objekter kan også forsvares ut fra kildematerialet. I umiddelbar etterkrigstid var forholdene i LO svært politisert, og ledelsen i både DNA og LO tok flere grep for å innskjerpe lydigheten blant medlemmene slik at stemmegivningen ble foretatt på strengt politisk grunnlag.⁸ En tematisk avgrensning som først og fremst fokuserer på de

⁸ Dette er et sentralt poeng i kapittel fire, men se også Pryser 1988: s. 563

ledende sirkler i arbeiderbevegelsen er derfor nødvendig for å svare på de spørsmål som er stilt. Det betyr ikke at fokus *ikke* skal rettes mot eksempelvis individene som ble rammet av oppgjøret, men som det skal fremgå, belyses også dette best gjennom å ha overordnet fokus på ledelsen i den politiske og faglige arbeiderbevegelsen.

Tidsmessig var studien i utgangspunktet avgrenset til de første to etterkrigsårene. Utviklingen mellom frigjøringen og LO-kongressen vil indikere brudd eller kontinuitet i oppfattelsen av Fagopposisjonen, mens hovedtyngden i fremstillingen ligger rundt mai 1946. Da foregikk oppgjøret med Fagopposisjonen både i rettssalen – med dommer mot de ideologiske lederne av Fagopposisjonen – samtidig som LO-kongressen åpnet. Fremstillingen vil i noen tilfeller gå utover 1946, eksempelvis for å undersøke utviklingen i synet på opposisjonen ved rettssaken mot dens formelle leder Jens Tangen i 1949. Også i det organisatoriske og politiske oppgjøret vil tidsperspektivet i noen tilfeller strekke seg utover LO-kongressen, blant annet for å undersøke hvilke individuelle følger oppgjørene fikk internt i partiene eller i lavere organisasjonsinstanser.

Sentrale utviklingstrekk som skal dominere det senere oppgjøret med Fagopposisjonen er å finne i arbeidet i eksilsekretariatene under okkupasjonen. Det vil være et mål å finne ut hvordan ledende skikkelser i LO og DNA forholdt seg til opposisjonen mens den fremdeles var virksom i 1940, samt under okkupasjonen for øvrig. I denne perioden ble viktige forberedelser til et oppgjør gjort, men et avgjørende poeng for det senere oppgjøret, er den generelle utviklingen i ledende kretser i arbeiderbevegelsen i en avgjørende periode av dens utvikling. Dermed er tidsrammen for denne studien mellom 1940 og 1946, med enkelte fremoverskuende perspektiver. Oppgaven er strukturert kronologisk både av praktiske og faglige grunner. Kronologien gir en automatisk struktur som gjør det lett å bygge kapitlene på hverandre, men først og fremst tydeliggjør denne strukturen brudd og kontinuitet i synet på Fagopposisjonen.

Teoretisk innfallsvinkel

Etterkrigstiden var en politisert periode der det foregikk en betydelig maktsentralisering rundt ledende sirkler i fagbevegelsen og i DNA.⁹ Dette var et bevisst arbeid der ledelsen strammet grepet om parti- og fagorganisasjonen, og hang selvsagt sammen med erfaringene fra krigstiden. I denne studien er det et sentral poeng at okkupasjonstidens samling av makt på få

⁹ Denne utviklingen er beskrevet blant annet i Seip, Jens Arup *Fra embetsmannsstat til ettpartistat og andre essays*. Universitetsforlaget, Oslo 1974: 28-32 ; Se også Hjellum, Torstein "Noen av oss har snakket sammen". *Om fåmannsveldet i Arbeiderpartiet 1945-73*. Alma Mater forlag, Bergen 1992.

hender som et resultat av krigstidens nødvendighet, også spilte en sentral rolle i etterkrigstiden. Overgangsoppgjøret i fagbevegelsen ble i stor grad dominert av denne utviklingen, men det er også grunn til å hevde at krigserfaringene i seg selv medførte en ny virkelighetsforståelse for menneskene som hadde opplevd den. Den nasjonale fellesskapsmyten og forestillingen om en samlet front mot den felles fienden, skulle forme politikk og kultur i etterkrigstiden.¹⁰ Denne forestillingen, som bunnet i ekstreme og ofte høyst reelle erfaringer fra fem års okkupasjon, har preget *Fortellingen* om krigen, og her skal enkelte teoretiske perspektiver knyttet til dette redegjøres for.

Folkloristen Anne Eriksen har beskrevet hvordan historien om krigen er en fremstilling av det godes kamp mot det onde, der motstandsbegrepet har blitt utvidet til å gjelde nesten hele befolkningen i Norge.¹¹ Eriksens anliggende er primært å påpeke hvordan krigen har gått inn i norsk kollektivtradisjon. Men perspektivene hun legger til grunn er dominerende også for norsk etterkrigstid, der historien om fellesskapet – det kollektive *viet* – dominerte. Dette fikk konsekvenser for hvordan man allerede kort tid etter krigen anså okkupasjonstiden, og hvordan denne ble fremstilt.¹² De onde, i form av de norske og tyske representantene for nazismen, ble nedkjempet av de gode kreftene, og gjennom denne forestillingsverdenen ble *Fortellingen* om krigen først og fremst et spørsmål om moral. Landssvikene ble en nødvendig dikotomi til det norske, og et sentralt poeng hos Eriksen er at oppgjøret med det onde ble avpolitisert.¹³ Basert på denne forståelsen, kunne LOs ledelse med patos hevde at oppgjøret med Fagopposisjonen var et strengt organisatorisk oppgjør, uten partipolitiske implikasjoner. De opposisjonelle hadde sviktet, og måtte møte konsekvensene for dette. Oppgjøret med Fagopposisjonen ble i denne sammenhengen derfor et spørsmål om svik og troskap, rett og galt, fremfor politisk syn og ideologi. Det nasjonale fellesskap ble fremhevet, og denne forestillingsverdenen reflekterer også kildetilfanget om Fagopposisjonen, i tillegg til å prege mye av litteraturen skrevet om fagbevegelsen under tysk okkupasjon: Tydeligst ser man dette i Alfred Skars bind 4 av *Fagorganisasjonen i Norge*, skrevet allerede

¹⁰ Dahl, Hans Fredrik og Hjeltnes, Guri ”Okkupasjon – nasjonalsosialisme – motstand. Norsk idéhistorie 1940-1945” s 17-28 i Ebbestad Hansen, Jan Erik (red) *Norsk tro og tanke. Bind 3, 1940-2000*. Universitetsforlaget, Oslo 2001: spesielt s 17

¹¹ Eriksen, Anne *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax Forlag, Oslo 1995: kapittel fem og seks, spesielt s 80-82

¹² Corell, Synne *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker* Scandinavian Academic Press, Oslo 2010: kapittel to, spesielt 50-53

¹³ Eriksen 1995: s 145

i 1949.¹⁴ Gjennomgående er det her en tydelig dikotomi mellom de som sviktet og de som kjempet, og dette perspektivet dominerte forståelsen av krigen også i umiddelbar etterkrigstid.

Oppgjøret med Fagopposisjonen inngikk også som en del av et større overgangsoppgjør i Norge i etterkrigstiden. Over hele Europa ble det gjennomført slike oppgjør, og selv om mye av studiet av disse overgangene, kalt *Transitional Justice*, er preget av å ha et fokus på regimene, er mange av begrepene og de overordnede teoretiske poengene anvendbare i en studie som dette. *Transitologien* vektlegger overgang i videre form, der konsolideringen av det norske demokratiet må ses som en mer langvarig prosess enn bare regjeringsskiftet og rettsoppgjøret.¹⁵ Også det faglige oppgjøret må ses i sammenheng med behovet for å gjennomføre et oppgjør. Etter flere års avskåring fra makten vil et overgangsoppgjør i et rituellt perspektiv være viktig for å markere at den demokratiske ledelsen er tilbake, og at det autokratiske regimet er et tilbakelagt stadium. I spørsmålet om et oppgjør med Fagopposisjonen var riktignok ikke opposisjonen representant for det foregående regimet, men det var en representant for unnfallenhet for den ytre faren som den tilbakevendte ledelsen markerte avstand til. Opposisjonen ble dermed representanter for en gruppe som hadde støttet nazismen, og et scenskifte av rituell karakter var nødvendig som en legitimerende symbolsk prosess.¹⁶ I tillegg er et sentralt poeng i studier av overganger at et oppgjør følger det som kan kalles en *vredelogikk*, der straffene blir mildere jo større tidsavstand det er mellom oppgjøret og gjerningene.¹⁷ Både i det rettslige og faglige – og for den saks skyld også det sosiale – oppgjøret, kan man spore en klar tendens der straffene ble mildere jo lengre ut i oppgjøret en kom. Fordømmelsen av Fagopposisjonen var eksempelvis svært skarp i 1946, mens den i frikjennelsen av Jens Tangen i 1949 var betydelig mer nyansert. Også soningen av sanksjonene ble mildere etter hvert, Martin Brendberg som ble ekskludert fra LO på livstid som følge av opposisjonsarbeidet, ble for eksempel gjeninntatt i LO allerede i 1953.¹⁸

¹⁴ Skar, Alfred. *Fagorganisasjonen i Norge, bind 4: Under okkupasjonen 1940-1945*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1949

¹⁵ Larsen, Stein U ”Rettsoppgjør i en elitestyrte overgang. Gjeninnføringen av demokrati i Norge etter 1945” i Andreassen, Bård-Anders og Skaar, Elin (red) *Forsoning eller rettferdighet? Om beskyttelse av menneskerettigheter gjennom sannhetskommisjoner og rettstribunaler*. Cappelen akademiske forlag, Oslo 1998: s 236-237

¹⁶ Dahl, Hans Fredrik, ”Innledning: Oppgjøret som rystet Norge” i Dahl, Hans Fredrik og Sørensen, Øystein (red) *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag, Oslo 2004: s 10-12

¹⁷ Elster, Jon *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati* Pax Forlag, Oslo 2004: s 152

¹⁸ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 209

Perspektiver fra transitologien gir fruktbare poenger til denne studien. Stein Ugelvik Larsen har vurdert det norske overgangsoppgjøret i vid forstand som en elitestyrte overgang, og slike overganger er mer stabile og har større muligheter til å lykkes enn overgangsprosesser som kommer som et resultat av press nedenfra.¹⁹ DNAs rolle i planleggingen og gjennomføringen av restaureringen av demokratiet i Norge er dominerende, og denne studien søker å finne ut om dette også er overførbart til den faglige overgangen.²⁰

Metodiske tilnærminger

I egenskap av å være en historiefaglig oppgave må noen overordnede metodiske betraktninger gjøres. I denne sammenheng vil det argumenteres for et grunnleggende behov for kildekritikk, men også vektleggingen av *fortellingen* som den sentrale forklaringsformen.²¹

Narrasjonen og fortellingens indre logikk er helt avgjørende for å skape en troverdig forklaring om Fagopposisjonens organisatoriske og politiske skjebne. Samtidig medfører erkjennelsen av narrasjonens sentrale rolle som forklaringspremiss at denne studien bare er én av flere muligheter om det samme temaet, men ut fra egen horisont og kulturelle tilhørighet, er dette den mest plausible fremstillingen.²²

Kildene er det som er igjen fra oppgjøret med Fagopposisjonen, og ettersom alle sentrale aktører nå er døde, er det de skriftlige restene som dominerer kildematerialet. De tekstlige levningene beretter ikke selv hva som skjedde, de må avkodes, tolkes og kategoriseres, og ikke minst behandles med en viss skepsis. Det er en grunn til at kildene er lagret for etterkrigstiden, og de må anses *både* som levninger og som beretninger.²³

Kildematerialet denne studien baserer seg på bærer til tider preg av å være politisert, og det er all grunn til å trå varsomt når det gjelder å trekke bastante konklusjoner fra kildene. I flere tilfeller blir begrunnet gjetning benyttet som metode, eksempelvis knyttet til hva som ble bestemt på fraksjonsmøtene på LO-kongressen i 1946. Ved å bruke allerede eksisterende kunnskap om politiseringen av kongressen gjennom systematisk arbeid i begge arbeiderpartier for å sikre stemmegivningen, kan man slutte at en avtale har blitt inngått mellom NKP- og

¹⁹ Larsen 1998: s 237-245

²⁰ Se arbeidet med "Blåboka": Lie, Haakon *Krigstid 1940-1945* Tiden Norsk Forlag, Oslo 1982: s 218-229

²¹ Dahl, Ottar "Forklaring og fortelling i historievitenskapen" i *Historisk Tidsskrift 1/1993* s 67-79, spesielt s 77-79 ; Kjeldstadli, Knut *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo 2003: kapittel 12 og 17.

²² Francis Sejersted har vært blant dem som har påpekt hvor stor grad man er bundet av kulturens normer – sjangrene – i sine faglige fremstillinger. Sejersted, Francis "Historiefagets fortelling" i *Nytt norsk tidsskrift* (4) 1995, s 313-325. Universitetsforlaget

²³ Kjeldstadli 2003: s 169-175.

DNA-fraksjonen, til tross for at en slik kilde ikke finnes.²⁴ Dette skal det kommes tilbake til når kongressen drøftes i kapittel seks. Som en strategi for å gripe et vanskelig kildemateriale, brukes det i denne studien ulike begrepspar som analytiske verktøy.

For å vurdere beslutningsprosessene i oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940, vil et sentralt begrepspar være om angrepene på opposisjonsarbeidet kom fra *lokalt* eller *sentralt* nivå. Dette spiller sammen med det som ble nevnt i problemstillingene, om oppgjøret med Fagopposisjonen ble foretatt som et resultat av press nedenfra eller om det ble toppstyrt fra LOs og DNAs ledelse. I denne sammenheng favner det lokale nivået resolusjoner sendt inn til LO sentralt fra fagforeninger og klubber, eller talere på LO-kongressen som ikke umiddelbart kan plasseres i nærheten av organisasjonens ledelse. Motsatt vil den sentrale nivået bestå av LO-sekretariatet, samarbeidskomiteen mellom LO og DNA, DNAs faglige utvalg, eller andre som i egenskap av sin posisjon eller sine personlige relasjoner kan plasseres i nærheten av LOs eller DNAs lederkrets.

I synet på Fagopposisjonen skiller denne oppgaven analytisk mellom *individuell* og *kollektivt* nivå. Dette går på hvordan opposisjonen ble ansett gjennom oppgjøret, og sentralt på det kollektive analysenivået er hvordan selve opposisjonsarbeidet ble behandlet som en helhet. Hva var det ideologiske grunnlaget for opposisjonen, hvilke politiske strukturer ble den satt i sammenheng med, og hvilke motiver ble opposisjonen som gruppe tillagt? Dette analysenivået ble innført ettersom det i flere tilfeller kunne virke som om det var et misforhold mellom hvordan opposisjonen på et kollektivt nivå ble behandlet, og hvilke individuelle sanksjoner deltakerne fra opposisjonsarbeidet møtte. Det individuelle nivået henger selvsagt i stor grad sammen med det kollektive, men på sanksjonsnivået kan det fremstå som at det i flere tilfeller var viktigere å få en kollektiv dom over opposisjonens virke enn å straffe enkeltindividene som hadde inngått i Fagopposisjonen. Dette kollektive og individuelle nivået kan minne om aktør/struktur-begrepet, men går videre enn den tradisjonelle forståelsen om individers handlingsrom. Dette er et analysenivå som understreker grunnleggende poenger om hvordan oppgjøret med Fagopposisjonen forløp.

Et siste analytisk begrepspar er om oppgjøret kan karakteriseres som et *indre* eller et *ytre* oppgjør. Oppgjøret med Fagopposisjonen har tradisjonelt blitt forstått som et politisk oppgjør i fagbevegelsen, der DNA sikret seg makten på bekostning av NKP. Fagopposisjonen blir i denne sammenheng forstått som en slags rambukk for å ramme kommunistenes krigspolitikk. I dette perspektivet er oppgjøret med Fagopposisjonen et ytre oppgjør med en

²⁴ Se for øvrig Kjeldstadli 2003: s 211-213 om slutninger basert på manglende kilder.

definert fiende, og sentralt i dette perspektivet er forståelsen av politikk som *partipolitikk*. Det er liten tvil om at dette perspektivet er høyst present i etterkrigstiden, men innføringen av dette tredje analysenivået er gjort for å undersøke om oppgjøret også ble rettet innad i sosialdemokratens egne rekker, ved at venstreopposisjonelle strømninger også ble gjort til gjenstand for et oppgjør. Perspektivet om et indre oppgjør vil settes i sammenheng med en generell disiplineringsprosess i etterkrigstiden. I kapittel sju blir det også indikert at et indre/ytre-perspektiv også er relevant i undersøkelsen av NKPs rolle i oppgjøret.

Kilder og litteratur

Kildene som har blitt benyttet i denne oppgaven kan grovt inndeles i fire hovedgrupperinger: organisasjonsmateriale, ulike offentlige kilder, rettslige kilder og privatarkiver. Disse fire gruppene har store skiller internt, og det dominerende kildematerialet er å finne i sekkebetegnelsen organisasjonsmateriale. Her finnes alt fra LOs saksarkiv, protokoller fra LOs møter sentralt, partiarkiver og forbundsarkiver. Dette kildematerialet er i stor grad å finne på Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark), sammen med det meste annet av kildematerialet brukt i denne studien.

LOs arkiv er et forholdsvis omfattende arkiv som rommer mye aktuelt materiale. Dette er også av varierende karakter og interesse, og en stor del av de aktuelle kildene er håndskrevne eller skrevet i stikkordsform. Diskusjonene som har foregått på eksempelvis LO-sekretariatets møter, er sjelden referert til, bare vedtaket det ble stemt over. I denne sammenheng har komparasjon med sekundærlitteratur og annet, mer utfyllende materiale vært en sentral metode for å tolke kildene. Diskusjonene på DNAs landsmøte i august/september og LOs representantskapsmøte i 1945 og kongress i 1946, er eksempelvis utførlig dokumentert, med lange referater fra de enkelte deltakernes innlegg. Dermed har det vært mulig å dokumentere meningsbrytningene innad i fag- og partiorganisasjon på de åpne møtene. Men når det gjelder de innerste sirklers vurderinger finnes det lite referater.

NKPs arkiver er dessverre i liten grad tilgjengelig. Verken landsmøtet i 1945 eller 1946 finnes det referater fra, og referatene fra sentralstyremøter i partiet er håndskrevne og vanskelige å tyde. Etter at det russiske kommunistpartiets arkiver ble åpnet etter den østeuropeiske kommunismens fall, har detaljerte rapporter om NKPs indre konflikter blitt gjort tilgjengelig for forskere. Det at omfattende materiale knyttet til NKP er å finne i Moskva indikerer det internasjonale aspektet ved partiet. Mye av dette er nå oversatt til engelsk og publisert på nett, men dette naturligvis politisert materiale som fordrer en viss

bakgrunnskunnskap for å brukes.²⁵ Også DNAs arkiver er naturligvis politisert, men har vært en verdifull kilde for hvordan partiet organiserte sitt arbeid i etterkrigstiden.

Utbyttet av privatarkivene på Arbark har vært av varierende kvalitet. Fagopposisjonens ideologiske leder Håkon Meyers arkiv har vært et nyttig supplement til sekundærlitteraturen om Fagopposisjonen, selv om materialet han skrev i ettertid selvsagt baserte seg på en forsvarende holdning til linjen han gikk for i 1940. Meyer var en intellektuell som etterlot seg en stor mengde skriftproduksjon både fra okkupasjonstiden og etterkrigstiden, og det omfattende kildematerialet etter ham spiller også en sentral rolle for at forskningen om Fagopposisjonen i stor grad har dreid seg om Meyers person. Haakon Lies og Martin Tranmæls privatarkiver har først og fremst vært interessante fordi det der gis et innblikk i Arbeiderpartiets innerste sirkler, men sekundærlitteraturen har i stor grad fanget opp de store linjene, så det er få funn fra disse arkivene som redefinerer synet på Fagopposisjonen.

Det som her er kategorisert som offentlige kilder er blant annet partipressen og øvrige trykksaker beregnet på offentligheten, eksempelvis DNAs propagandamateriell rettet mot kommunistene. Partipressen har vært svært viktig for å avdekke de partipolitiske forskjellene mellom de to arbeiderpartiene, spesielt tydelig var dette i den redaksjonelle dekingen av LO-kongressen i 1946. Avisene har vært viktige både ettersom de er et uttrykk for normative syn på saker, eksempelvis synet på Fagopposisjonen, men også som en kilde til realopplysninger og holdninger til sentrale etterkrigsspørsmål. I tillegg til DNAs organ *Arbeiderbladet* og NKPs *Friheten*, har også VG blitt brukt i undersøkelsen, men dette arbeidet har i liten grad foregått systematisk.²⁶

På *Riksarkivet* er det et eget arkiv for landssvikssaker, og ettersom enkelte av Fagopposisjonens deltakere gikk inn i NS, finnes det relevant materiale i disse arkivene. Spesielt interessant er frikjennelsen av Jens Tangen i 1949, ettersom han er den eneste av de opposisjonelle som ble tiltalt uten å være NS-medlem. Utbytte av å se på disse sakene har vært av varierende kvalitet, men både dommen mot Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen i mai 1946, og frikjennelsen av Tangen i mai 1949 har bidratt til forståelse for hvordan oppgjøret med Fagopposisjonen skred frem. Også protokoller fra statsråd har blitt benyttet i

²⁵ Eksempelvis for å plassere rapportene i forhold til daværende politiske kamplinjer både i det norske og det russiske kommunistpartiet. Torgrim Titlestad har vært undertegnede til uvurderlig hjelp for forståelsen av kildematerialet, som det for øvrig er Titlestad selv som har initiert publiseringen av på www.comunist-chronicles.com (01.11.11)

²⁶ Søkjetjenesten www.atekst.no inneholder VGs artikler helt tilbake til 1945. Her kan man søke på enkeltsaker, og derfor har dette først og fremst blitt gjenstand for søk i stikkordsform, snarere enn systematisk gjennomgang.

arbeidet, men det er bare i ett tilfelle det er en direkte relevans mellom dette kildematerialet og Fagopposisjonen.²⁷

Som tidligere indikert er ikke oppgjøret med Fagopposisjonen undersøkt i annet enn større syntetiserende verker. I større fremstillinger av hele eller deler av arbeiderbevegelsen i etterkrigstiden, har som regel oppgjøret blitt satt i sammenheng med det faglige oppgjøret mellom sosialdemokrater og kommunister.²⁸ Disse verkene har vært til stor nytte for forståelsen av fagbevegelsen og arbeiderbevegelsens rolle i samfunnet, spesielt nyttig har Tore Pryser's bind om arbeiderbevegelsens historie, *Klassen og Nasjonen*, vært. Pryser søker å gi en samlet fremstilling av arbeiderbevegelsen mellom 1935 og 1946, og gir en god analyse av fellestrekkene mellom den politiske og den faglige delen av arbeiderbevegelsen. Når det gjelder oppgjøret i fagbevegelsen er fremstillingen lite omfattende. I det andre sentrale syntetiserende verket vurderes fagbevegelsens historie på eget grunnlag (i den grad det er mulig), dette er Terje Halvorsen og Inger Bjørnhaugs verk om LOs historie mellom 1935 og 1969: *Medlemsmakt og samfunnsansvar*. Om behandlingen av Fagopposisjonen bærer begge verkene naturligvis preg av å være større syntetiserende verker: Ved å kun fokusere på LO-kongressen i 1946 blir oppgjøret med Fagopposisjonen redusert til et rent partipolitisk oppgjør, mens det dynamiske preget på oppgjøret – forståelsen om et oppgjør som forandrer seg i takt med at de strukturelle forholdene i arbeiderbevegelsen forandrer seg – i liten grad blir vektlagt.

Den studien som i størst grad har definert forskningen om Fagopposisjonen, er Knut Aagesens hovedoppgave *Fagopposisjonen av 1940*.²⁹ Dette er en god studie i Fagopposisjonens bakgrunn og virke, men Aagesen legger svært mye vekt på Håkon Meyers rolle i opposisjonsarbeidet. Det skal selvsagt ikke argumenteres *mot* at Meyer spilte en definerende rolle i opposisjonen, men den radikale strømmingen som dannet bakgrunnen for forståelsen av opposisjonen blir undervurdert av Aagesen, som nærmest vurderer opposisjonen som én manns verk. Denne oppgaven vil vende noe bort fra fokuset på Meyers ledende rolle, selv om denne selvsagt ikke skal underkommuniseres. Fagopposisjonen har en tydelig kontinuitet fra 30-tallets ideologiske brytninger, og dette fordrer et videre syn på opposisjonen enn Aagesen legger opp til. Selv mente Aagesen at han også hadde skrevet en

²⁷ Dette materialet ble i utgangspunktet stilt til disposisjon av stipendiat Nik. Brandal. Det aktuelle tilfellet omhandler Oscar Torps overraskelse over Meyers strenge landssvikdom (se kapittel fem).

²⁸ I tillegg til de allerede nevnte verkene kan Pryser, Tore *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1991: s 137-144 ; Brandal, Nikolai *Eit politisk strafferettsleg oppgjør. Det norske arbeiderpartiet og etterkrigsoppgjøret 1945-50*. Hovedoppgave i historie, UiO 2002: s 125-129.

²⁹ I denne studien er det den omarbeidede hovedoppgaven som blir brukt, i Paulsen, Helge (red) 1969.

oppgave om Håkon Meyer, men ble irettesatt av historieprofessor Edvard Bull d.y. da han kommenterte hans hovedoppgave.³⁰ Bull mente nettopp det at hovedoppgaven *ikke* var en fortelling om Håkon Meyer var oppgavens største svakhet. Det bør nevnes at Bull kan ha hatt personlige motiver for å fokusere på Meyers individuelle rolle på bekostning av resten av gruppen, ettersom han selv var en aktiv deltaker i opposisjonen. Bulls kommentar indikerer likevel et syn som har vært forholdsvis utbredt, at Meyer var den egentlige kraften bak opposisjonsarbeidet. Denne oppgaven søker å nyansere bildet.

I vurderingen av utviklingen i DNA i etterkrigstiden er denne studien preget av Jens Arups Seips analyse av Norge som en ettpartistat under styringsmaskinen DNA etter 1945.³¹ Det berømte foredraget fra Studentersamfundet må forstås både som en historiefaglig hypotese og som et politisk innlegg i samtiden da det ble holdt i 1963. Foredraget har vært omdiskutert som historisk analyse, men som en støtte til denne studiens kildemateriale om den interne utviklingen i DNA etter 1945, er Seips foredrag svært fruktbart. Historikeren Hans Olav Lahlum er blant dem som har kritisert Seip for å undervurdere dynamikken i topplanet hos DNA.³² Samtidig vedgår han at Seip gjør noen gode poenger om utviklingen i etterkrigstiden, selv om Lahlum selv velger å bruke termen ”partiologarki” fremfor ettpartistat. Dermed modererer han Seip noe, men gir tilslutning til hovedpoenget.

Struktur og oppbygning

Oppgaven er delt inn i fire hoveddeler. Første del er kapittel to, som gir den nødvendige bakgrunnen for oppgjøret. Kapitlet plasserer Fagopposisjonen i en kontekst som går tilbake til 30-tallets ideologiske brytningstid i arbeiderbevegelsen, og tar også for seg hvordan dette påvirket utviklingen på de øverste organisatoriske nivåene i både faglig og politisk arbeiderbevegelse. Dette skaper den nødvendige kontekstualiseringen for Fagopposisjonens virke, og for LOs reaksjoner mot opposisjonsarbeidet mens det ennå pågikk. Denne bakgrunnen var av avgjørende betydning for oppgjørets senere utvikling. Den andre delen av studien omhandler forberedelsene til oppgjøret, og tar for seg tiden mellom Fagopposisjonen gikk i oppløsning høsten 1940, til de store oppgjørene i mai 1946. Dette er et forholdsvis omfattende tidsrom spredt over to kapitler, og målet er å undersøke hvilke sanksjoner de opposisjonelle møtte, og om det fantes brudd eller kontinuitet i hvordan opposisjonen ble ansett. Hvilke faktorer som utløste eventuelle brudd i synet på opposisjonen vil tillegges vekt,

³⁰ Edvard Bull ”(Brev til) Knut Aagesen”, 1966, på hylle Aq940.6481 Aa12. Arbark.

³¹ Seip 1974: s 7-42

³² Lahlum, Hans Olav *Haakon Lie. Historien, mytene og mennesket*, Cappelen Damm, Oslo 2010: s 232-234

og utviklingen blant beslutningstakerne i LOs og DNAs ledelse er sentralt for undersøkelsen. Gjennom fremstillingen vurderes Fagopposisjonens vei frem mot et oppgjør i lys av mer overordnede strukturelle trekk, ettersom disse i stor grad spiller inn, for ikke å si styrer, synet på opposisjonsarbeidet.

Den tredje delen av oppgaven består av kapittel fem og seks, og omhandler de to store oppgjørene med Fagopposisjonen av 1940. I kapittel fem vurderes det rettslige oppgjøret gjennom saken mot Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen, mens kapittel seks tar for seg det organisatoriske oppgjøret med Fagopposisjonen på LO-kongressen i 1946. Som det skal fremgå var det politiske føringer knyttet til rettssaken, og dette skulle få konsekvenser for behandlingen av opposisjonen på LO-kongressen. Dominerende i begge disse oppgjørene var at Fagopposisjonen først og fremst ble behandlet som en gruppe: Det var et kollektivt oppgjør med opposisjonsarbeidet, selv om det også fantes åpenbare individuelle eksponenter. Det individuelle oppgjøret blir drøftet i oppgavens siste del, da de politiske, rettslige og organisatoriske følgene for deltakerne i Fagopposisjonen drøftes i kapittel sju. Sentralt blir det å forklare hvorfor de to analysenivåene gir forskjellige konklusjoner, og dette vil bli drøftet i lys av oppgavens hovedproblemstilling om årsaken til at Fagopposisjonen dominerer det organisatoriske etterkrigsoppgjøret. I tillegg vurderes analysenivået om et indre og et ytre oppgjør i lys av oppgavens funn, og dette skaper en naturlig overgang til kapittel åtte, som oppsummerer studiens analyser og legger frem oppgavens konklusjoner.

2 ”MEN VI ER IKKE DOGMATIKERE”

Dette kapittelet tar for seg de ideologiske beveggrunnene til Fagopposisjonen av 1940, og redegjør for at den ideologiske brytningen i arbeiderbevegelsen på 30-tallet kan deles inn i to grunnleggende strømninger. Selv om dette selvfølgelig til en viss grad baserer seg på en kategorisering som forenkler et mer komplisert saksområde, er det likevel grunnleggende fellestrekk mellom strømningene gjennom den ideologiske brytningstiden på 30-tallet. De to strømningene, som her kalles ”den nasjonale” og ”den revolusjonære”, skal redegjøres for, og siden settes Fagopposisjonen inn i dette perspektivet. Opposisjonens bakgrunn og virke sommeren 1940 vil videre bli presentert, før Fagopposisjonens siste fase viser hvordan opposisjonsarbeidet sprekker på spørsmålet om samarbeid med NS. Kapittelet avsluttes med noen sammenfattende vurderinger om opposisjonens radikalisme.

To linjer i arbeiderbevegelsen

Arbeiderbevegelsen har inneholdt en rekke ulike ideologiske retninger, derfor kan det være problematisk å argumentere for at bevegelsen som sådan på 30-tallet kan defineres i to kategorier. Når det allikevel gjøres, er dette delvis fordi historiefaget alltid vil være preget av synteser og kategoriseringer, men først og fremst er begrunnelsen for todelingen at den sier noe avgjørende om det ideologiske klimaet blant arbeiderne før krigen. Dette klimaet spiller en avgjørende rolle for forståelsen av Fagopposisjonen, og ikke minst for oppgjøret med den etter okkupasjonen. En rekke store spørsmål skilte ”den nasjonale” og ”den revolusjonære” strømningen. Dette kunne være grunnleggende ideologiske spørsmål som hvilken vei til sosialismen som var den mest hensiktsmessige eller synet på det nasjonale spørsmål. Men også praktiske spørsmål som bruken av det norske flagg på 1. mai eller røde flagg på 17. mai skilte strømningene.³³ Men todelingen kan også karakteriseres som en grunnleggende forskjell i virkelighetsforståelse, der spørsmålet om revolusjonens nødvendighet og behovet for et rent brudd med kapitalismens undertrykkende natur var definerende. Todelingen kan kokes ned til følgende stridsspørsmål: Skulle arbeiderbevegelsen være en folkebevegelse eller skulle den være en klassereising?

Spørsmålet om bevegelsens natur var et svært kontroversielt spørsmål spesielt i DNA. Utover 30-tallet vendte partiet fra å være et radikalt marxistisk parti for det arbeidende folk,

³³ Se Dahl 1969: kapittel 3 og 4, spesielt side 72-80

til å bli et folkeparti med aspirasjoner om regjeringsmakt basert på parlamentarisk oppslutning, dog uten å miste sine uttalte marxistiske prinsipper.³⁴ Den nye linjen DNA argumenterte for frem mot 1940, var at arbeiderbevegelsens mål skulle realiseres gjennom det nasjonale fellesskapet, med solidaritet på tvers av samfunnsklassene. I den radikale strømmingen var solidariteten i bevegelsen uløselig knyttet til andre arbeidere gjennom et klassefellesskap. På 30-tallet var det en spenning mellom de *vertikale* solidaritetsbåndene som hadde vunnet frem i DNA, og de *horisontale* som preget den radikale strømmingen i arbeiderbevegelsen. Todelingen av den politiske arbeiderbevegelsen etter splittelsen og påfølgende samling til to partier etter 1927 kunne kanskje lede til å tro at dette var et spørsmål kun knyttet til partipolitikken. Dette stemmer til en viss grad, men som det skal argumenteres for, var disse ideologiske spørsmålene noe som favnet bredere enn bare i de partipolitiske rammene. NKP kan riktignok klart plasseres i den revolusjonære retningen, men DNA, der den reformistiske linjen både ledet til og ble videreutviklet av Nygaardsvolds tiltredelse som regjeringssjef i 1935, hadde også en venstreopposisjon til partiledelsens linje utover 30-tallet.

Den nasjonale strømmingen

De to ideologiske strømmingene som her skal redegjøres for, kan også skilles av den tradisjonelle høyre-/venstre-aksen i politikken, der en positiv innstilling til nasjonale verdier synes å sammenfalle med et moderat politisk syn, og omvendt.³⁵ Mens DNA var et forholdsvis radikalt parti på 20-tallet, ble det moderert noe etter samlingen med det høyreorienterte sosialdemokratiske partiet i 1927. På landsmøtet i 1930 kan man derimot se en tydelig radikaliserings av partiet, noe som slo negativt ut på valget samme år. Etter valgnederlaget i 1930 tok den reformistiske tilnærmingen til sosialismen i stadig større grad over som det dominerende perspektivet i DNA.³⁶ Den voldelige masseaksjon var ikke lenger en nødvendighet, ved å erobre folkeflertallet gjennom parlamentariske valg ville DNA omforme samfunnet i sosialistisk retning. Flere ideologer hadde argumentert for dette synet allerede mens partiet var i sin mest radikale fase, blant annet hadde Halvdan Koht i 1923 tatt til orde for at arbeiderbevegelsen i sin natur var nasjonal, og at arbeiderne måtte overta nasjonsbegrepet fra de borgerlige.³⁷ Den nasjonale identiteten skulle ikke nødvendigvis

³⁴ Denne utviklingen er beskrevet i Dahl 1969, se også Nygaardsvoldsitat i Dahl, Hans Fredrik *Norge mellom krigene. Det norske samfunnet i krise og konflikt 1918-1940*. Pax Forlag. Oslo 1971: s 67

³⁵ Dahl 1969: s 105-108

³⁶ Maurseth, Per *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – bind 3. Gjennom kriser til makt (1920-1935)*. Tiden norsk forlag. Oslo 1987: s 533 og 557-565

³⁷ Dahl 1969: s 20-24

erstatte klasseidentiteten, men den nasjonale strømmingen i arbeiderbevegelsen argumenterte for to parallelle identiteter, der det nasjonale skulle inkluderes i arbeiderklassen og ikke være et borgerlig eneeie.³⁸ I tillegg til valgnederlaget i 1930, fungerte den internasjonale økonomiske krisen i starten av 1930-årene modererende på partiet. Revolusjonære fraser ble lagt til side til fordel for konkrete saker og behov for å vise handlingskraft og vilje til makt.³⁹ Mellom 1930 og 1933 tok DNA avgjørende skritt fra å være en klassereising til å bli et folkeparti: De vertikale solidaritetsbåndene vant frem på bekostning av de horisontale.

Et avgjørende poeng i denne sammenheng er at både radikaliseringen av DNA i 1930, og den påfølgende høyredreiningen var gjennomført av partiledelsen. Det skjedde *ikke* som et resultat av et press nedenfra. Til tross for enkelte protester, fikk ikke disse avgjørende betydning for den endelige avgjørelsen.⁴⁰ Dette indikerer et sentralstyrt parti der opposisjonelle stemmer i liten grad hadde mulighet for å vinne frem med sine syn. Men selv om dette nok var et dominerende preg i partiet, kan det nesten ikke sammenliknes med den grad av kontroll og krav til lojalitet som i senere kapitler skal dokumenteres i etterkrigstiden. Gjennom hele 30-tallet, spesielt de første årene av tiåret, var det opposisjonelle grupperinger som bygde seg baser i partiet og som med overbevisning forsøkte å drive partiet i en annen retning.⁴¹

Men arbeiderbevegelsen besto ikke bare av DNA. Når det gjelder det rivaliserende partiet NKP, foretok også dette en viss dreining mot høyre fra midten av 30-tallet.⁴² Her var det likevel ikke snakk om en vending mot den nasjonale linjen, partiet sto gjennom hele 30-tallet klart i den revolusjonære leiren. Den endrede retorikken etter Nygaardsvoldregjeringens tiltredelse i 1935, må forklares ut fra internasjonale forhold. Etter at europeiske kommunistpartier mot slutten av 20-tallet hadde opprettet en skarp front mot ”sosialfascistene” i sosialdemokratiske partier, ble folkefrontspolitikken og samarbeid mot fascismens fremmarsj det overordnede perspektivet for Europas kommunistpartier. Etter Nygaardsvolds maktovertakelse forsøkte partiet å påvirke DNA i mer revolusjonær retning, men størrelsen på partiet indikerte at det ville være problematisk å få til de store resultatene. Som en opposisjonell strømning i arbeiderbevegelsen er partiets utvikling likevel interessant, og dette kommes det tilbake til i redegjørelsen for den revolusjonære tendensen i bevegelsen.

³⁸ Slagstad, Rune *De nasjonale strateger* Pax forlag, Oslo 2001: s 236-237

³⁹ Maurseth 1987: s 557-565

⁴⁰ Maurseth 1987: 564-565

⁴¹ Skaufjord 1977: kapittel to.

⁴² Avsnittet er basert på Pryser 1988: s 80-92

I spørsmålet om hvordan LO posisjonerte seg i denne strømmingen, kan man i utgangspunktet hevde at dette lå utenfor LOs virke: LO skulle ta for seg den faglige delen av arbeiderbevegelsens arbeid, mens den politiske delen tilhørte partienes virkeområde. Men LO var også influert av vendingen i reformistisk retning, kanskje først og fremst grunnet sin nære tilknytning til DNA. Etter et turbulent forhold mellom organisasjonen og DNA under Halvard Olsens virke som leder, ble det etter ”palassrevolusjonen” i 1934 igjen et tett samarbeid mellom LO og DNA.⁴³ Partiledelsen, med Martin Tranmæl som de facto leder, strammet grepet om fagorganisasjonen, og erstattet LO-ledelsen med en som sto i et ”mer fortrolig forhold” til DNA.⁴⁴ Etter at Nygaardsvold tok over makten, bidro LO til en periode med ro i arbeidslivet, og opplevde frem mot verdenskrigen et stort tilsig av medlemmer.⁴⁵ Regjeringsmakt medførte også et tettere samarbeid mellom LO og DNA, der samarbeidskomiteen var en arena både for LO å påvirke regjeringen, og for regjeringen å påvirke LO.⁴⁶ Det er vanskelig å sette LO utenfor den nasjonale strømmingen, og selv om det fantes motstand mot dette nedover i organisasjonsleddene, tok LO fra 1934 og utover avgjørende steg i retning av integrasjon i det nasjonale fellesskapet.

I DNA var det en tydelig bevegelse fra en ganske markant radikalisme rundt 1930, i retning av en mer pragmatisk og reformistisk tilnærming til politikken. Selv om det var ledelsen som ledet an, skjedde denne utviklingen også i stor grad nedover i organisasjonen. Men utviklingen mot det nasjonale ble også fulgt av en opposisjon til venstre for ledelsen. Den nasjonale retningen skilte seg fra venstreopposisjonen gjennom en mer pragmatisk tilnærming til marxismen, understreket av Nygaardsvold i en radiotale da han måtte forsvare seg mot påstandene om at partiet egentlig ville innføre et diktatur: ”(...)Det norske Arbeiderparti er et marxistisk parti. (...) Men vi er ikke dogmatikere, og vil ikke at vårt parti skal stivne bort i golde teorier”⁴⁷

Den revolusjonære strømmingen

Da Christopher Hornsrud i 1928 ble sjef for den første arbeiderregjering i Norges historie, var DNAs nestformann Edvard Bull sammen med andre på venstrefløyen i og utenfor partiet

⁴³ Olstad, Finn *LOs historie. Bind 1 1899-1935. Med knyttet neve*. Pax Forlag Oslo 2009: s 416-423

⁴⁴ Ousland, Gunnar *Fagorganisasjonen i Norge. Bind 3. Fra verkstedet til samfunnet 1932-1939*. Tiden norsk forlag, Oslo 1949: s 212

⁴⁵ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 46-47

⁴⁶ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: 87

⁴⁷ Nygaardsvold sitert i Dahl 1971: s 67

skeptisk til regjeringsprosjektet.⁴⁸ Med parlamentarisk mindretall ville DNAs politiske muligheter være bundet av de borgerlige, dessuten mente Bull uansett at det var bankkapitalen, ikke Stortinget, som var det reelle maktsentrum i landet. Bull var en ledende skikkelse i det revolusjonære miljøet, et miljø som kjempet mot en ”forvrøvling” av begrepene og som argumenterte langs de rene, ubesudlede marxistiske linjer.⁴⁹ Ved inngangen til 30-tallet var dette en sterk strømning i hele arbeiderbevegelsen: LO stilte seg bak de revolusjonære fanene, DNA ble altså radikalisert på landsmøtet i 1930, og NKP sto hele tiden for den doktrinære marxismens uforsonlige linje overfor kapitalismen. Den revolusjonære retningen i bevegelsen som sådan er vanskelig å definere, da den inneholdt alt fra Moskvatro fagorganiserte til intellektuelle akademikere i det radikale miljøet rundt Mot Dag. Likevel fantes det samlende elementer som gjør at den kan defineres som en felles venstreopposisjon.

De ideologiske grunntrekkene kan defineres som motsats til den nasjonale strømmingen det allerede er redegjort for: Den revolusjonære strømmingen på 30-tallet tok avstand fra det parlamentariske arbeidet, og mente veien til frigjøringen fra kapitalismens undertrykkende mekanismer gikk gjennom massenes revolusjon. Enkelte syndikalistiske trekk kan også spores gjennom utstrakt tro på arbeidernes maktovertakelse nedenfra, men totalt sett var det syndikalistiske miljøet i Norge forholdsvis marginalt.⁵⁰ Det revolusjonære miljøet var på vikende front i et DNA med regjeringsambisjoner, mens strømmingen dominerte i NKP, men manglet politisk innflytelse. I fagbevegelsen var det en venstreopposisjon, men dennes spillerom var mindre etter innstramningen av lojaliteten til ledelsen etter kongressen i 1934.

Var det rom for en venstreopposisjon i LO etter palassrevolusjonen og kastingen av Halvard Olsen i 1934? NKPs politiske stilling var marginal mot slutten av 30-tallet, men i fagbevegelsen hadde kommunistene større oppslutning enn ved stortingsvalg. Eksempelvis vant partiet mye sympati for sin mindre pragmatiske holdning til borgerkrigen i Spania, da Nygaardsvoldregjeringen gikk inn for ikke-intervensjonslinjen.⁵¹ Torstein Haldorsen har i sin hovedfagsoppgave indikert at en venstreopposisjon før LO-kongressen i 1938 var betydelig større enn de faktiske utslag på kongressen skulle tilsi, og trekker et skille mellom

⁴⁸ Maurseth 1987: 441-447

⁴⁹ Se eksempelvis Odd Eidem i debatt med Trygve Bratteli i Dahl 1969: 78

⁵⁰ Bjørgum, Jorunn ”Syndikalismen i Norge” i *Historisk Tidsskrift* 1/1998, s 31-49.

⁵¹ Dokken, Bjørn Erik. *NKPs antikrigsarbeid 1923-1939: Fra partistiftelsen til den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave, 2008, s 98

representativiteten til kongressen og oppfatningene på grunnplanet i organisasjonen.⁵² Nå skal ikke LO-kongressen i 1938 bli tatt til inntekt for noe annet enn sosialdemokratiets totale dominans i fagbevegelsen på slutten av 30-tallet, men av de resolusjonene som ble sendt inn til LO sentralt kan man lese en forholdsvis omfattende og betydelig støtte til et opposisjonelt synspunkt blant LOs fagorganiserte.⁵³ Denne opposisjonen hadde ikke nødvendigvis tilhørighet i det kommunistiske partiet, både radikale DNA-medlemmer og uavhengige hadde et spillerom i LO på 30-tallet. Det var en viss venstreopposisjon mot LO-ledelsen, spesielt i enkeltsaker som Spaniaspørsmålet, men den radikale strømmingen i fagbevegelsen opptrådte aldri samlet, og var ikke et reelt alternativ til LO-ledelsen.

Den totale oppslutningen til den revolusjonære strømmingen i arbeiderbevegelsen er vanskelig å si noe sikkert om. Historikeren Per Maurseths fremstilling av vendingen i nasjonal retning i forbindelse med krisepolitikken indikerer også at opposisjonen manglet en felles linje mot den sosialdemokratiske ledelsen.⁵⁴ I betydningen konkrete resolusjoner som en venstreopposisjon med full kraft stilte seg bak internt i DNA, eller på LOs kongress, stemmer dette. I et mer overordnet perspektiv kan man likevel påpeke ideologiske fellestrekk i denne strømmingen, som også ga seg uttrykk i organisert samarbeid. NKP er selvsagt et eksempel på dette, for selv om partiet i politisk oppslutning ved valg nesten likner en sekt på 30-tallet, var det en kommunistisk fraksjon i LO som gjorde seg bemerket.⁵⁵ Innad i Arbeiderpartiet var det også tydelige opposisjonelle strømninger som antok det man må kalle en organisert form.⁵⁶ I Oslo Arbeidersamfunn var det eksempelvis en gruppering som møttes ukentlig under ideologen Håkon Meyers ledelse, og i AUF var opposisjonen nesten sterk nok til å dominere organisasjonen: Ved revisjonen av AUFs prinsippprogram i 1937 fikk det revolusjonære alternativet 84 stemmer, mot flertallets 109 stemmer for et reformistisk program.⁵⁷ Mange av de som skulle gjøre seg bemerket i Fagopposisjonen kom nettopp fra DNAs ungdomsorganisasjon: Ørnulf Egge, Adelstein Haugen, Kåre Rein, Kjell Ottesen, brødrene Cappelen og Edvard Bull, for å nevne noen. En annen mer organisert form for opposisjonell virksomhet mot den reformistiske linjen kan man finne i miljøet rundt Mot Dag, som frem til

⁵² Haldorsen, Torstein *Norges kommunistiske parti 1936-1938. Om NKPs rolle og innflytelse i norsk arbeiderbevegelse i folkefrontens periode*. Universitetet i Bergen: Hovedoppgave 1972: s 85. Haldorsen var selv leder for Marxist-leninistene (MLG) før Sigurd Allern overtok i 1971. Fremstillingen bærer til tider preg av hans politiske ståsted, men enkelte relevante poenger kan brukes.

⁵³ Haldorsen 1972: s 72-78

⁵⁴ Maurseth 1987: s 562

⁵⁵ Se Haldorsen 1972: s 100ff. Se også Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 88-89 ; Dokken 2008: s 116-118

⁵⁶ Skaufjord 1977: s 79-108

⁵⁷ Sørensen, Øystein *Fra Marx til Quisling: fem sosialisters vei til NS*. Aventura, Oslo 1983: s 72-79 ; Halvorsen, Terje *Partiets salt. AUFs historie*. Pax Forlag, Oslo 2003: s 185-186

oppløsningen i 1936 var med på å definere en venstreopposisjon i arbeiderbevegelsen som tidvis spilte en sentral rolle.⁵⁸

Den revolusjonære strømmingen var etter arbeiderbevegelsens vending i nasjonal retning en torn i øyet på ledende kretser i DNA og LO. En innskjerpet lydighet til partiledelsen ser ikke ut til å ha hatt en hemmende innvirkning på den opposisjonelle virksomheten, og venstreopposisjon ble organisert i flere former. Det ser riktignok ikke ut til at de ulike revolusjonære strømmingene har funnet sammen i alternativer til ledelsens linje, heller ble det forsøkt å påvirke parti og fagbevegelse i revolusjonær retning. Mot slutten av 30-tallet var det ingen tvil om hvilken linje som hadde vunnet frem, den revolusjonære opposisjonen var skjøvet tilbake og de konkrete resultatene av det reformistiske arbeidet blant annet gjennom regjeringsarbeidet førte til at den revolusjonære miljøet var svekket. Men de opposisjonelle strømmingene var likevel ikke utradert, i tillegg til NKP var det i AUF og i Oslo Arbeidersamfunn markante revolusjonære fraksjoner. Også i LO viste innsendte resolusjoner at opposisjonelle grupperinger i større grad enn man kan få inntrykk av på LO-kongressen i 1938 var virksomme i organisasjonen. Etter det tyske angrepet i april 1940 skulle disse strømmingene i Osloområdet danne en opposisjon til ledelsens linje. Denne har senere blitt kalt Fagopposisjonen av 1940.

Fagopposisjonen av 1940 – videre bakgrunn

Fra den revolusjonære strømmingen i arbeiderbevegelsen vokste det frem en opposisjon mot LOs og DNAs ledelse etter det tyske angrepet på Norge. Fagopposisjonen var et eksempel på at de forholdsvis forskjellige ideologiske linjene i arbeiderbevegelsen også kunne samles i en felles front, da den vokste frem ved at primært to ulike strømminger i den revolusjonære arbeiderbevegelsen fant sammen i et løst samarbeid sommeren 1940. Dette samarbeidet ble senere formalisert gjennom dannelsen av en opposisjon med en plan og et program i juni 1940. De to linjene i opposisjonen hadde substansielt forskjellig politisk grunnsyn, blant annet i synet på Sovjetunionens natur, men en opposisjonell gruppering innen DNA innledet likevel et samarbeid med kommunistiske fagorganiserte. Dette samarbeidet skulle spille en ikke ubetydelig rolle i fagbevegelsen i 1940.

Håkon Meyers rolle i den revolusjonære strømmingen har blitt nevnt. Etter hvert som krigsfaren stadig kom nærmere ble spørsmålet om hvordan man skulle forholde seg ved et eventuelt angrep fra stormaktene drøftet i grupperingen som hadde samlet seg rundt ham.

⁵⁸ Bull, Trygve *Mot Dag og Erling Falk*. Cappelen forlag, Oslo 1987: se spesielt 291-292

Utbruddet av den andre verdenskrigen ble ansett for å være et imperialistisk anliggende, og dersom Norge skulle bli dratt inn i stormaktsspillet, mente Meyer og hans meningsfeller at det ville være meningsløst å ta opp kampen.⁵⁹ Resonnementet var at krigen var et spørsmål om markeder og råstoffer, og da hadde arbeiderbevegelsen mest å tjene på å forholde seg nøytral, uansett utfall, og jobbe for arbeiderbevegelsens sak innen de gjeldende rammer. Da det tyske angrepet rammet Norge, hadde altså Meyers gruppe en strategi klar, noe som skulle gjøre at den kunne spille en mer betydningsfull rolle enn grupperingens størrelse skulle tilsi.

Den andre sentrale grupperingen i Fagopposisjonen var kommunistene. Det er dog misvisende å tillegge NKP en sentral plass i Fagopposisjonen, ettersom selve partiet ikke offisielt ga sin anerkjennelse av opposisjonen. Men ideologisk lå partiet tett opp til Fagopposisjonen, og det var et betydelig innslag av kommunister i opposisjonen.⁶⁰ Etter undertegnelsen av Molotov-Ribbentrop-pakten i august 1939 hadde noe av den kommunistiske motstanden mot det nazistiske Tyskland forsvunnet, og England ble i større grad fremstilt som den aggressive parten i krigen. Også etter det tyske angrepet på Norge fortsatte NKPs angrep på britene og franskmennene, men også på DNA og den flyktende norske regjeringen.⁶¹

Sammenhengen mellom disse to hovedgrupperingene i Fagopposisjonen av 1940 og den revolusjonære strømmingen fra 30-tallet var tydelig: Begge var basert på en doktrinær marxisme der man tok avstand fra det parlamentariske demokrati, og en grunnleggende understreking av de horisontale solidaritetsbåndene i klassen. Det parlamentariske demokratiet ble ansett som et borgerlig verktøy for å tilsløre de reelle maktforholdene i samfunnet, der britisk finansmakt lurte i kulissene. Denne formen for demokrati var derfor et skinndemokrati, og arbeiderbevegelsen skulle gripe makten – om enn uten et folkeflertall i ryggen – fordi den hadde moralsk rett til det.⁶²

Etter 9. april ble mangelen på en strategi i fagbevegelsens ledelse tydelig, og dette skapte spillerom for de som hadde avklart sitt standpunkt før invasjonen kom. Det faglige og politiske arbeidet så i dagene etter invasjonen ut til å bryte sammen grunnet manglende ledelse, og uro og forvirring hersket.⁶³ Den 12. april ble det innkalt til et faglig

⁵⁹ Pryser 1988: s 266 ; Aagesen 1969: s 364-368

⁶⁰ Halvorsen, Terje *Mellom Moskva og Berlin. Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjet-Unionen og Tyskland 1939-1941*. Falken Forlag. Oslo 1996: s 53-58

⁶¹ Haakon Lie har utførlig dokumentert dette gjennom lederartikler i NKPs organ "Arbeideren" i Lie, Haakon *Hvem kan vi stole på? En dokumentasjon om Norges Kommunistiske Parti under den tysk-russiske alliansen 1939-1941*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1974: s 57-76. Se også Halvorsen 1996: s 23-38.

⁶² Meyer gjengitt i Sørensen 1983: s 72

⁶³ Aagesen 1969: s 369 ; Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 103-112

tillitsmannsmøte der Meyer også deltok. Omar Gjestebby forfattet her et opprop som senere ble godkjent av LO-sekretariatet, der fagorganiserte ble oppfordret til å bli på sin post, og ikke gjøre motstand.⁶⁴ LO-ledelsen i det okkuperte området godkjente dermed en linje som brøt med den flyktende regjeringen og LOs toppledelse, som stadig sendte ut paroler om motstand.⁶⁵ Den faglige situasjonen etter det tyske angrepet var – for å si det mildt – uklar.

Selv om den ideologiske motivasjonen til Fagopposisjonen var svært sentral, må mye av opposisjonens virke ses på bakgrunn av en utpreget misnøye med arbeiderbevegelsens stilling i månedene etter det tyske angrepet. Arbeiderbevegelsen var ikke tilgodesett med noen plasser i Administrasjonsrådet som ble opprettet 15. april 1940, og flere var bekymret for at arbeidskjøperne skulle utnytte krigssituasjonen til å frata fagorganisertes opparbeidede rettigheter.⁶⁶ Fagbevegelsen opplevde vesentlige tilbakeslag forsommeren 1940, blant annet generell lønnsreduksjon, bortfall av dyrtidstillegg, og tysk innblanding direkte i lønnsforhandlingene. Da det offisielle LO inntok en avventende holdning til dette, var det flere enn Meyers gruppering som var misfornøyde. Det er ingen som har undersøkt grasrotas støtte til Fagopposisjonens virke, men ifølge historikeren Tore Pryser later den til å ha vært betydelig i Oslo og Bergen, samt i flere LO-forbund.⁶⁷ Opposisjonen favnet i alle tilfeller en bredere strømning enn de rundt hundre tillitsmennene som møtte til opposisjonens møter.

Meyers gruppering kom ved flere anledninger i mai med henvendelser til ledelsen i både LO og DNA om å slutte fred med Tyskland og sørge for at arbeiderbevegelsen var representert i nyordningen av samfunnet, men dette ble avvist uten realitetsbehandling. Utover i mai og starten av juni begynte Fagopposisjonen å ta form, til økende irritasjon for ledelsen i DNA og LO. På DNAs landskonferanse den 26. mai 1940 ble Håkon Meyer utsatt for en voldsom kanonade av fungerende LO-nestleder Nic. Næss. Meyergruppa hadde gått inn for å utnevne en ny regjering med basis i Stortinget, alternativt å omgjøre Administrasjonsrådet til en politisk arena. Begge deler ville vært vanskelig å akseptere for LO-ledelsen, da kampene fremdeles raste i Norge og regjeringen manet til fortsatt motstand. Fraksjonsvirksomheten Håkon Meyer bedrev ble oppfattet som undergravende for Nygaardsvoldregjeringens legitimitet, og Næss kalte ham både parti- og landsforræder på landskonferansen.⁶⁸

⁶⁴ Aagesen 1969: s 374

⁶⁵ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 104-107

⁶⁶ Aagesen 1969: 391-392

⁶⁷ Pryser 1988: s 271

⁶⁸ Aagesen 1969: s 389

I perioden etter 9. april hadde Håkon Meyer og hans krets søkt å vinne frem med sine synspunkter hos regjeringen. Dette viste seg nytteløst, og Meyer ble selv løst fra sine verv i DNA i løpet av sommeren. Samtidig ble det stadig klarere at Tyskland kom til å vinne krigen, og med dette vokste en erkjennelse om at det først og fremst ville være de økonomiske organisasjonene som kunne spille en sentral rolle i nyordningen som måtte komme. Derfor kunne de opposisjonelle forlate sporet om å påvirke regjeringen, og heller jobbe for påvirkning av den store Landsorganisasjonen.⁶⁹

Fagopposisjonens virke

Den 14. juni mottok DNAs sentralstyre og Oslo Arbeiderparti nok et brev undertegnet Håkon Meyer og hans nære krets, der regjeringen Nygaardsvold igjen ble bedt om å slutte fred med tyskerne og sørge for ordnede konstitusjonelle forhold i Norge.⁷⁰ Brevet ble avsluttet med en trussel: Dersom appellen ikke ble behandlet i Oslo Arbeiderpartis representantskap, ville det samme brevet bli spredt på byens arbeidsplasser for å vise hvilke spørsmål partiet ikke ville ta stilling til.⁷¹ Tre dager senere ble brevet tatt opp i representantskapet, men realiteten i Meyergruppas forslag ble ikke vurdert og fremgangsmåten hans fordømt. Henvendelsen hadde vært omtrent den samme som Meyer hadde rettet til partiet i mai.

Dagen etter, den 15. juni 1940, ble Fagopposisjonen formelt dannet. Det skjedde på et møte der opposisjonelle krefter mot den nasjonale strømmingen møttes, og et arbeidsutvalg ble nedsatt. Dette besto av fire representanter fra DNA; Meyer, Halvard Olsen, Erling Olsen, og Adelstein Haugen, to fra NKP, Martin Brendberg og Albert Johannessen, samt Jens Tangen og Peder Vestad.⁷² Disse utformet Fagopposisjonens videre arbeidsprogram, som kan oppsummeres i tre sentrale trekk: fred med Tyskland, ny konstitusjon, og reorganisering av arbeidslivet. De to siste punktene skulle løses gjennom et diffust forslag om å danne et arbeidets råd av representanter fra det arbeidende folk, og en regjering skulle utgå fra dette rådet. Denne skulle ha stor grad av selvstendighet, blant annet skulle den ikke stå til ansvar for noe politisk flertall. Dette lite demokratiske programmet må ifølge historikerne Terje Halvorsen og Knut Aagesen forstås på bakgrunn av idédebatten knyttet til den sovjetiske rådstanken, selv om det også har blitt forstått som et bevis for korporative trekk ved

⁶⁹ Aagesen 1969: s 398

⁷⁰ Aagesen 1969: s 394

⁷¹ Brev gjengitt i Lie 1974: s 105

⁷² Adelstein Haugen skulle i løpet av krigen gå over til NKP, og Meyer, Olsen og Olsen meldte overgang til NS. Dette skulle spille en sentral rolle i etterkrigsoppgjøret. Jens Tangen var et skjult medlem av NKP, og Vestad ble innvalgt etter å ha forlatt møtet. Han deltok ikke på flere møter.

Fagopposisjonen.⁷³ Det er en klar linje mellom dette standpunktet og den revolusjonære strømmingen i arbeiderbevegelsen på 30-tallet, og det er ingen grunn til å anta at det var et uttrykk for bevisst korporativ tenkning i opposisjonen. Veien til det sosialistiske samfunn gikk gjennom arbeiderbevegelsens fulle maktovertakelse, med arbeidernes egne organisasjoner som institusjonelt grunnlag. Arbeidsprogrammet var i tråd med denne tanken.

Fagopposisjonen representerte en misnøye som var markant i arbeiderbevegelsen sommeren 1940, men de konkrete forslagene hadde antakeligvis ikke samme oppslutning. Opposisjonen samlet omtrentlig 100 mennesker på sine møter, men etter stiftelsesmøtet skulle det gå over en måned før den igjen sto frem offentlig.⁷⁴ Det skulle også utløse LO-ledelsens angrep på den opposisjonelle virksomheten, deriblant Fagopposisjonen. Bakgrunnen var en NKP-konferanse på Vestlandet der Halvard Olsen var hovedtaler, og som i LO-ledelsen ble tolket som et uttrykk for den samme linjen som Fagopposisjonen representerte. Konferansen har vært omdiskutert blant norske historikere, blant annet om den var et uttrykk for en tidlig motstandsvilje eller om den var et uttrykk for kollaborasjonstanken.⁷⁵ I denne sammenheng er det sentrale hvordan LO-ledelsen *oppfattet* oppropet. Fungerende LO-leder Elias Volan la frem et utkast til et rundskriv på et felles forbundsmøte den 26. juli. Skrivet var et kraftig angrep på de opposisjonelle kreftene, og oppfordret arbeiderne til å ta avstand fra disse ”ryktesmeder” og ”fordekte fiender av arbeiderklassen”.⁷⁶ Dette ledet til et verbalt sammenstøt mellom Fagopposisjonens leder Jens Tangen og Elias Volan på forbundsmøtet. Det neste oppgjøret mellom Fagopposisjonen og LO-ledelsen kom da rundskrivet ble behandlet i Oslo og Akershus faglige samorganisasjon og fagforeningsstyrene i Oslo i et felles møte den 14. august. Mot 77 stemmer ble fordømmelsen vedtatt, og fraksjonsarbeidet ble betegnet som organisasjonsfiendtlig virksomhet og måtte avvises.⁷⁷ Allerede mens opposisjonen var virksom var det noe som kan kalles et oppgjør med Fagopposisjonen, men dette fikk ingen større konsekvenser verken for opposisjonens fortsatte virksomhet eller direkte innvirkning på oppgjøret i etterkrigstiden. Men LO-ledelsen fikk tydelig markert sitt syn på opposisjonsarbeidet, og Meyer, Tangen og andre høytstående opposisjonelle ble støtt ut av det organisatoriske fellesskapet.

⁷³ Aagesen 1969: s 404ff ; Halvorsen 1996: s 51-52 ; Skar 1949: s 166

⁷⁴ Opposisjonen hadde jevnlig møter etter stiftelsen, men informasjon om disse finnes ikke, jamfør Aagesen 1969: s 411

⁷⁵ Selve oppropet finnes i Norges Kommunistiske Parti *Vårt Partis politikk under krigen. Krigspolitikken*. NKP, Oslo 1945: s 5-7. For debatten, se spesielt Titlestad, Torgrim *Frihetskampen i Norge – og historikerne som sviktet*. Spartacus, Oslo 2010: kapittel 4 ; Pryser 1988: s 272 ; og Halvorsen 1996: s 75-84

⁷⁶ L-sak D 4169 Jens Tangen, Bilag 2, Rundskriv 38, AFL 25.07.1940. RA

⁷⁷ Aagesen 1969: s 414

Fagopposisjonen vant ikke frem med sine syn i LO, men nå sto den foran et avgjørende valg. Håkon Meyer hadde pleiet kontakt med den tyske sikkerhetstjenesten, og var derfor informert om Hitlers løfte til Quisling om NS' nye maktpolitiske rolle. Hvordan skulle arbeiderbevegelsen forholde seg til arvefienden? Skulle Fagopposisjonen fremdeles opprettholde prinsippet om å jobbe for bevegelsens sak innen de gjeldende rammene, eller skulle grensen gå ved samarbeid med NS?

Fagopposisjonen og NS

Spørsmålet om hvor langt man skulle gå i samarbeidet med NS var til slutt faktoren som sprengte Fagopposisjonen. Fra 9. april hadde grupperingen rundt Meyer gjort det klart at den ikke skulle gjøre noe som kunne virke legitimerende på Quislings statskupp. Både Meyer og Halvard Olsen hadde i perioden etter det tyske angrepet riktignok hatt kontakt med NS, men dette hadde skjedd på NS' initiativ.⁷⁸ Fire måneder senere var det mye som tydet på at den fremste politiske maktfaktoren i Norge ville bli nettopp Quislings parti, og disse nye kjensgjerningene skulle føre til en avskalling, og senere oppløsning av Fagopposisjonen.

Kravene om en "arbeiderrørslas regjering" ble i løpet av august tonet ned til mest mulig innflytelse på sentrale områder, deriblant arbeidslivet. På Fagopposisjonens 85-mannsstore møte den 18. august 1940 ble det nedsatt et forhandlingsutvalg med Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen, og dette fikk mandat til å forhandle med "alle sider". Allerede to dager senere møtte de tre sentrale skikkelsene i arbeiderbevegelsen Quisling og NS-toppledelsen på Café Engebret i Oslo. Flere av Meyers nærmeste venner mente dette var et altfor risikabelt spill, men foreløpig holdt Fagopposisjonen stand.⁷⁹ Etter møtet med NS-ledelsen redegjorde forhandlingsutvalget for resultatet av møtet til LO-ledelsen, men appellen om å innlede forhandlinger med NS ble avslått. DNA hadde samme dagen gått inn for en politisk samling med brodd mot NS, der de fire store partiene og næringslivsorganisasjonene inngikk. Fagopposisjonens fremstøt ble avfeid.

Den politiske samlingen mot NS viste seg snart å være uten virkning, og på et møte den 1. september kom den første alvorlige sprekken i Fagopposisjonen: Mellom seks og åtte

⁷⁸ Aagesen 1969: 415

⁷⁹ Brev fra Meyer til kona den 22.08.1940, gjengitt i Pryser, Tore "Alltid mot strømmen. Bidrag til Håkon Meyers biografi 1896-1989" i *Forskningsrapport nr. 99/2003*. Høgskolen i Lillehammer, Lillehammer 2003: s 32

av Meyers personlige venner forlot gruppa etter å ha opponert mot kontakten med NS.⁸⁰ Flertallet aksepterte imidlertid fortsatte samtaler med NS, og dette baserte seg på et resonnement Meyer redegjorde for i et brev: Aksemaktene hadde seiret i krigen og tyskerne ville tvinge frem en nyordning av politikken i Norge der NS skulle inngå som en sentral del. Skulle arbeiderbevegelsen ha noe innflytelse, måtte dette skje i forståelse med NS.⁸¹ Den 25. september 1940 ble alle partier med unntak av NS forbudt, og Terboven utnevnte sine kommissariske statsråder. Det ble også klart at forandringer ville skje i LO, og tre dager senere ble Volan og Næss avsatt, og Jens Tangen ble presset til å overta. Ludvig Buland ble nestformann, Erling Olsen LO-sekretær, og Martin Brendberg ble Tangens personlige sekretær. Dermed var tre av Fagopposisjonens medlemmer i den nye LO-ledelsen, men opposisjonen var ikke lenger virksom. Den hadde ett møte etter lederskiftet, men siden ble det ikke avholdt møter. I oktober gikk opposisjonen i full oppløsning, Viggo Hansteen klarte å vinne Tangen og Brendberg for sin sak, og Erling Olsens NS-sympatier førte ham inn i partiet og i isolasjon i LO-ledelsen.⁸² Kommunistene trakk seg fra fraksjonen da de skjønnte at det bar mot full kollaborasjon, i tillegg til at NKP for lengst hadde blitt forbudt og forholdet mellom Moskva og Berlin hadde blitt kjøligere. Restene av Fagopposisjonen var nå bare en liten klikk rundt Meyer, Erling Olsen og Halvard Olsen. Disse fulgte kollaborasjonslinja, med NS-medlemskap og landssvikdom etter krigen.

Fagopposisjonen hadde altså arbeidet svært aktivt ut fra et ønske om at arbeiderbevegelsen selv skulle gripe de mulighetene som de nye forholdene ga. Opposisjonen utviste i denne sammenheng en påfallende naivitet i forhold til hva som kunne oppnås under tysk militærmakt, men ideologien som lå bak baserte seg på en venstreradikal linje som var en videreføring av opposisjonen fra 30-tallet.⁸³ Gjennom sitt arbeid ble grupperingen avvist av både de konstitusjonelle myndigheter og LO, og etter hvert tok også en liten del av grupperingen steget inn i Tysklands norske kollaborasjonsparti. Den første perioden hadde Fagopposisjonen jobbet for å påvirke regjeringen Nygaardsvold til en mer klassebevisst politikk, men da regjeringen rømte landet forsøkte grupperingen å påvirke LO til å gjøre konstitusjonelle forandringer. Igjen viste det seg at spillerommet under den tyske okkupasjonen var mindre enn Meyer og hans meningsfeller hadde håpet, og samarbeidet i

⁸⁰ Under oppgjøret med Fagopposisjonen ble det hevdet at dette skjedde allerede på møtet 18. august, men dette baserer seg antakeligvis på en feil. Jmfør Det Norske Arbeiderpartis *Beretning 9 april – 25 september 1940*. Arbeidernes aktietrykkeri. Oslo 1946: s 39 ; Aagesen 1969: s 456 ; og Pryser 1988: s 273-274

⁸¹ Aagesen 1969: s 428-429

⁸² Aagesen 1969: 437

⁸³ Også NKP selv kritiserte opposisjonens naivitet, se Norges Kommunistiske Parti *Hvitboka om 1940*. Forlaget Ny Dag, Oslo 1975: s 85-86

gruppen var haltende da Tangen, Brendberg og Olsen ble med i ledelsen av LO. Da prinsippet om å arbeide for arbeiderbevegelsens sak under de gjeldende forholdene nødvendiggjorde et samarbeid med kollaborasjonspartiet NS, sprakk samarbeidet. Fagopposisjonen skulle i etterkrigstiden i stor grad bli forbundet med nettopp kollaborasjon, selv om det bare var seks stykker som gikk over til NS. Men den manglende viljen til motstand mot Tyskland og den manglende lojaliteten til landets konstitusjonelle myndigheter, baserte seg på en radikalisme som stammet fra de ideologiske brytningene i arbeiderbevegelsen på 20- og 30-tallet.

Sammenfattende vurderinger

Det skal ikke uten videre settes likhetstegn mellom det ideologiske grunnlaget venstreopposisjonen i arbeiderbevegelsen på 30-tallet gikk inn for, og Fagopposisjonen av 1940. I 1940 var situasjonen ekstrem, og Fagopposisjonen var en gruppering som stort sett befant seg isolert til Osloområdet, der den forsøkte å skaffe seg plattformer til makt i en rekke fora. Opposisjonen besto av to hovedretninger, venstreopposisjonelle grupperinger innad i DNA og LO, og kommunistene, og i flere sentrale saker var forskjellene mellom grupperingene store. Én ting var selvsagt synet på Sovjet, men også i synet på Arbeiderpartiet var det store brytninger innad i Fagopposisjonen. Der kommunistene i stor grad avviste DNA og den reformistiske linjen partiet hadde slått inn på, var det for den andre retningen et mål å påvirke partiet i revolusjonær retning. Samtidig må ikke det partipolitiske poenget bli dratt for langt, de aller fleste deltakerne i opposisjonsarbeidet var fagorganiserte med hjertet plassert i fagbevegelsen heller enn den politiske. Det er heller ikke åpenbart at det var en ideologisk overbevisning som drev samtlige av opposisjonens deltakere: Avvisningen av det parlamentariske demokratiet kan *også* anses situasjonsbetinget grunnet det tyske angrepet heller enn en ideologisk begrunnet revolusjonær overbevisning. Fagopposisjonen må plasseres i skjæringsfeltet mellom den politiske og den faglige delen av arbeiderbevegelsen, men de politiske uttrykkene den produserte bar preg av et radikalt ideologisk grunnlag. Det er dette som kan trekkes tilbake til den revolusjonære strømmingen i arbeiderbevegelsen før okkupasjonen.

På 30-tallet hadde spesielt DNA gjennomgått en ideologisk forvandling, som også smittet over på LO. Fra å være et radikalt marxistisk parti i 1930, slo den reformistiske og pragmatiske tilnærmingen til sosialismen inn for fullt fra 1933 og fremover. Dette arbeidet ga da også tydelige resultater, både i oppslutning og gjennom regjeringsarbeidet etter 1935. Men gjennom hele 30-tallet ble utviklingen fulgt av en venstreopposisjon både innad i DNA og i

LO, som sammen med NKP og kommunistiske tillitsmenn i fagbevegelsen formulerte motstand mot ledelsen i organisasjonene. Dette arbeidet foregikk ofte i organisert form, men venstreopposisjonen dannet aldri noe samlet alternativ verken i LO eller i DNA. Samtidig var det en betydelig revolusjonær strømning også internt i DNA, blant annet organisert i Oslo Arbeidersamfunn og AUF, der radikale møttes under Håkon Meyers ledelse.

Det finnes ideologiske fellestrekk mellom Fagopposisjonen og venstreopposisjonen fra 30-tallet. Sentrale komponenter var en avvisning av det parlamentariske demokratiet, kapitalismen, og vektleggingen av at det arbeidende folk skulle gripe makten, gjerne med utenomdemokratiske midler. Den revolusjonære sosialismen skulle inngå i Fagopposisjonen, der det ble argumentert ut fra et slags ”makt gir rett”-argument, der det arbeidende folk skulle anerkjenne den tyske okkupasjonen som et faktisk forhold, og innenfor de gjeldende rammer jobbe for arbeiderklassens sak. Dette samarbeidet brøt sammen på spørsmålet om samarbeid med NS, og opposisjonen kunne med det ha forsvunnet ut av den norske okkupasjonshistorien som en parentes. Det skjedde imidlertid ikke.

3 FAGOPPOSISJONEN I PERIFERIEEN

LO-ledelsen foretok et visst oppgjør med Fagopposisjonen allerede sommeren 1940, men det skulle gå noe tid før et videre oppgjør igjen ble aktuelt. Jens Tangens tid som leder i LO var preget av konflikt med norske og tyske myndigheter, som til slutt resulterte i nazifiseringen av fagorganisasjonen etter den såkalte melkestreiken i september 1941. Dette kapitlet vil redegjøre for denne utviklingen, sammen med de steg som ble tatt i retning av et oppgjør med Fagopposisjonen både under okkupasjonen og i umiddelbar etterkrigstid. Umiddelbar etterkrigstid defineres her fra frigjøringen 8. mai frem til stortingsvalget i 1945, da valget – som det skal fremgå – har en avgjørende betydning for intensiviteten i angrepene på Fagopposisjonen. Noen entydige steg i retning av et oppgjør ble ikke foretatt før NKP gjorde et brakvalg 8. oktober 1945, selv om avgjørende utviklingstrekk beredte grunnen for det som senere skulle skje. LOs og DNAs eliter i eksil kunne detaljplanlegge utviklingen i etterkrigstiden, og gjenreise fagorganisasjonen i løpet av kort tid. Denne prosessen skulle også få avgjørende betydning for oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940.

Utviklingen i LO før nazifiseringen

I slutten av september 1940 ble fungerende LO-formann Elias Volan erstattet med Jens Tangen etter tysk press. Fagopposisjonen hadde allerede før dette i realiteten avsluttet sin virksomhet, selv om det etter Tangens overtakelse av formannsvervet i alle fall ble avholdt møter for opposisjonens elite.⁸⁴ I LO-ledelsen hadde nå tre av fire bakgrunn i Fagopposisjonen, Martin Brendberg, Jens Tangen og Erling Olsen, og etter kort tid viste det seg at sekretær Erling Olsen orienterte seg mot NS. Jens Tangen hadde nok blitt utpekt av tyskerne på grunn av håp om en samarbeidsvillig LO-ledelse, men det skulle vise seg at LO under Tangen til stadighet havnet i konflikt med de norske og tyske myndighetene, til tross for at Tangen neppe var den mest konfrontasjonsvillige i LO.⁸⁵ Balansegangen mellom hensynet til de tyske myndigheter og de faglige rettighetene til arbeiderne var svært vanskelig. Et sentralt mål var å holde NS unna fagorganisasjonen, men en slik linje måtte involvere et visst samarbeid med tyskerne. Utover 1941 ble konfrontasjonene stadig flere, og 10. september 1941 slo myndighetene til mot LO og innsatte kommissariske ledere. Viggo

⁸⁴ Aagesen 1969: s 436

⁸⁵ For en utfyllende beskrivelse av utviklingen i LO under Tangen, se Bjørnhaug og Halvorsen 2009, kapittel 4 ; Pryser 1988: 302-313.

Hansteen og Rolf Wickstrøm ble henrettet etter standrettsdommer, Tangen ble avsatt, og flere av de faglige lederne ble arrestert, deriblant Tangen selv. Et hemmelig sirkulære fra juli 1941 viser at Tangen som LO-leder hadde vært aktiv i arbeidet for å forberede overgangen til illegalitet.⁸⁶ Etter innsettelsen av Odd Fossum som LOs ”landsleder” kan man snakke om en tredeling av det ikke-nazifiserte LO: et Stockholmssekretariat, et Londonsekretariat, samt det illegale Faglig Utvalg i det okkuperte Norge. Todelingen av eksilsekretariatene ble bestemt i Stockholm: LOs formann Konrad Nordahl skulle reise til London for å være i nærheten av eksilmyndighetenes maktsentrum, mens nestformann Lars Evensen skulle bli i Stockholm og der virke som leder for et eksilsekretariat som først og fremst skulle kunne holde nær kontakt med det illegale arbeidet i Norge.⁸⁷

Fagopposisjonen hadde representert et problem for LO-ledelsen sommeren 1940, men det er lite i kildematerialet som tyder på at et oppgjør med Fagopposisjonen var høyt oppe på agendaen i LO etter nazifiseringen. Opposisjonen var for det første ikke lenger aktiv, og LO hadde betydelige utfordringer med å hindre de stadige forsøkene på nazifisering av LO på lavere organisasjonsnivåer. Til tross for at arbeidsløsheten gikk ned, ble de fagorganisertes kår i økende grad forverret, lønnsutvikling fulgte eksempelvis ikke økningen i levekostnader.⁸⁸ I tillegg ble det drevet klappjakt på lederne av de illegale organene, og kontakten mellom LO-sekretariatet i Stockholm og London var elendig.⁸⁹ Man kan trygt slå fast at LO hadde større bekymringer enn å forberede et oppgjør med tidligere organisatoriske opprørere som i 1941-1942 i stor grad sluttet opp om ledelsen. De opposisjonsdeltakere som sognet til NKP hadde på generelt grunnlag involvert seg i motstandskampen, og det store flertallet av de opposisjonelle fra sommeren 1940 hadde ingen befatning med det kommissariske styret i LO. Seks av deltakerne fra Fagopposisjonen hadde gått inn i NS, men ellers kan man si at de opposisjonelle fra sommeren 1940 var en integrert del av det øvrige LO etter NS’ overtakelse av ledelsen.

Jens Tangen i Sverige

Etter at Jens Tangen ble sluppet ut fra tysk fangenskap i månedsskifte februar/mars 1942, tok han seg til Sverige i mai etter en periodes samarbeid med den illegale fagbevegelse i Norge.⁹⁰

⁸⁶ L-sak 4169 Jens Tangen, dok 17 ”Beretning for LOs granskningskomité” s 24-25, RA.

⁸⁷ ARK 1571 ”Landsorganisasjonen i Norge” Ja 0004, mappe 22, ”Beretningen for LO fra 01.11.1941 til 31.12.1942” s 1. Arbark. Dersom annet ikke står oppgitt, er senere referanser hentet fra dette arkivet.

⁸⁸ Se tabeller i Bjørnhaug og Halvorsen 2009: 123-126.

⁸⁹ Jb 0006, mappe 53: Lars Evensen: ”Landsorganisasjonens representantskap 18-20. juni 1945”: s 9. Arbark,

⁹⁰ Jb 0011, mappe 103. ”Tangens beretning til Pressekontoret angående arrestasjonen 10. september...”. Arbark

Toppledelsen i Sverige hadde i lang tid uttrykt skepsis til Tangen både i brevvekslinger og i interne redegjørelser. Til tross for at Tangens tid som formann hadde vært preget av konflikter med myndighetene, anså ikke Nordahl og Evensen dette som formildende for opposisjonsvirksomheten og overtakelsen av formannsvervet i LO.⁹¹ I Sverige ble han møtt med en kald skulder av det organisasjonsapparatet som var i gang der, noe han reagerte sterkt på. Tangen kom over grensen som en arrestert faglig leder, og mente selv å ha spilt en sentral rolle i motstandskampen under sin formannsperiode. Sekretariatsmedlemmet hadde åpenbart håpet på en annen velkomst enn den han fikk i Stockholm: Ved ankomst Sverige ble han henvist til Norsk Flyktningshjelp i Öreryd der han ble anbefalt å ta arbeid. Han ble også gjort oppmerksom på at han var nektet adgang til faglige konferanser.⁹² Dette var en beslutning tatt av Nordahl og Evensen i samråd med eksilsekretariatet, og kunne indikere et visst toppstyrt oppgjør med Tangen. Det er likevel mye som tyder på at ledelse og grasrot var forholdsvis samkjørt i synet på ham: I Öreryd måtte han bli beskyttet av befal for ikke å få juling. Synet på ham utenfor norske grenser var så visst annerledes enn hva han selv hadde fått inntrykk av fra formannsstolen i Norge. Tangen ønsket å jobbe i fagorganisasjonen i Stockholm, men ble i stedet plassert et sted sør for Vättern. ”Jeg er kommet fra den ene konsentrasjonsleiren til den andre”, skal Tangen ha uttalt.⁹³

Den 4. juni 1942 ble det i sekretariatet bestemt at Jens Tangens skjebne i LO skulle behandles av fagorganisasjonen etter krigen, man utsatte dermed oppgjøret med Fagopposisjonens leder til senere.⁹⁴ Tangen ble nektet tilgang til faglige forum, men sekretariatet gikk inn for at Tangen kunne få økonomisk stønad på lik linje med andre fagorganiserte i eksil. På dette punktet ble det dissens. Fire i sekretariatet mente han ikke fortjente økonomisk støtte, og et interessant poeng her er at det blant disse var det Arthur Arnesen som sterkest argumenterte for å nekte Tangen dette. Arnesen var selv aktiv i Fagopposisjonen sommeren 1940, og det var tydelig at han ønsket å ta avstand fra sine tidligere overordnede. Lars Evensen stilte seg i alle fall spørsmålet om deres felles fortid nettopp kunne være grunnen for Arnesens harde fordømmelse av Tangen.⁹⁵ Dette er en mulig forklaring, men det virkelig interessante er at Arnesens tilhold i det utvidede sekretariatet i Stockholm viser at opposisjonell virksomhet sommeren 1940 ikke i seg selv var et hinder for en videre organisatorisk eller partipolitisk karriere under okkupasjonen. Det var ingen bredde

⁹¹ Se brevveksling mellom Nordahl og Evensen i Ja 0031, spesielt mappe 3 og 1. Arbark.

⁹² Ibid

⁹³ Brev fra Gustavsen til Tranmæl, datert 6.6.42, Jb 0011. Arbark

⁹⁴ Brev fra Evensen til Nordahl datert 13.6.42, Ja 0031, mappe 3. Arbark

⁹⁵ ibid

i dette oppgjøret, eksempelvis var Martin Brendberg – som var sentral i opposisjonsarbeidet og som senere skulle ekskluderes sammen med Tangen – *ikke* nektet adgang til faglige konferanser. Dette ble legitimert ut fra Brendbergs kontakt med Faglig Utvalg i Norge, samt at han var en viktig representant for kommunistene.⁹⁶ Selv om tilfellet Martin Brendberg også må vurderes inn i den partipolitiske rivaliseringen i fagbevegelsen under krigen, er behandlingen av Brendberg nok et eksempel på at det i 1942 ikke var noen total avvisning av Fagopposisjonen i eksil-LO. Behandlingen av Jens Tangen må nesten ses i et eget lys, da han ikke først og fremst ble behandlet som representant for Fagopposisjonen av 1940, men som en som lot seg innsette som LO-formann av tyskerne.

Både Evensen og resten av sekretariatet mente at Jens Tangens forhold skulle behandles av faglige organer etter krigen, men behandlingen han fikk i 1942 ga en indikator på hva han kunne forvente. Tangens ankomst til Sverige skjedde omtrent samtidig som eksilsekretariatet i Stockholm virkelig kom i gang med arbeidet, og mens Tangen forgjeves forsøkte å komme seg bort fra Öreryd, begynte LO i eksil tydeligere å planlegge reorganiseringen av fagorganisasjonen etter okkupasjonens ende. I oktober 1942 besluttet Stockholmssekretariatet at det skulle utarbeides et dokument om gjenreisningen av LO etter krigen. Oppdraget ble gitt til Tangens forgjenger, Elias Volan.⁹⁷

”Gjenoppbygningen av fagorganisasjonen i Norge”

Før en redegjørelse for dette dokumentet, passer det med et lite tilbakeblikk på Volans rolle i begivenhetene etter det tyske angrepet. Da LO-ledelsen rømte fra Oslo etter 9. april 1940, rykket Elias Volan opp som fungerende formann etter vedtak i et tillitsmannsmøte 12. april og dette ble bekreftet uten dissens av sekretariatet dagen etter.⁹⁸ Etter krigen ble han kritisert for å ha vært svak som LOs representant i forhandlingene om Administrasjonsrådet og Riksrådet, og en generell passivitet i møte med tyskerne.⁹⁹ Granskningskomiteen til kongressen i 1946 godkjente riktignok Volans formannsperiode sett under ett, og unnskyldte hans opptreden med den nederlagsstemning som var så markant i samfunnet sommeren 1940. Etter at Volan selv måtte rømme fra Norge, opparbeidet han seg en mektig posisjon i Sverige, til tross for hans kommunistiske sympatier. At han av eksilsekretariatet i Stockholm ble bedt om å utarbeide et utkast som blant annet skulle brukes til et oppgjør etter krigen, var naturlig med

⁹⁶ Ja 0004, mappe 22, ”Beretningen for LO fra 01.11.1941 til 31.12.1942”. Arbark

⁹⁷ Ibid

⁹⁸ Aagesen 1969: 378

⁹⁹ Dette var en kritikk som også rammet sekretariatet, se Dd0017, sak 29, ”Granskningskomiteens innstillinger 1946” s 4-8. Arbark

tanke på den posisjonen sekretariatsmedlemmet hadde. Men på bakgrunn av hans virke sommeren 1940, er det er ikke usannsynlig at de som skulle bli rammet av oppgjøret opplevde det som problematisk at nettopp Volan skulle trekke linjen for hva som var akseptabel fremferd i møte med en fremmed militærmakt.

Selve dokumentet ”Gjenreisningen av fagorganisasjonen i Norge” var forholdsvis omfattende, og tok for seg store faglige spørsmål og utfordringer for etterkrigstiden.¹⁰⁰ De mest relevante i denne sammenheng er understrekingen av demokratiske verdier og hvilke oppgjør Volan så for seg i etterkrigstiden. Et sentralt poeng i dokumentet var at den demokratiske organisasjonsstrukturen ga vide fullmakter til ledelsen, som skulle handle på vegne av alle medlemmene. De fagorganiserte skulle derfor ha tillit til ledelsen, og de var sikret innflytelse gjennom LOs struktur. Dokumentet dro også opp retningslinjer for et etterkrigsoppgjør, med en tydelig brodd mot medlemmer som hadde utvist ”unasjonal holdning”. Hovedpoenget hva oppgjøret angår, var at ”(a)lle nazister og personer som aktivt har medvirket til nazifiseringen må fjernes fra enhver befatning med fagorganisasjonen”.¹⁰¹ Unasjonal holdning ble knyttet direkte til nazifisering og aktiv medvirkning, og Volan nevnte i den forbindelse medlemskap i diverse nazistiske organisasjoner som ekskluderende for videre medlemskap i LO. Disse fagorganiserte skulle ikke gjenopptas som medlemmer før organisasjonen hadde fattet vedtak om det. I tillegg poengterte Volan at personer som hadde opptrådt som ”villige redskaper for tyskerne eller quislingene” ikke kunne inneha tillitsverv før deres forhold var blitt nærmere undersøkt. Dermed åpnet han også for mindre objektive kriterier for sanksjoner enn medlemskap i eksplisitte organisasjoner.

Kan man fra dette dokumentet ane en bevisst sentralisering av makten i LO? Gjennom vektleggingen av den demokratiske organisasjonsstrukturen og hierarkiet i beslutningsprosessene var dette poenget definitivt til stede. Dokumentet indikerte en linje fra LOs ledelse som skulle bli videre understreket mot slutten av okkupasjonen. Et sentralt poeng er også knyttet til behandlingsprosedyren for Volans dokument. Det ble lagt frem for sekretariatet i Stockholm, sendt til Faglig Utvalg i Norge, uten at det ble foretatt store rettelser. Videre ble det sendt til eksilsekretariatet i London, der det ble vedtatt med ytterligere understrekninger av den hierarkiske organisasjonsstrukturen.¹⁰² Skrivet hadde altså blitt utarbeidet av én betrodd mann, sendt til de sosialdemokratiske elitene både i dekning i Norge

¹⁰⁰ Jb – 0001, mappe fire, ”Gjenreisningen av fagorganisasjonen etter krigen”. Arbark

¹⁰¹ ”Gjenreisningen av fagorganisasjonen etter krigen”, s 7

¹⁰² Jb-0001, mappe fire, ”Rekonstruksjonen av fagorganisasjonen i Norge”, se spesielt side 13. Arbark

og i eksil, der kommunistene og opposisjonelle ble holdt utenfor beslutningsprosessene.¹⁰³ I Stockholm hadde dokumentet riktignok også blitt vedtatt av et faglig tillitsmannsmøte den 8. mars 1943, men da var det allerede utenkelig at det ville blitt nedstemt, etter sekretariatsvedtaket få dager i forveien.¹⁰⁴ Dokumentet la opp til en detaljplanlegging av etterkrigstiden besluttet av få menn, som grunnet krigens pressede situasjon i liten grad trengte å operere etter vanlig organisatorisk beslutningspraksis. Også innad i DNA åpnet okkupasjonstiden mulighetene for et fåtall å detaljplanlegge utviklingen i etterkrigstiden, og arbeidet med eksempelvis ”Blåboka” viser at det er vanskelig å skille elitene i LO og DNA fra hverandre.¹⁰⁵ Dette intime samarbeidet mellom elitene skulle få stor betydning for etterkrigstiden.

Volans dokument hadde ingen direkte brodd mot Fagopposisjonen, og igjen kan det understrekes at lite tydet på at et oppgjør med denne ble forberedt. Med unntak av de som fulgte Håkon Meyer inn i NS indikerte lite at noen fra opposisjonen sto i fare for å bli rammet av disse forberedelsene. Dokumentet inneholdt dog et punkt som vedrørte villige redskaper for tyskerne og quislingene, og dermed ble det åpnet for mer subjektive vurderinger av kollaborasjonsbegrepet. Det kan likevel ikke sies å være rettet mot noen bestemt gruppe, dessuten gikk ikke dette skrevet inn for andre sanksjoner enn at disse villige redskapene ikke kunne inneha tillitsverv i organisasjonen før deres forhold var undersøkt. At skrevet ikke åpnet for *eksklusjon* av nazifiseringens villige hjelpere, var en av grunnene til at dokumentet kom opp til revurdering i 1944. Men det var neppe den eneste.

Gjenreisningen til ny vurdering

I et sekretariatsmøte i London i august 1944 ble planene for gjenoppbygningen av fagorganisasjonen etter krigen igjen behandlet.¹⁰⁶ Bakgrunnen for saken var at Stockholmsekretariatet noe tidligere hadde vedtatt et endringsforslag, og dette skulle nå behandles i London. Omar Gjestebys hadde foreslått forandringer i punkt tre i planen for gjenoppbygningen: det nevnte punktet om behandling av medlemmer som hadde optrådt som villige redskaper for nazifiseringsarbeidet.¹⁰⁷

¹⁰³ Riktignok ble ikke dette gjort konsekvent, det var én kommunist i FU, to med NKP-sympatier i Stockholmsekretariatet, inkludert Volan selv, men hovedregelen var utestengning av kommunister fra motstandsorganer, jamfør Bjørnhaug og Halvorsen 2009: 172-179 og 187-192.

¹⁰⁴ Jb 0001, mappe 4 ”Gjenoppbygningen av fagorganisasjonen i Norge”, s 1. Arbark

¹⁰⁵ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 219-222 og Pryser 1988: 511-513

¹⁰⁶ Dette avsnittet baserer seg på D 0005, ”LO sekr. Forhandlingsprotokoll” møte 28/8-44, sak 2, Arbark

¹⁰⁷ Gjestebys forslag i Jb 0005, mappe 41, ”Side 7, punkt 3”, udatert. Arbark

Det er tre forandringer i dokumentet det er relevant å nevne. For det første utvidet man sanksjonsmulighetene for de medlemmene som ble definert som villige redskaper for nazifiseringen: Sekretariatet foreslo at disse ikke bare skulle bli nektet tillitsverv mens man ventet på avklaring om forholdet, men at de også skulle bli utelukket fra organisasjonen i karanteneperioden. Den andre forandring dreide seg i første omgang om en presisering av hvem som var den øverste organisatoriske domsmyndighet. Der det tidligere var skrevet at sakene skulle bli organisasjonsmessig behandlet, ble det nå presisert at det var sekretariatet som skulle avgjøre de aktuelle medlemmenes forhold. Fagforening og forbund skulle gis anledning til å uttale seg, men det var sekretariatet som skulle fatte vedtakene. Den tredje forandringen var den mest omfattende. Gjerningsbeskrivelsen ble utvidet fra å gjelde de som hadde opptrådt som villige redskaper for nazifiseringsarbeidet, til også å gjelde medlemmer ”hvis framferd på annen måte har svekket den norske front”. Dermed innebar endringene at sanksjonene ble gjort strengere, domsmyndigheten ble definert tydeligere, samt at gjerningsbeskrivelsen ble utvidet.

Denne forholdsvis lille korrigeringen indikerte et linjeskifte i LOs ledelse som allerede hadde pågått noen år, der mer makt ble samlet på sekretariatets hender. I etterkrigstiden, som det senere skal vises, dominerte stadig økende konformitet i både DNA og LO, og korrigeringen av gjenreisningsdokumentet bør settes inn i dette perspektivet. At det kongressvalgte sekretariatet var den øverste organisatoriske myndigheten var i utgangspunktet ikke en nødvendig presisering, men ledelsen hadde før krigen observert at den organisatoriske tradisjonen ga en mindre effektiv styring av LO, eksempelvis i spørsmål om organisasjonsformene.¹⁰⁸ Medlemmene rettet seg bare etter de vedtak de selv var enige i: En reell demokratisk struktur fordret at alle medlemmer bøyde seg lojalt for de vedtak som ble gjort av organisasjonens øverste myndighet.¹⁰⁹ Grunnlaget for en sentralstyrt organisasjon basert på et topplan der de personlige relasjonene var avgjørende for maktutøvelsen ble lagt i eksil. Ett utslag av dette ser man i det oppgjøret som ble forberedt fra eksilsekretariatene under okkupasjonen. Topplanet i organisasjonen mobiliserte.

Ved denne nye redigeringen av Volans dokument, ble større myndighet gitt til de sentrale organer i LO. I tillegg ga det organisasjonen muligheten til å utelukke medlemmer hvis ”nasjonale holdning” var utydelig, til man hadde undersøkt saken. Man kan heller ikke her se at noen av disse grepene ble gjort primært for å ramme Fagopposisjonen av 1940. Med

¹⁰⁸ JB 0001, mappe 4, ”Rekonstruksjonen av fagorganisasjonen i Norge”, s 13. Arbark

¹⁰⁹ ibid

unntak av behandlingen av Jens Tangen ble det ikke tatt noen grep for å foreta et oppgjør med Fagopposisjonen under okkupasjonen. På det strukturelle plan skjedde det derimot forandringer som skulle spille en sentral rolle i oppgjøret med opposisjonen, der en maktsentralisering rundt en liten elite i LO, i all hovedsak med tilhørighet i DNA, skulle få store konsekvenser da okkupasjonen var over.

Generelle trekk fra okkupasjonstiden, med blick mot Fagopposisjonen

Okkupasjonen medførte et endret styrkeforhold mellom de to arbeiderpartiene. NKP, som før krigen hadde vært redusert til en parentes i norsk politikk, opplevde stor tilstrømning blant annet grunnet sin aktive motstandspolitikk. Dette fikk DNAs ledende tillitsmenn i Stockholm, London og i fangeleirer rapporter om, og flere fryktet kommunistenes økte styrke.¹¹⁰ Samtidig medførte krigens erfaringer et sterkt ønske om politisk samling av arbeiderbevegelsen, først og fremst på grunnplanet i fagbevegelsen. På topplanet var stemningen derimot mer lunken til samlingsprosjektet, og det er grunn til å anta at det ikke ville blitt igangsatt reelle samlingsforhandlinger i 1945 hvis det ikke hadde vært for stadige henvendelser til LO og Faglig Utvalg om nettopp dette.¹¹¹ Under okkupasjonen hadde den partipolitiske rivaliseringen på topplanet dominert det faglige arbeidet, regelen var at de sosialdemokratiske lederne forsøkte å holde kommunistene unna motstandsorganene, og slapp dem bare til der de måtte.¹¹²

Okkupasjonsperioden satt dype spor i arbeiderbevegelsen, og 1945 markerer en ny tidsalder for forståelsen av fellesskapet. ”Alle” nordmenn hadde deltatt i motstandsarbeidet, og på et kollektivt nivå er det liten tvil om at okkupasjonstiden markerte et skille i nordmenns, også fagorganisertes virkelighetsforståelse.¹¹³ De horisontale solidaritetsbåndene som hadde hatt en markant posisjon i arbeiderbevegelsen før krigen, markerte nå en svunnet tid som ikke ville komme tilbake. Det samme gjaldt den partipolitiske kranlingen mellom NKP og DNA, en nasjonalt integrert arbeiderklasse burde være representert av ett arbeiderparti.¹¹⁴ Det var de vertikale solidaritetsbåndene som dominerte i forståelsen av det store viet, også for de fagorganiserte. Okkupasjonstiden markerte arbeiderklassens endelige konsolidering innen

¹¹⁰ Haugen, Vidar *Det norske Arbeiderparti 1940-1945. Planlegging og gjenreisning*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1983: s 206-207

¹¹¹ Pryser 1988: s 546-547

¹¹² Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 176-177

¹¹³ Se eksempelvis Dahl og Hjeltnes i Ebbestad Hansen (red) 2001: s 17 ; Furre, Berge *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*. Det norske samlaget. Oslo 2000: s 116 og 141-142

¹¹⁴ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 228-232. For divergerende syn på den nasjonale integrasjonen, se Pryser 1988: s 588-594

nasjonen og arbeiderbevegelsen ble i etterkrigstiden fullt ut inkludert i det nasjonale fellesskapet.

Hva Fagopposisjonen angår, var passiviteten fra sommeren 1940 bare et fjernt minne mot slutten av okkupasjonen. Et betydelig antall av opposisjonens deltakere var kommunister, og etter det tyske angrepet på Sovjet i juni 1941 hadde partiets medlemmer stort sett sluttet opp om aktiv motstand mot den tyske okkupasjonsmakten. Martin Brendberg var NKPs faglige leder og var sammen med den tidligere AUF-eren Adelstein Haugen aktiv i det faglige arbeidet i Sverige.¹¹⁵ Halvor Sørum og Olaf Skramstad¹¹⁶ satt i tysk konsentrasjonsleir, og flere tidligere opposisjonelle deltok i det utvidede eksilsekretariatet i Stockholm.¹¹⁷ Også personer sentralt i DNAs arbeid under okkupasjonen kom fra Fagopposisjonen, deriblant Arthur Arnesen og Viktor Jensen. Opprøringen kunne blitt gjort lenger, med samme resultat: Fagopposisjonen ble en integrert del av den faglige motstanden mot den tyske okkupasjonen, og lite tydet på at et oppgjør med opprørerne fra 1940 skulle bli gjennomført. Dette bildet ble i stor grad videreført da det faglige arbeidet kunne gjenopptas i mai 1945.

Gjenreisningen av fagbevegelsen

Etter den tyske kapitulasjonen i Norge 8. mai 1945 dukket fagbevegelsens illegale ledelse opp og tok kontrollen over det faglige arbeidet, og allerede frigjøringsdagen ble det første sekretariatsmøtet avholdt i en privat leilighet. Den 9. mai rykket Faglig Utvalg inn og overtok kontrollen over Folkets Hus fra den kommissariske ledelsen, og samme dag ble et sekretariatsmøte i huset avholdt. Sekretariatet møttes daglig den første tiden, 11. mai deltok både Konrad Nordahl og Lars Evensen, og dagen etter ble det vedtatt å innkalle representantskapet den 18. juni. I løpet av få dager var organisasjonsarbeidet i gang igjen, mye takket være et omfattende planleggingsarbeidet fra LO-ledelsen. Elias Volans dokument "Gjenoppbyggingen av fagorganisasjonen" ble for eksempel distribuert til forbundene og samorganisasjonene i et rundskriv sendt ut allerede 14. mai.¹¹⁸

En styringsvillig LO-ledelse tok tidlig skritt for å foreta et oppgjør med nazismen i de fagorganisertes rekker. I dette spørsmålet er det grunn til å anta at grunnplanet i

¹¹⁵ For Haugen: Se søknad for deltakelse i faglig konferanse, datert 28.06.43, signert Haugen, i Jb 0011, mappe 117. For Brendberg: Ja 0004, mappe 22. "Beretning og regnskap" for 1.11.41-31.12.42, s 82-83. Arbark

¹¹⁶ Skramstad figurer ikke på listen over de 84 som møtte på møtet 18. august 1940, men han var i utgangspunktet utpekt til å overta plassen til Peder Vestad i arbeidsutvalget ettersom Vestad ikke deltok på møter, jamfør ARK 1341 "Håkon Meyer" A 0007, "Hendelsene rundt 1940..." Mappe 1, Arbark. I tillegg står Skramstads navn på invitasjonen til Fagopposisjonens møte i Bygningsarbeidernes hus den 18. august, jamfør mappe 2, samme arkiv.

¹¹⁷ I tillegg til nevnte Arnesen var også Oscar Hansen i sekretariatet, jamfør Pryser 1988: s 472

¹¹⁸ B – Brevkopier 0007, "Rundskriv nr 4/45". Arbark

organisasjonen nok var enda mer villig til å gjennomføre et oppgjør med NS enn topplanet. Illustrerende er et forslag Norsk Baker- og Konditorforbund i fullt alvor sendte til LO-sekretariatet, som gikk ut på å sende NS-medlemmer og stripete folk til Tyskland eller Bjørnøya.¹¹⁹ Ledelsen i LO var bekymret for selvtækt og uriktige anklager i det organisatoriske og rettslige oppgjøret, og sendte ut et rundskriv i juli 1945 der det ble oppfordret til forsiktighet i utdelingen av den belastende merkelappen ”unasjonal holdning”.¹²⁰ Det ble slått fast at anonyme klager på personer ikke skulle behandles, og dersom anklager viste seg å være falske, skulle det gis konsekvenser for vedkommende som hadde fremsatt dem. I hvilken grad dette ble fulgt opp, vites ikke, men det er nok ingen tvil om at for de anklagede var det belastende å bli utelatt fra LO grunnet unasjonal holdning.¹²¹ I mange tilfeller overlappet det organisatoriske oppgjøret det rettslige som foregikk ellers i samfunnet. Organisasjonens NS-medlemmer ble rammet av de organisatoriske og rettslige sanksjonene; de ble både utestengt fra LO og dømt i rettssalen. Denne behandlingen rammet selvsagt også medlemmene av Fagopposisjonen som hadde tatt steget inn i NS.

Fagopposisjonen knyttes til NS

I løpet av maidagene ble flere av de ledende skikkelsene i Fagopposisjonen internert. Den første tiden kan man ane en viss tendens til at Fagopposisjonen som gruppe ble satt i sammenheng med NS, og sammenhengen mellom disse skulle også gjentas senere i oppgjøret når det var behov for å kompromittere opposisjonen.¹²² I realiteten var det kun seks stykker som gikk fra opposisjonsdeltakelse til NS-medlemskap, men de som hadde inntatt ledende roller i fraksjonen var betydelig overrepresentert blant disse. Både Håkon Meyer, Halvard Olsen, Erling Olsen og Kåre Rein ble internert i mai 1945, og dette ble begynnelsen på en lang periode i fangenskap for dem.¹²³

Den umiddelbare etterkrigstiden var preget av en forholdsvis oppisket offentlig stemning, der mye undertrykket hat mot NS ble uttrykt. Dette viste seg i en opprørt

¹¹⁹ Se brev i Dd 0006, ”Medlemmers forhold under okkupasjonen I”, datert 09.07.1945. Arbark

¹²⁰ B 0007 ”Rundskriv 43/45”, Arbark.

¹²¹ I denne perioden ble også flere utestengt på feilaktig grunnlag. Disse fikk senere igjen sitt medlemskap. Det viser en gjennomgang av forbundsprotokollene i ARK 1652 ”Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund”, Ac 0001, ”Forbundsprotokoller 1945-47”. Arbark

¹²² Se Norsk Bygningsindustriarbeiderforbunds gjennomgang av Jens Tangens sak som ble overlevert granskingskomiteen etter representantskapet i juni 45. L-sak Jens Tangen, dokument 9 b ”Ad Dagsordens punkt 3F”. RA Se også L-sak Halvard Olsen, dok 21. Brev fra LOs juridiske kontor til kriminalassistent Gjestebye .RA

¹²³ Nils Bunes og Birger Aamodt gikk også over til NS, men kan ikke sies å ha hatt en ledende posisjon i Fagopposisjonen sommeren 1940.

offentlighet der domstolene opplevde et betydelig press for å dømme strengt og hardt.¹²⁴ I arbeiderkretser var harmen mot både NS og arbeiderbevegelsens overløpere særlig tydelig, og i august 1945 samlet 30 000 arbeidere seg under paroler som uttrykte misnøye med oppgjørets sendrekthet. Den sosiale dimensjonen i oppgjøret viste seg blant annet da Håkon Meyer noen dager før denne demonstrasjonen ble sluppet ut av varetekt i påvente av rettssaken sin. Etter å ha lest angrepene på seg selv blant annet i kommunistenes hovedorgan ”Friheten”, måtte han be seg gjeninnsatt i varetekt av frykt for egen sikkerhet.¹²⁵

Oppgjøret med opposisjonens NS-medlemmer var også en viktig del av oppgjøret med Fagopposisjonen, ettersom flere av de ledende skikkelsene da ble rammet. Samtidig markerte det ennå ikke noe oppgjør med Fagopposisjonen som sådan, for selv om Fagopposisjonen på kollektivt nivå ble satt i sammenheng med NS hadde dette liten sprengkraft da det kun rammet et fåtall av deltakerne. I det kollektive perspektivet illustrerer eksempelvis den nøkterne redegjørelsen for opposisjonens virksomhet i DNAs beretning for 1940 at Fagopposisjonen ennå ikke var gjenstand for angrep, heller ikke på DNAs landsmøte i månedsskifte august/september var fordømmelsen av opposisjonsarbeidet entydig.¹²⁶ Det kan ikke påpekes noen tydelig vilje hos topplanet i LO og DNA for å ramme opposisjonen sommeren 1945, og i den grad NS-tilknytningen kan karakteriseres som et oppgjør fungerte topplanet nærmest modererende for grunnplanetes aggresjon mot overløperne. Samtidig markerte det umiddelbare oppgjøret med NS en sammenheng med øvrig overgangstematikk ved at LO raskt og effektivt tilsidesatte de man mente hadde sviktet organisasjonen. Denne delen av oppgjøret ble en del av det større oppgjøret med nasjonalsosialismen som raste i Vest-Europa sommeren 1945, som markerte en nærmest rituell overgang fra diktatur til demokrati.¹²⁷ Den videre behandlingen av NS-medlemmene vil behandles i kapittel fem. I den grad et oppgjør med Fagopposisjonen var aktuelt i umiddelbar etterkrigstid, er det dominerende perspektivet at sammenhengen mellom Fagopposisjonen og NS ble understreket. Likevel fantes det krefter i LO som ønsket et kollektivt oppgjør med Fagopposisjonen utover dette.

¹²⁴ Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret*. Tano Aschehoug, Oslo 1998: s. 82-83

¹²⁵ Pryser 1991: 132

¹²⁶ Det Norske Arbeiderparti *Beretning 9. april – 25. september 1940*. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1945: s 37-39 ; Det Norske Arbeiderparti, referat ved Jullum, Bjarne *Landsmøtet 31. august – 2. september 1945*. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1947: s 32 og 35. Sistnevnte knytter riktignok opposisjonen til NS, men gjør ingen politiske fremstøt mot NKP.

¹²⁷ Dahl i Dahl og Sørensen (red) 2004: s. 10

Jens Tangens etterkrigstid

Jens Tangen hadde etter behandlingen under okkupasjonen fått negative indikatorer for videre faglig arbeid etter okkupasjonen. Han ble ikke innkalt til forbundsstyremøter i Norsk Bygningsarbeiderforbund, der han før okkupasjonen hadde vært formann.¹²⁸ Forbundet argumenterte med at han selv hadde forlatt formannsposten for å bli LO-formann, og derfor burde han henvende seg til organisasjonen sentralt. Det samme perspektivet som under okkupasjonen dominerte behandlingen av ham: Dette var et individuelt oppgjør uten kollektive følger for Fagopposisjonen. Men Bygningsforbundet gikk lenger, den 31. mai sendte de en henstilling til LOs sekretariat om at *hele* opposisjonen måtte granskes, et tydelig tegn på at det også fantes en vilje til et kollektivt oppgjør i forbundet der en vesentlig mengde av de sentrale opposisjonelle hadde tilhold: Halvor Sørum, Jens Tangen og Martin Brendberg var blant disse.¹²⁹

Spørsmålet om Fagopposisjonen av 1940 var en vanskelig politisk sak for ledende kretser i DNA og LO i umiddelbar etterkrigstid. Sommeren 1945 var det harmonien som preget både den faglige og politiske delen av arbeiderbevegelsen, selv om dette nok kun var tilsynelatende.¹³⁰ Blant sentrale lederskikkelser i begge partiene var det utpreget skepsis til motparten, men ingen ønsket å fremstå som det partiet som brøt forhandlingene. Et stormangrep på Fagopposisjonen og den politiske linjen den representerte, ville blitt ansett som en krigserklæring mot kommunistpartiet i en tid da partiet hadde betydelig sympati blant arbeiderne. Strategiske vurderinger gjorde at et åpent oppgjør med Fagopposisjonen vanskelig kunne gjennomføres uten å tape politisk prestisje.

Jens Tangens videre skjebne i forbundet ble derimot ikke bremset av noen strategisk vurdering, han var *persona non grata* i både hovedorganisasjon og forbund. På forbundets landsstyremøte den 15. juni 1945 ble Jens Tangen ekskludert fra forbundet. Det er verdt å merke seg at bedømmelsen av Fagopposisjonen fremdeles var streng, men at dette ikke så ut til å få konsekvenser for de andre fagopposisjonelle i forbundet. Det skulle gå lang tid før noen rettet fokus mot eksempelvis Martin Brendberg eller Halvor Sørum. Av saken mot Jens Tangen kan man se at det fantes et ønske om sanksjoner av Fagopposisjonen, men at dette foreløpig kun ble rettet mot Tangen. Topplanet i LO forholdt seg enn så lenge passivt til saken. I Bygningsarbeiderforbundet var situasjonen spesiell, da den partipolitiske

¹²⁸ ARK 1652 "Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund", Ac 0001 "Protokoll 1945" – forbundsstyremøte 15.05.1945. Arbark

¹²⁹ ARK 1652, Ac 0001 "Protokoll 1945" – forbundsstyremøte 31.05.1945. Sak 11/1945. Arbark

¹³⁰ Pryser 1988: 546-557

rivaliseringen nok var enda sterkere her enn i andre forbund, ettersom styrkeforholdet mellom DNA og NKP etter okkupasjonstiden var svært jevnt.

Representantskapet 18.-21. juni

Da representantskapet i LO møttes i juni 1945 var altså fagorganisasjonen allerede i god gang med gjenreisningen, og enkelte steg i retning av et oppgjør med Fagopposisjonen var tatt. Under okkupasjonen hadde det blitt slått fast at Jens Tangens forhold skulle behandles organisasjonsmessig etter krigen, og nå hadde hans forbund tatt affære. En utfordring for LO sentralt var hvordan de nå skulle forholde seg til eksklusjonen. De hadde under okkupasjonen vedtatt planer som gikk i retning av en større sentralstyring av utviklingen, skulle de nå la oppgjøret bli desentralisert slik at det ble opp til hvert enkelt forbund hvilke sanksjoner man skulle rette mot fagorganisasjonens fiender?

Det ble raskt klart at de store partipolitiske stridsspørsmålene ikke skulle bli luftet i representantskapet: Samlingsforhandlingene var i gang, LO hadde inntatt en ledende posisjon i disse, man sto overfor store felles gjenoppbygningsoppgaver og tilsynelatende harmoni hersket i fagbevegelsen. Eksempelvis later det ikke som om det var nevneverdig diskusjon rundt sekretariatets forslag om å nedsette en granskningskomité for å undersøke tillitsmenns forhold under okkupasjonens første fase, frem til melkestreiken og nazifiseringen av LO. Denne perioden var spesielt lite gunstig for kommunistene, først og fremst grunnet lojaliteten til Sovjet i kjølvannet av Molotov-Ribbentrop-pakten. Under LO-kongressen i 1946 skulle kommunistene derimot beklage at granskningskomiteen ikke undersøkte hele okkupasjonsperioden, men det ser altså ikke ut til å ha vært store uenigheter om å begrense granskningskomiteens mandat til å stort sett gjelde perioden før Sovjet ble trukket med i verdenskrigen. Forslaget om granskningskomiteen ble enstemmig vedtatt, og mandatet denne ble gitt var å granske alle tillitsmennenes og sekretariatsmedlemmenes forhold, ”herunder også forholdet til de medlemmer og tillitsmenn som deltok i 84-mannsgruppens arbeid”.¹³¹ Komiteen skulle legge frem sin rapport på kongressen året etter, og det ble dermed ingen offentlig diskusjonen om fagbevegelsen sommeren 1940, dette ble flyttet til lukkede rom. Vurdert i lys av LO-ledelsens aspirasjoner om en tydeligere sentralstyring av organisasjonen, samt de politiske forholdene i en harmonisk fagbevegelse, var dette en fornuftig strategisk manøver.

¹³¹ Ab 0003. ”Protokoll fra representantskapet i LO”, Arbark. Fagopposisjonen ble til tider kalt 84-mannsgruppen, blant annet på LO-kongressen i 1946.

Eksklusjonen av Jens Tangen kom opp som et eget forslag i forlengelsen av forslaget om en granskningskomité. Etter noe diskusjon, ble Norsk Bygningsarbeiderforbunds landsmøtes avgjørelse enstemmig underkjent som forhastet, selv om representantskapet i tydelige ordelag tok avstand fra Tangens handlinger sommeren og høsten 1940. Både Tangens og Fagopposisjonens videre skjebne i LO lå nå i granskningskomiteens hender, og LO hadde vist at organisasjonen aktet å styre oppgjøret fra sentralt hold. Paradoksalt nok lå det en tydelig fordømmelse av Tangen i vedtaket om å oppheve hans eksklusjon: Han ble ikke funnet verdig til å fungere som tillitsmann i organisasjonen, og hans medlemskap ble satt i karantene til komiteen hadde undersøkt hans sak.

Representantskapet vedtok videre de av sekretariatet allerede innførte retningslinjene for gjenoppbygningen av fagorganisasjonen, og frem til det skulle foretas valg av sekretariat og LO-ledelse var det ingen større meningsbrytninger mellom representantene. Det ble eksempelvis enstemmig vedtatt å frata tidligere LO-formann og Fagopposisjonsmann Halvard Olsen hans tjenestepensjon. NS-medlemmet Olsen var det ingen som ønsket å forsvare, selv om han tidligere hadde tilhørt NKP og før krigen var medlem i DNA gjennom sin fagforening.¹³² Det ble altså markert en tydelig politisk front mot NS, men innad i LO var de partipolitiske gnisningene få. Det ble ytret misnøye med Tranmæl og Evensens kandidatur til sekretariatet, men stort sett ble representantskapet gjennomført i harmoni.¹³³

Ifølge LO-historikeren Alfred Skar hadde det aldri i LOs historie blitt behandlet og fattet vedtak i så mange viktige saker på et representantskapsmøte, og han tilla god planlegging fra sekretariatets side æren for dette.¹³⁴ Det er vanskelig å være uenig med Skar i dette, sekretariatet hadde i eksil kunnet planlegge overgangen til normale forhold forholdsvis uforstyrret. I planleggingsfasen kunne en liten klikk sosialdemokratiske tillitsmenn forberede overgangen til en demokratisk struktur, og planmessig ble tiltakene gjennomført da de vendte tilbake til Norge. Planene innebar en tydeligere sentralstyring av organisasjonen, og den partipolitiske roen i fagbevegelsen sommeren 1945 bidro til å gjennomføre det som var forberedt. Styrkeforholdet mellom de to partiene gjorde at kommunistene neppe hadde hatt anledning til å forpurre det DNA-dominerte sekretariatets planer, men NKP ønsket ikke åpen konflikt. Eksempelet med granskningen av Fagopposisjonen viste at det var liten vilje fra

¹³² DNA-tilhørigheten unnlot ikke Friheten å peke på i intervju med Jens Tangen, Friheten 30.06.1945: "Fagorganisasjonens politikk i 1940". Arbark. Se også Aass, Randi *Mellom frontene. Johanne Reutz – pioner og yrkeskvinne i norsk arbeiderbevegelse*. Pax forlag, Oslo. 2001: s 31

¹³³ Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, *Protokoll over forhandlingene ved Representantskapets møte 18.-21. juni 1945*. Referat av Erling Lian, Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1946: s. 206

¹³⁴ Skar 1949: 652

kommunistisk hold til å forsvare opposisjonen på det daværende tidspunktet, antakeligvis fordi det var lite som tydet på at Fagopposisjonen skulle bli en stor sak i fagbevegelsen. Derfor ble det ikke foretatt et reelt oppgjør med Fagopposisjonen på dette møtet. Avstemningen i representantskapet viste at det var en samlet fagbevegelse som vedtok retningslinjene for gjenoppbyggingen av fagbevegelsen, herunder også spillereglene for det organisatoriske oppgjøret.

Fagopposisjonen i umiddelbar etterkrigstid

Forslaget om granskning av Fagopposisjonen og eksklusjonen av Jens Tangen kunne indikere at det på grunnplan fantes et ønske om både et kollektivt og et individuelt oppgjør med Fagopposisjonen. Men utviklingen i Byggningsarbeiderforbundet var unntaket snarere enn regelen, generelt er det lite som tydet på noe ønske om et oppgjør med opposisjonen – til tross for vedtaket om å nedsette en granskningskomité. Det var ingen klare forberedelser til oppgjør fra topplanets side, men virksomheten under okkupasjonen og i umiddelbar etterkrigstid indikerte en økende sentralisering av makten i LO. Det dominerende perspektivet sommeren 1945 var den partipolitiske harmonien, med det resultat at de færreste opposisjonelle fra 1940 anså sin posisjon som utsatt.

Det ble eksplisitt fastslått i Elias Volans dokument for gjenreisningen av fagbevegelsen at medlemmer som hadde opptrådt som villige redskaper for nazifiseringsarbeidet eller skadet den norske front skulle settes i karantene til deres forhold var undersøkt av sekretariatet.¹³⁵ I rundskriv ble det satt opp retningslinjer for hvordan berettigede anklager mot en persons nasjonale sinnelag skulle bli behandlet.¹³⁶ Og i umiddelbar etterkrigstid ble personer stengt ute eller nektet tiltredelse på dette grunnlag, men ettersom det ikke fremgikk tydelig hva de nevnte formuleringene betydde, førte dette til at en rekke saker ble klaget inn til LO sentralt og behandlet i sekretariatet. Det at det ble satt spørsmålstejn ved den nasjonale holdningen til medlemmene ser ut til å ha falt mange tungt for brystet, og flere saker bærer preg av å være basert på mistenksomhet snarere enn kritikkverdige forhold.¹³⁷ Ettersom de færreste av deltakerne i Fagopposisjonen hadde støttet nazifiseringen aktivt, vil det være interessant å undersøke om disse møtte noen organisatoriske sanksjoner i umiddelbar etterkrigstid på bakgrunn av retningslinjene for gjenreisningen av LO.

¹³⁵ Jb 0001, ”Gjenoppbygging av fagorganisasjonen i Norge”, s 6

¹³⁶ B 0007 ”Rundskriv 1945”, Rundskriv 23/45. Arbark

¹³⁷ Se eksempelvis Odd Kroghs sak i Dd 0004, ”Tillitsmenns og funksjonærers forhold, 1945”. Arbark.

På Arbark er det mye kildemateriale knyttet til LOs medlemmers forhold under okkupasjonen.¹³⁸ I gjennomgangen av mappene som omhandler tiden før LO-kongressen, er det største funnet knyttet til oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 at det nesten ikke er noe å finne. Av Fagopposisjonens deltakere nevnes de seks ekskluderte NS-medlemmene, ellers er det bare Jens Tangens og Oscar Hansens sak som ble behandlet. Jens Tangens forhold ble det som kjent besluttet å overlate til granskningskomiteen, men Oscar Hansens sak kan det være grunn å dvele litt ved.¹³⁹

Hansen deltok på Fagopposisjonens møter sommeren 1940, men inntok ingen ledende rolle her. Han forlot sitt virke i ledelsen av Norsk Murerforbund den 30. september 1940, to dager etter innsettelsen av Jens Tangen som formann i LO. Våren 1942 motsatte han seg å opprette et illegalt utvalg i Murerforbundet, til tross for at andre argumenterte for at han som den eneste godkjente formann i forbundet burde ta initiativ til dette. Hansen reiste senere under okkupasjonen til Sverige, der han ved noen anledninger deltok i eksilsekretariatet som der var etablert.¹⁴⁰ I Hansens LO-sak etter krigen understreket anklagerne at de ikke stilte spørsmål ved hans nasjonale holdning, men at det var hendelsene våren 1942 som var bakgrunnen for saken mot ham. Hans deltakelse i Fagopposisjonen nevnes ikke én gang av hans anklagere i Norsk Murerforbund, og dette er gjennomgående i alle dokumentene fra denne perioden. Når man i ettertid vet hvilken posisjon Fagopposisjonen skulle få i LOs organisatoriske oppgjør, er det bemerkelsesverdig at det ikke engang brukes som kompromittering av Hansen fra hans motstandere. Det er selvfølgelig en mulighet for at Hansens forhold til Fagopposisjonen ikke var allment kjent, men hans sak kom opp flere måneder etter at Elias Volan hadde navngitt ham i sin redegjørelse av Fagopposisjonens virke.¹⁴¹ Dersom det hadde vært ønske om det, kunne man altså forholdsvis enkelt knyttet Hansen til Fagopposisjonen, men en slik vilje fantes rett og slett ikke. Løsningen på Oscar Hansens sak ble at han ikke fikk forsette i ledelsen i Norsk Murerforbund. Det ble samtidig presisert at han ikke var avsatt, han ble rett og slett ikke gjenvalgt.¹⁴²

I Hansens sak nevnes også en av de mer prominente deltakerne i Fagopposisjonen: Adelstein Haugen. Han satt i opposisjonens arbeidsutvalg, og granskningskomiteen på LO-

¹³⁸ I denne sammenheng er boksene Dd 0003, Dd 0004 og Dd 0006 på arbark de mest sentrale.

¹³⁹ Dd 0004 "Sak 40-17 Oscar Hansen". Arbark. Det neste avsnittet baserer seg på dette materialet med mindre annet er anvist.

¹⁴⁰ Blant annet på møtet som arbeidet med "Gjenoppbygningen av fagorganisasjonen i Norge", Jb 0005, mappe 41. Arbark. Se også bilde i Pryser 1988: s 472

¹⁴¹ L-sak D1215 Erling Olsen, dok 26. "Opposisjonen 1940" av Elias Volan. RA. Datert "sommeren 1945" (s 25), mens Hansens sak gikk fra september 1945.

¹⁴² 29/11-45. Dd 0003, Brev fra Norsk Murerforbund til LO. Arbark

kongressen skulle senere foreslå å nekte ham tillitsverv i fagbevegelsen for alltid og utelukke ham fra organisasjonen i fem år.¹⁴³ I dette dokumentet er det svært lite som peker frem mot denne senere behandlingen. Haugen hadde i løpet av krigen gått over fra AUF til NKP, og fungerte som leder for det illegale styret i Norsk Murerforbund som ble etablert til tross for Hansens motstand. Adelstein Haugen ble i Hansens sak brukt som et lysende eksempel på hvordan man i etterkrigstidens LO mente Hansen *burde* forholdt seg, og dette står i kontrast til den behandlingen Haugen senere skulle få i etterkrigsoppgjøret. Både Hansen og Haugen er eksempler på at deltakelse i Fagopposisjonen ikke ble trukket frem som negativt for den totale innsatsen under okkupasjonen, og at det i 1945 i liten grad ble rettet fokus mot virksomheten som ble bedrevet sommeren 1940.

Sammenfattende vurderinger

Verken under okkupasjonen eller i umiddelbar etterkrigstid kan reelle ønsker om et oppgjør med Fagopposisjonen spores. Riktignok foregikk det et oppgjør med Jens Tangen som blant annet baserte seg på hans rolle i Fagopposisjonen, men dette holdt seg kun på individuelt nivå, og helhjertede forsøk på å heve oppgjøret til et kollektivt nivå fantes ikke. At opposisjonen ble knyttet til NS var riktignok kompromitterende, men dette hadde ingen sprengkraft utover å ramme de seks som hadde gått inn i NS. Saken mot Oscar Hansen viste at selv ikke et medlem av Fagopposisjonens arbeidsutvalg ble gransket av LO i denne perioden. Dette er oppsiktsvekkende med tanke på den senere behandlingen av utvalget.

Fagopposisjonen av 1940 var en vanskelig politisk sak. Opposisjonsarbeidet representerte antakeligvis en ideologisk retning topplanet i LO og DNA ønsket et oppgjør med, men samtidig var det de færreste som i umiddelbar etterkrigstid var villige til å forsvare det ideologiske grunnlaget til opposisjonen. Krigserfaringene hadde forandret det politiske klimaet, og selv NKP hadde anerkjent en demokratisk tilnærming til sosialismen.¹⁴⁴ Så lenge de partipolitiske forholdene var såpass harmoniske som tilfelle var mens det fremdeles var en tilsynelatende mulighet for at samlingsbestrebelsene skulle vinne frem, var et åpent oppgjør med Fagopposisjonen lite relevant. Så selv om det muligens fantes en vilje til et oppgjør, gjorde strategiske vurderinger et oppgjør vanskelig. Men i kulissene posisjonerte topplanet seg: Vedtaket om å nedsette en granskningskomité på LOs representantskapsmøte var et tegn på at Fagopposisjonen var i søkelyset. I umiddelbar etterkrigstid var det lite som tydet på at

¹⁴³ Dd 0017, sak 29, ”Granskningskomiteens innstillinger”, s 16. Arbark

¹⁴⁴ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 229

sekretariatet ønsket et omfattende og åpent oppgjør med Fagopposisjonen, men dette skulle forandre seg gradvis mot høsten 1945, i takt med mer anspente forhold i den politiske delen av arbeiderbevegelsen.

4 FAGOPPOSISJONEN I FOKUS

Med stor overbevisning hevdet vi at nå måtte det skapes klarere skillelinjer mellom oss og kommunistene.¹⁴⁵

- Haakon Lie

Med noen unntak kan man altså i umiddelbar etterkrigstid ikke spore tydelige ønsker om et oppgjør med Fagopposisjonen utover behandlingen av Jens Tangen. Protokollen fra møtet i representantskapet og det overveldende flertall av kildene viste at tidligere opposisjonelle hadde lite å frykte i etterkrigstidens samlende klima. Mens samlingsforhandlingene pågikk var det lite spillerom for åpne politiske oppgjør, selv om man nok må anta at ønsket om å bruke Fagopposisjonen som et symbol for NKPs krigspolitikk var til stede. Mot sensommeren 1945 ble det klart for selv den mest håpefulle samlingsentusiast at sammenslåingen av DNA og NKP ikke ville føre frem.¹⁴⁶ Stortingsvalget den 8. oktober 1945 ble et valgskred for NKP, og ledende kretser i DNA skjerpet skytset mot kommunistene. De hadde ”(...)fått nok av rotet og forvirringen som hadde hersket under samlingsforhandlingene”.¹⁴⁷ Kommunistpartiet fremsto nå som en reell utfordrer til DNAs faglige og politiske hegemoni, og topplanet i partiet mobiliserte i mange instanser. I dette kapittelet rettes fokus i større grad mot partipolitikken, da spesielt utviklingen i DNA er interessant for Fagopposisjonens videre skjebne. Fagopposisjonen ble i det mer tilspissede politisk klimaet et sentralt stridsspørsmål, og årsaken til dette, sammen med en drøfting av bredden og dybden i disse angrepene, vil være et mål for dette kapittelet.

Stortingsvalget 1945

Den 8. oktober 1945 fikk arbeiderbevegelsen et enormt tillitsvotum av velgerne i valget av nytt storting. Alle de politiske partiene hadde gått til valg på Fellesprogrammet, og det var DNA med parlamentarisk flertall alene som ble valgt til å løse de vanskelige gjenreisningsoppgavene. Den radikaliseringsmassen valget i 1945 representerte,

¹⁴⁵ Lie, Haakon *Martin Tranmæl. Veiviseren*. Tiden Norsk Forlag, Oslo: 1991: s 416

¹⁴⁶ Samlingsforhandlingene ble i realiteten brutt 23. august 1945, og bruddet medførte en rekke protester fra skuffede fagforeningsfolk, jmfør Christensen, Egil ””*Fra samlingsstrang til normalisering*”. Hovedoppgave i historie, UiO. 1970: 86-90. Snakk om samling pågikk gjennom de første etterkrigsårene.

¹⁴⁷ Lie, Haakon *Skjebneår. 1945-1950*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1985: s 78

var symptomatisk for den generelle utviklingen i vesteuropeisk politikk etter krigen.¹⁴⁸ Det markerte et vannskille i norsk politikk på flere måter. For det første ble en 20 år lang periode i norsk politikk med tilnærmet total Arbeiderpartidominans innledet. Men valget var også et bevis på at det nå hadde dukket opp en reell konkurrent til DNA til venstre i politikken. Analyser av valget viste at NKP hadde forsynt seg grovt av DNAs tradisjonelle kjernevelgere: NKP fikk 12 % oppslutning totalt, 17 % i byene og mellom 30 og 40 % av de fagorganisertes stemmer.¹⁴⁹ Ettersom den partipolitiske harmonien fra sommeren 1945 nå definitivt var tilbakelagt, var det få strategiske vurderinger som kunne hindre mer intensiverte angrep mot NKP.

Topplanet i DNA mobiliserte på bred front mot kommunistene etter valget i 1945. Målet var å markere DNAs egenart i motsetning til den enigheten Fellesprogrammet indikerte, og Fagopposisjonen skulle bli en svært sentral del av disse angrepene. I diskusjonene om hvordan DNA skulle forvalte mandatet fra velgerne, hadde samarbeid med kommunistene vært én av flere løsninger formann Einar Gerhardsen satt opp. I diskusjonene om dette i DNAs landsstyre gikk Martin Tranmæl og Haakon Lie kraftig i mot en slik løsning, og heller ikke i resten av styret var et slikt samarbeid særlig aktuelt.¹⁵⁰ Tonen var betydelig skjerpet, og en rekke koordinerte angrep fra ulike instanser ble rettet mot kommunistenes unnfalighet den første perioden under okkupasjonen: i presse, i propagandamateriell, i fagforeningene og på møter ble agitasjonen rettet mot NKP og Fagopposisjonen

Martin Tranmæl retter fokus på Fagopposisjonen

Den 4. oktober, fire dager før valget, sto en notis på trykk i Arbeiderbladet. Den refererte til et skriv Håkon Meyer hadde skrevet under okkupasjonen, som åpent pekte på sammenhengen mellom tyskerne og opposisjonsarbeidet sommeren 1940. Notisen i Arbeiderbladet viste til opposisjonens arbeidsutvalg, og gikk gjennom de åtte navnene og redegjorde for partitilhørigheten til disse.¹⁵¹ Dermed ble sentrale menn i NKP satt i bås med NS-medlemmene Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen allerede før valget. Men denne saken var en liten notis, angrepet økte i omfang da redaktør Martin Tranmæl tok opp saken på lederplass to dager etter valget.

¹⁴⁸ Bergh, Trond *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bind 5: Storhetstid 1945-1965*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1987: s 13-14

¹⁴⁹ Selle, Per *Norges Kommunistiske parti. 1945-1950*. Universitetsforlaget, Bergen 1983: s 76 og 92

¹⁵⁰ Lie 1991: s 415-417

¹⁵¹ Arbeiderbladet 04.10.1945: "De beste i fred – de beste i krigen?". Peder Vestad dementerte dagen etter sin tilhørighet med "dette svineriet". Arbeiderbladet 05.10.1945 "Peder Vestads navn misbrukt". Arbark

Lederen ble skrevet i forbindelse med at Håkon Meyers varetektsfengsling ble forlenget, en sak som i utgangspunktet ikke trengte å rette fokus mot resten av Fagopposisjonen da Meyer ble etterforsket for langt mer enn bare opposisjonsdeltakelsen. Martin Tranmæl vendte blikket mot Fagopposisjonens virksomhet og Meyers ledende rolle her, og gikk lenger enn å hamre løs på Meyer i lederen: Han mente det var ”nødvendig å bringe på det rene det medansvar hans kollegaer i arbeidsutvalget måtte ha”.¹⁵² Tranmæl la til at Kjell Ottesens forslag om *ikke* å samarbeide med NS ble nedstemt i opposisjonen. En av DNAs sterkeste menn rettet fokus mot arbeidsutvalget og dets klanderverdige forhold, og dette ble det første av mange forsøk på å knytte NKPs politiske linje den første tiden etter det tyske angrepet til NS. Tidligere hadde Fagopposisjonen blitt knyttet til kollaborasjonspartiet, det nye nå var at det ble satt likhetstegn mellom opposisjonen og NKP, som dermed ble plassert sammen med NS. Tranmæl avsluttet lederen med å påpeke todelingen av oppgjøret med opposisjonen: Den kriminelle siden måtte domstolene ta seg av, den organisatoriske skulle behandles av LOs granskningskomité.

Tranmæl angrep Fagopposisjonen både på et kollektivt og et individuelt nivå i lederen. Fagopposisjonen hadde som helhet samarbeidet med fienden, men det var først og fremst et individuelt ansvar for kommunistene i opposisjonens arbeidsutvalg. Ved å navngi samtlige av disse ble sammenhengen mellom NKP og NS svært tydelig. Tranmæl unngikk å fortelle sine lesere at Håkon Meyer, Erling Olsen og Halvard Olsen var tidligere medlemmer av DNA, men hevdet derimot at Jens Tangen var faglig leder i NKP, hvilket ikke stemte. Tangen var knyttet til NKP, men hadde ingen formelle verv i partiet. Men sammenhengen mellom NKP og opposisjonen var allikevel tydelig nok: Både Martin Brendberg, Adelstein Haugen og Albert Johannessen var sentralt plassert i kommunistpartiet, og da Tranmæl i tillegg nevnte Ørnulf Egges nære samarbeid med Håkon Meyer var sammenhengen overtydelig: NKP representerte en unnfalighet den første tiden etter angrepet, og det individuelle ansvaret for Fagopposisjonens linje var å finne blant disse kommunistene.

Tranmæls rolle i etterkrigstiden DNA kan knapt nok overdrives. Han var i den innerste sirkelen i partiet, og spilte en rolle i det meste som skjedde i arbeiderbevegelsen i denne perioden. Han hadde vært en utpreget skeptiker til samlingsforhandlingene, og fryktet at kommunistpartiet ville utnytte en samling til å spise opp partiet fra innsiden.¹⁵³ Når

¹⁵² Arbeiderbladet 10/10-45, ”Rettsoppgjøret”. Arbak

¹⁵³ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 231

Fagopposisjonen skulle bli en så sentral eksponent for NKPs holdning under okkupasjonen, var det ulike årsaker til det. Tranmæl spilte uansett en svært sentral rolle i dette arbeidet.

En rekke av etterkrigstidens ledende kommunister hadde deltatt i Fagopposisjonen. Dermed representerte et oppgjør med opposisjonen potensielle individuelle sanksjoner mot flere ledende skikkelser i det rivaliserende partiet. I tillegg var opposisjonen representanter for en ideologisk linje som i løpet av krigens fem år hadde gått på et avgjørende nederlag, og et angrep på Fagopposisjonen som kollektivt ville ramme DNAs ideologiske motstander NKP. I alle tilfeller var angrepene basert på faktiske forhold: NKP *hadde* den første perioden nølt med å ta utvetydig stilling til den angripende makt, og med etterkrigstidens fokus på den nasjonale motstanden mot nazismen var dette en holdning det var ytterst vanskelig å forsvare. I den nasjonale patos i etterkrigstiden ville et angrep på Fagopposisjonen representere en undergraving av NKPs påstander om å være et parti som opererte på nasjonal, demokratisk grunn. I tillegg kunne opposisjonsarbeidet brukes til individuelle angrep på noen av kommunistenes fremste menn både i parti og fagbevegelse. Fagopposisjonen var blant kommunistpartiets akilleshæler, og DNA angrep den til det fulle.

Faglig Utvalg opprettes

Arbeidet frem mot kommunevalget som skulle avholdes noen uker etter stortingsvalget, innebar også en evaluering av stortingsvalget. Den evalueringen, som ble sendt ut til partiets lokallag fra partiet sentralt og var underskrevet av Trygve Bratteli og Haakon Lie, uttrykte bekymring med kommunistenes stilling i fagorganisasjonen.¹⁵⁴ DNA måtte mobilisere støtte slik at den kommunistiske minoriteten ikke kunne vinne makten i fagorganisasjonen: Kampen om makten i arbeiderbevegelsen skulle stå i fagbevegelsen. I planleggingen av den forestående kommunevalgkampen ble det understreket at NKP hadde tatt en rekke av DNAs tradisjonelle kjernevelgere blant industriarbeiderne, og at de hadde misbrukt samlingsforhandlingene til å bygge seg en base i fagbevegelsen basert på målbevisst celledarbeid.¹⁵⁵ Arbeiderpartiet måtte svare på dette frem mot kommunevalget, og dette innebar en skjerpet lojalitet til partiet. Dette fortsatte en trend som vi allerede har sett under okkupasjonen, der partimedlemskapet forpliktet i større grad enn tidligere, og det ble satt som

¹⁵⁴ ARK 1001 "Det Norske Arbeiderparti", Da 0006 mappe: Rundskriv 56/45. Arbark Se også Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 313

¹⁵⁵ Det Norske Arbeiderparti *Om anlegget for kommunevalgkampen*, Det Norske Arbeiderparti 1945.

en forutsetning at medlemmer stilte seg på linje med sine partifeller.¹⁵⁶ Opposisjonell virksomhet ble ikke tolerert.

Én uke etter valget, den 15. oktober 1945 ble DNAs Faglige Utvalg opprettet nettopp for å kjempe DNAs sak i fagbevegelsen. Det hastet å få i gang arbeidet, det var et tydelig mål at agitasjonen skulle ha en virkning før kommunevalget som skulle avholdes få uker senere.¹⁵⁷ Utvalget ble oppnevnt etter ordre fra partiets sentralstyre, og besto av pålitelige fagforeningsfolk som Kåre Haugen og Viktor Jensen, i tillegg til skikkelser som Martin Tranmæl, Gunnar Bråthen og Gunnar Ousland.¹⁵⁸ Utvalget skulle blant annet organisere DNAs nyopprettede partigrupper på arbeidsplassene, og registrere pålitelige tillitsmenn. Også registrering og utluking av kommunister var en sentral oppgave for utvalget.

Opprettelsen av Faglig Utvalg og den understrekingen av partiloyalitet som ble gjort i flere fora, indikerer at det foregikk et overordnet ideologisk oppgjør i DNA som også rettet seg innover mot partiets egne medlemmer. Opposisjonell virksomhet, som selvsagt aldri hadde blitt ansett som positivt i ledelsens øyne, ble det nå aksjonert mot, og partiorganisasjonen var nå i ferd med å bli en styringsmaskin. Disse kontrollmekanismene har Jens Arup Seip hevdet var et sentralt trekk ved DNAs utvikling i etterkrigstiden.¹⁵⁹ Topplanet i DNA nedsatte et Faglig Utvalg, og dette skulle bli ett av mange tiltak for å redusere kommunistenes oppslutning i fagbevegelsen, samtidig som egne tillitsmenn ble registrert ut fra politisk pålitelighet. Denne linjen indikerte også at topplan og grasrot nok var i utakt i synet på kommunistene. Til stadighet kom det inn resolusjoner til LOs sekretariat, DNAs og NKPs sentralapparat om fortsatte samlingsforhandlinger mellom de to partiene, men det var nå ingen på øverste hold som hadde tro på at dette ville føre frem.¹⁶⁰

DNA angriper opposisjonsarbeidet

Som et ledd den intensiverte agitasjonen mot NKP frem mot kommunevalget i 1945, ga også DNA ut brosjyrer som gikk angrep partiet. Et eksempel var brosjyren *Fakta om kommunistpartiets manøvrer 1940 og 1945*.¹⁶¹ Et opprop fra lederskapet i DNA og LO på flukt ble her tatt til inntekt for at DNA fra starten av okkupasjonen inntok en fast holdning

¹⁵⁶ ARK 1001 "Det Norske Arbeiderparti" Da 0009, mappe: Faglig Utvalg, "Partiet og fagorganisasjonen". Udatert (antakeligvis skrevet i starten av 1946). Arbark

¹⁵⁷ Det Norske Arbeiderparti *Om anlegget for kommunevalgkampen*, Det Norske Arbeiderparti 1945. Arbark

¹⁵⁸ ARK 1001 "Det Norske Arbeiderparti" Da 0009, mappe: Faglig Utvalg, "Oversikt". Arbark

¹⁵⁹ Seip 1974: 29-32.

¹⁶⁰ Egil Christensen har funnet 175 resolusjoner til LO, NKP og DNA, og det er trolig flere. Christensen 1970: 86

¹⁶¹ Det Norske Arbeiderparti *Fakta om kommunistpartiets manøvrer 1940 og 1945*, Det Norske Arbeiderparti 1945. Arbark.

mot den angripende part, mens brosjyren viste til flere artikler i kommunistorganet ”Arbeideren” for å dokumenterte den kommunistiske unnfallenheten i 1940. I klare ordelag ble Fagopposisjonen av 1940 satt i sammenheng med NKP, og det ble hevdet at kommunistene aktivt sluttet opp om opposisjonen. Slik ble Fagopposisjonen en av de viktigste symbolsakene i kampen mellom DNA og NKP, og dette var et avgjørende ledd i det kollektive oppgjøret med opposisjonen. I brosjyren ble det også argumentert for individuelle sanksjoner, ved å gjenta angrepene fra Arbeiderbladets spalter der de som satt i opposisjonens arbeidsutvalg ble trukket frem, sammen med Ørnulf Egge. Dermed ble NKP limt til opposisjonsarbeidet både på et ideologisk og et individuelt plan.

Både nedsettelsen av Faglig Utvalg og rundskrivene knyttet til arbeidet frem mot kommunevalget indikerte et kamplystent DNA som ville stanse kommunistenes fremgang. Fagopposisjonen fikk en sentral rolle i angrepene ettersom virksomheten i 1940 symboliserte en diskreditert holdning DNAs ledende sirkler kunne bruke i oppgjøret i fagbevegelsen. Den mer nøytrale redegjørelsen for opposisjonen som var å finne i DNAs beretning skrevet kort tid etter frigjøringen var nå et tilbaketrukket stadium, nå skulle NKP limes til opposisjonen og passivitet overfor nazismen. Mobiliseringen har Haakon Lie senere beskrevet som helt bevisst, som et svar på at kommunistene først hadde dannet partigrupper i fagbevegelsen.¹⁶² Like mye kunne nok den politiske trusselen NKP representerte etter stortingsvalget ha blitt vektlagt.

En vellykket strategi?

Agitasjonen mot kommunistpartiet kan ikke sies å ha gitt noen umiddelbare endringer for NKPs oppslutning: i forhold til DNA gikk kommunistene faktisk frem ved kommunevalget, og ved valget to år senere fikk partiet fremdeles 10 % oppslutning.¹⁶³ Kommunevalget i 1945 endte ikke som DNAs ledere hadde håpet: NKP opprettholdt sin posisjon til venstre for partiet, i tillegg var valgdeltakelsen lav. Internasjonale perspektiver bør også vektlegges i vurderingen av NKPs utvikling etter krigen: Den manglende tilbakegangen for NKP ved valget både i 1945 og 1947 representerte også en generell radikaliseringsprosess i etterkrigstidens Vest-Europa. Også forklaringen av NKPs nedgang etter 1947 kan ses i dette perspektivet, da kuppet i Tsjekkoslovakia og dannelsen av Kominform fikk stor innvirkning på hvordan vesteuropeiske land oppfattet de nasjonale kommunistpartiene.¹⁶⁴ De manglende resultatene

¹⁶² Lie 1985: s 79-80.

¹⁶³ <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-6.html> (14.11.2011)

¹⁶⁴ Bergh 1987: s 20-21.

indikerer at den politiske mobiliseringen mot kommunistpartiet ikke bør vurderes som en suksessfull manøver av DNA.

For utviklingen innad i fagorganisasjonen kan man derimot karakterisere DNAs taktikk som vellykket. Agitasjonen i presse og gjennom propagandamateriell innebar målrettede angrep på NKPs ideologiske fundament før krigen, og også en kompromittering av sentrale etterkrigskommunister. Angrepene på Fagopposisjonen hadde både et kollektivt og et individuelt nivå, men det individuelle gikk ikke spesielt dypt. Ingen andre enn de ledende kommunistene ble angrepet for opposisjonsdeltakelsen, hvilket kan indikere at det kollektive, ideologiske oppgjøret med Fagopposisjonen var det overordnede nivået i DNAs mobilisering mot opposisjonen. Utviklingen blant beslutningstakerne i den sosialdemokratiske eliten var likevel det mest interessante i denne opptakten til et oppgjør med Fagopposisjonen: Opprettelsen av et Faglig Utvalg var et ledd i utviklingen av styringsmaskinen DNA, der en liten elite kunne detaljkontrollere utviklingen gjennom å være sikret oppslutning av partiets medlemmer i ulike sammenhenger, deriblant i fagbevegelsen. Utviklingen frem mot LOs kongress i mai 1946 var ikke bare preget av økte ideologiske angrep, men også en innstramming av lojaliteten til partimedlemmene. Suksessen på kongressen viste at sosialdemokratenes bestrebelser hadde ført frem. I vurderingen om angrepene på kommunistene var vellykket eller ikke, er ikke de politiske resultatene i oppslutning nødvendigvis den viktigste parameteren. Men den innstramningen av partiloyaliteten som skjedde parallelt med de ideologiske angrepene på Fagopposisjonen som et kollektiv hadde en avgjørende betydning for sosialdemokratenes seier i fagorganisasjonen. DNA fremsto i større og større grad som en styringsmaskin, men rundt årsskiftet 1945/1946 var ennå ikke denne prosessen slutført.

Polarisering og politisering

Agitasjonen mot Fagopposisjonen fortsatte over nyttår 1945/46. I det nystartede magasinet *Fri Fagbevegelse* skrev Elias Volan i februar en artikkel om opposisjonsarbeidet.¹⁶⁵ Volan var ikke kjent for å overdrive i sine angrep, og denne stilen ble også holdt i denne artikkelen. Synet på Fagopposisjonen var forholdsvis nøkternt, der det dominerende preget i artikkelen var en redegjørelse for det ideologiske grunnlaget for opposisjonsarbeidet. Den beskrivende stilen understreket likevel et poeng i forståelsen av Fagopposisjonen: i etterkrigstiden var det

¹⁶⁵ Fri Fagbevegelse 02.02.1946, "Opposisjonen i 1940" av Elias Volan. Arbark. Navnet "Fri Fagbevegelse" stammet fra en av de illegale avisene under okkupasjonen.

tydelige at den revolusjonære strømmingen opposisjonen representerte stammet fra en tilbakelagt tid, derfor var det ikke nødvendig for Volan å overdrive opposisjonens rolle. Radikalismen opposisjonen sto for var i seg selv både skremmende og uforståelig i etterkrigstidens nasjonale klima. Volan festet opposisjonen tett opp mot NKPs egen linje i 1940, og frontene i synet på Fagopposisjonen begynte å sette seg: NKP anklaget LO-ledelsen og DNAs ledelse for unnfallenhet sommeren 1940 og forsvarte opposisjonen, mens sosialdemokratene knyttet opposisjonens ideologiske linje til NKP, og fordømte samtidig opposisjonsarbeidet. Denne polariseringen skulle dominere første halvdel av 1946, og dette ble svært tydelig i debatten om Jens Tangens skjebne på Byggningsarbeiderforbundets landsmøte i 1946.

Jens Tangen levde i det man kan kalle et faglig vakuum mellom representantskapet i 1945 og LO-kongressen i 1946. Han var ikke ekskludert fra organisasjonen, men den tidligere forbundslederen og sekretariatsmedlemmet var utelukket fra tillitsverv. På landsmøtet i Byggningsarbeiderforbundet i februar 1946 ble hans sak tatt opp til fornyet debatt. Dette landsmøtet hadde en jevnere fordeling av DNA- og NKP-fagorganiserte enn i de fleste andre forbund, og styrkeforholdet var nå betydelig jevnere enn da landsmøtet i juni 1945 vedtok å ekskludere Tangen. Sekretær Halvor Sørum fra NKP var eksempelvis kun to stemmer fra formannsvervet, og den sentrale opposisjonsdeltakeren ble i stedet valgt til nestformann med stort flertall.¹⁶⁶ I synet på Fagopposisjonen kom DNAs folk med en rekke angrep på det ideologiske grunnlaget til opposisjonen, blant annet foreslo Martin Strandli at en eventuell dom over Tangen også skulle gjelde de resterende medlemmene i 84-mannskomiteen.¹⁶⁷ Det var harde angrep på Fagopposisjonen på et kollektivt nivå, og Standlis forslag kan ikke anses som et gjennomført angrep på Fagopposisjonen på individuelt nivå: Det var ingen som foreslo eksklusjoner av andre enn Tangen. At Sørum kunne bli nestformann indikerte at det individuelle oppgjøret i liten grad var i fokus i denne forholdsvis radikale forsamlingen. Kommunistene angrep på sin side den unnfallende holdningen til LO-ledelsen i 1940, og beklaget stridighetene mellom de to arbeiderpartiene. De uttrykte også misnøye over behandlingen Jens Tangen tidligere hadde blitt utsatt for, og forsvarte hans opptreden.¹⁶⁸

Konturene av forholdene på kongressen i 1946 var tydelige allerede her, der synet på Fagopposisjonen splittet kommunistene og sosialdemokratene på midten. Martin Brendberg, som altså på kongressen skulle bli ekskludert i samme vedtak med Tangen, ble kritisert for sin

¹⁶⁶ Berntsen 1993: 28 og 43-44.

¹⁶⁷ ARK 1652 "Norsk Byggningsindustriarbeiderforbund", Aa 0001, "Landsmøte 1946", Arbark.

¹⁶⁸ Se eksempelvis forslaget fra Halvor Sørum, *ibid.*

rolle sommeren 1940. Peder Framnes ønsket å minne Brendberg på at kommunisten ikke hadde rent mel i posen, og at DNA ikke fryktet et politisk oppgjør om Fagopposisjonen.¹⁶⁹ For første gang ble Brendbergs forhold virkelig satt i sammenheng med Tangens, men det var ingen som foreslo å ekskludere Brendberg sammen med Tangen. Fagopposisjonen ble først og fremst angrepet på det ideologiske planet, altså var det et kollektivt nivå i angrepene, og andre individer enn Tangen ble ikke rammet. Det endelige kompromisset på landsmøtet ble foreslått av Elias Volan, og gikk ut på at forbundet beklaget Tangens handlinger, men overlot spørsmålet om sanksjoner til kongressen. Dette ble undertegnet av både Sørum og Brendberg, og også Jens Tangen fant det fornuftig å gi sin tilslutning til forslaget, av hensyn til forbundets enhet.

Resultatet av møtet i februar 1946 var at Jens Tangens eksklusjon ble opphevet, og hans sak overlatt til granskningskomiteen. En indikator på politiseringen av Jens Tangens, og også Fagopposisjonens sak, er pressedekningen fra landsmøtet. Frihetens dekning fulgte stort sett de samme argumentene som kommunistene fremsatte på landsmøtet, der 84-mannskomiteens virksomhet ble forsvart som et tiltak for å motvirke den utglidningen LO-ledelsen og DNA representerte. Symptomatisk for de partipolitiske fokusområdene, var at Friheten valgte overskriften ”Tangen får i realiteten oppreisning”¹⁷⁰, mens Arbeiderbladet presenterte samme sak som ”Landsmøtet tar avstand fra Tangens opptreden”¹⁷¹.

Frem mot kongressen

Etter landsmøtet i Byggningsarbeiderforbundet møttes DNA's sentralstyre blant annet for å vurdere resultatene av landsmøtet. Forbundets sekretær, Peder Framnes, tok der opp bekymringen om at enkelte representanter fra partiet hadde stemt sammen med kommunister i viktige saker.¹⁷² Faglig Utvalgs arbeid hadde da vært godt i gang i noen måneder, men ennå var ikke partiets representanter så lojale mot partiet som ønsket. Blant annet basert på erfaringene fra Byggningsarbeiderforbundet ble en ytterligere offensiv for å sikre seg partistemmene igangsatt, og Faglig Utvalg jobbet på spreng.

Tidligere hadde det i Faglig Utvalg blitt understreket viktigheten av at representantvalget til kongressen skulle foregå på strengt politisk grunnlag.¹⁷³ Dette ble fulgt opp i praksis ved at Faglig Utvalgs sekretær sammen med Trygve Bratteli sendte ut et

¹⁶⁹ L-sak Jens Tangen, dokument 9a. Debatten om dagsordens punkt 3 c. på landsmøtet, s 14. RA

¹⁷⁰ Friheten 11.02.1946 ”Tangen får i realiteten oppreisning”. Arbark

¹⁷¹ Arbeiderbladet 11.02.1946 ”Landsmøtet tar avstand fra Tangens opptreden”. Arbark

¹⁷² ARK 1001 ”Det Norske Arbeiderparti” Ac 0001 ”Sentralstyremøte” 18.02.1946. Arbark

¹⁷³ ARK 1001 ”Det Norske Arbeiderparti” Da 0009, mappe: Faglig Utvalg ”Protokoll” datert 11.01.1946. Arbark

rundskriv til partiorganisasjonen der fremgangsmåten ved disse valgene ble skissert. I rundskrivet ble det hevdet at kommunistene alle steder de er i flertall vil kapre mandatet, mens de i foreninger der de er i mindretall ville ”hevde samarbeidslinjen med valg fra begge partier”¹⁷⁴. Dette skulle DNA hindre gjennom å sette partiapparatet i sving mot NKP. De lokale partilagene skulle jobbe sammen for å sikre sosialdemokratiske kandidater, og når valget var foretatt skulle navn og ”politisk innstilling” sendes inn til DNAs Faglige Utvalg. Dermed skulle partiet *før* kongressen vite helt sikkert hvem som var til å stole på i politiske spørsmål, og hvilke DNA-medlemmer som ikke stilte seg bak ledelsens linje. Dette ble da også gjort, og DNA førte en nøye registrering frem mot kongressen for å sikre flertallet her.¹⁷⁵ Topplanet sentralstyrte utviklingen i fagorganisasjonen, og fruktene av dette arbeidet skulle hentes da LO-kongressen ble samlet i mai 1946. Bekymringen for manglende partiloyalitet som ble luftet i sentralstyret etter Byggningsarbeiderforbundets landsmøte skulle da vise seg å være ubegrunnet.

Sammenfattende vurderinger

DNA lanserte en omfattende kampanje mot NKP etter kommunistenes brakvalg i oktober 1945. I en rekke kanaler: i pressen, i et nyopprettet Faglig Utvalg, i propagandamateriell og i rundskriv ble Fagopposisjonen knyttet til NKPs ideologiske linje i 1940. Om årsaken til taktskiftet er å finne i en undervurdering av kommunistenes styrke som ble avkledd ved valget, eller om det var et resultat av en villet politikk som av strategiske grunner ikke kunne igangsettes før harmonien etter krigen var tilbakelagt, er ikke sikkert. Antakeligvis kom skiftet i retorikken som et resultat av begge disse årsakene. Men grunnen til at Fagopposisjonen så til de grader kom i fokus i dette oppgjøret, hadde bakgrunn i at valget hadde vist at NKP var en reell utfordrer til makten i fagbevegelsen. Med oppslutning på mellom 30 og 40 % av de fagorganiserte kunne ikke lenger ledende skikkelser i Arbeiderpartiet sitte stille og se på utviklingen, NKPs innflytelse måtte reduseres.

De fagorganiserte hadde tradisjonelt vært DNAs kjernevelgere, og analyser av Stortingsvalget indikerte at NKP var i ferd med å bryte DNAs hegemoni i fagbevegelsen. Politisk sett kan man ikke finne noen tydelig tegn på at agitasjonsarbeidet fikk noen konsekvenser for oppslutningen til kommunistene, men i fagorganisasjonen fikk partiarbeidet resultater. I kapittel seks vil de konkrete resultatene på LO-kongressen i 1946 redegjøres for,

¹⁷⁴ ARK 1001 ”Det Norske Arbeiderparti” Da 0012, mappe Rundskriv, ”Fagkongressen 6. mai”. Arbark

¹⁷⁵ ARK 1001 ”Det Norske Arbeiderparti” Da 0009, mappe: Faglig Utvalg, ”Oversikt”, s 8. Arbark

men innskjerpingen av partiloyaliteten, utlukingen av usikre elementer sammen med registrering av fagforeningenes kommunister var sentrale elementer i kampen om fagbevegelsen. Professor Per Selle har i sin analyse av NKP mellom 1945 og 1950 pekt på hvordan DNAs seier i fagbevegelsen i et mer langsiktig perspektiv var en sentral årsak til kommunistenes fall i politisk oppslutning.¹⁷⁶ Det har i denne sammenheng blitt indikert at svaret nok heller er å finne i mer overordnede strukturelle trekk knyttet til internasjonale forhold, men det er ingen tvil om at DNAs målbevisste mobilisering spilte en svært sentral rolle for å redusere kommunistisk innflytelse i fagbevegelsen.

Fagopposisjonen av 1940 ble et perfekt angrepsobjekt, da opposisjonens ideologiske grunnlag var en sak som var svært vanskelig å forsvare seg mot for et NKP som hadde lagt om i nasjonal, demokratisk retning. De ideologiske, kollektive angrepene på Fagopposisjonen rammet NKP: Partiet *hadde* ikke tatt utvetydig standpunkt mot det angripende Tyskland, og det *var* en ideologisk sammenheng mellom NKP og Fagopposisjonen, til tross for at det ikke kan påvises noen formell støtte til Fagopposisjonen fra partiets sentralstyre. For et parti som etter krigen fremsto som nasjonalt og demokratisk, var dette en kritikk som rammet, både fordi den var svært kompromitterende, men kanskje først og fremst fordi kritikken unektelig var sann. Flere av NKPs ledende menn i etterkrigstiden hadde i 1940 aktivt sluttet opp om Fagopposisjonen, og derfor innebar angrepene både et kollektivt og et individuelt perspektiv. Den skjerpede agitasjonen rettet mot NKP og Fagopposisjonen av 1940 var av essensiell betydning for det som senere skulle skje på LO-kongressen. Men oppgjøret med Fagopposisjonen hadde også andre dimensjoner enn de politiske og organisatoriske. Også i landssvikoppjøret ble opposisjonen et tema, og dette skulle igjen få innvirkning på den videre behandlingen av Fagopposisjonen av 1940 i LO.

¹⁷⁶ Selle 1983: s 76.

5 FAGOPPOSISJONEN I RETTSSALEN

Oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 foregikk på flere fronter, også utenfor organisasjonslivet. Likevel er det ikke uproblematisk å skille de ulike nivåene i oppgjøret fra hverandre, da det rettslige, sosiale, politiske og organisatoriske oppgjøret på flere punkter overlappet hverandre. Det organisatoriske oppgjøret med opposisjonen spilte inn både på rettslige og politiske oppgjøret, og det rettslige oppgjøret skulle i stor grad brukes – og påvirke – det organisatoriske oppgjøret. I dette kapitlet skal det redegjøres for rettssaken mot tre av de sentrale skikkelsene i Fagopposisjonen: Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen. De tre sakene ble slått sammen til én rettssak, der dommen falt samme dag som LO-kongressen åpnet 6. mai 1946. Som det skal fremkomme, blir det ved flere anledninger antydnet politisk innblanding i forkant av rettssaken. I forlengelsen av dette blir det et sentralt mål å undersøke i hvilken grad rettssaken mot de tre var politisk motivert, samt hvilket syn på Fagopposisjonen som lå til grunn for både rettssaken og dommen.

En politisert rettssak

Det er all grunn til å være oppmerksom på de politiske sidene ved rettssaken mot de tre tidligere tillitsmennene. Som vist i tidligere kapitler, ble et oppgjør med Fagopposisjonen av 1940 stadig mer aktuelt i takt med at den partipolitiske kjeiklingen mellom DNA og NKP økte i styrke. En rettssak skal i utgangspunktet ikke være påvirket av partipolitiske forhold, og det er grunn til å understreke med én gang at det ikke var Fagopposisjonen som var satt under tiltale, det var tre menn som hadde adskillig mer å svare for enn virksomheten sommeren 1940. De hadde alle tre meldt seg inn i det norske kollaborasjonspartiet NS, overtatt stillinger i det kommissariske LO, og var tiltalt for å ha ytt bistand til fienden i krig. I tillegg hadde de vært prominente skikkelser i arbeiderbevegelsen før den tyske okkupasjonen, og symboleffekten knyttet til overløpet var stor. Domspreidens var allerede lagt for flere av tiltalepunktene, blant annet var det liten tvil om at medlemskapet i NS ville medføre straffereaksjon. Men selv om de tiltalte måtte svare for flere straffbare forhold, er det også elementer som peker i retning av politisk innblanding i et rettslig anliggende.

Det har i tidligere kapitler blitt påvist en sentralisering av makten i fagbevegelsen under og etter okkupasjonen, med det resultat at de sosialdemokratiske elitene kunne bruke oppgjøret med Fagopposisjonen til å ramme kommunistene i fagbevegelsen. Dette ovenfra og ned-perspektivet var også til stede i forbindelse med det rettslige oppgjøret med

Fagopposisjonen, men saken mot ”forrædertriumviratet”¹⁷⁷ var i mye større grad preget av et press nedenfra om å straffe de tre hardt. At Håkon Meyer, som hadde hatt en ledende rolle på venstresiden i DNA på 20- og 30-tallet, og den tidligere LO-lederen Halvard Olsen, hadde gjort seg til overløpere var det spesielt mye forbitrelse over. Erling Olsen var i mye mindre grad kjent før krigen, men ble også rammet av den generelle fordømmelsen av renegatene som var tiltalt for i ord og handling å ha støttet NS. Begge de to arbeiderpartiene tok utvetydig avstand fra disse tre, og til tider kan det virke som om partiene kjempet om å ta *mest* avstand fra de tidligere arbeidsskikkelsene. Samtidig brukte både NKP og DNA de tre tiltalte til å kompromittere motpartens parti. Begge arbeiderpartiene ønsket å bruke saken politisk.

I studiet av overgangsjustis betegnes politisk justis som det som forekommer når en nasjonalforsamling eller et politisk parti gjennomfører et oppgjør direkte, og overstyrer alminnelige eller minimale rettsprosedyrer.¹⁷⁸ Dermed kan det slås fast at rettssaken mot Meyer, Olsen og Olsen ikke var et utslag av politisk justis, da oppgjøret med disse kollaboratørene foregikk i en rettsal, med forsvarer til stede, og også øvrige kjennetegn på normale rettsprosedyrer var gjenkjennbare. Samtidig kan man se elementer som peker i retning av politisk intervensjon i et rettslig anliggende, som selvsagt ikke er i tråd med det rettsstatlige idealet.¹⁷⁹ At rettssaken i seg selv var av politisk art – i betydningen de store politiske implikasjonene for både NKP og DNA – bør ikke lede til konklusjonen om at rettssaken eller dommen var politisk styrt. Men i hvilken grad ledende politikere forsøkte å påvirke – eller påvirket – rettssaken vil bli et sentralt spørsmål å søke svar på. Historikeren Nik. Brandal har med politikeren Sverre Løbergs ord karakterisert landssvikoppgjøret som et ”politisk strafferettslig oppgjør”.¹⁸⁰ Denne betegnelsen skal vi se passer spesielt godt for rettssaken mot de tre som ble valgt inn i forhandlingsutvalget i Fagopposisjonen.

Et politisk forspill

Kriminalbetjent Odd Gjestebø etterforsket saken mot de tre tiltalte, og var senere etterforsker i sakene mot flere av de kommissariske lederne fra okkupasjonen, blant dem Kåre Rein, Severin Arnesen og Asbjørn Bjerke.¹⁸¹ Gjestebø var selv medlem av DNA og sønn av Omar Gjestebø, en sentral skikkelse i både LO og DNA, og denne nære tilknytningen til politikken

¹⁷⁷ Arbeiderbladet 30.04.1946: ”Forrædertriumviratet for lagmannsrett i dag”. Arbark

¹⁷⁸ Elster 2004: s 77-78

¹⁷⁹ Selv om Elsters eksempler på politisk intervensjon er av betraktelig grovere art enn det her kan være snakk om, se Elster. Ibid.

¹⁸⁰ Brandal 2002: s VI. Oppgjøret opptrer i spenningen mellom de juridiske og politiske hensyn. Se også s 163.

¹⁸¹ Pryser 1991: s 136-137

fikk Håkon Meyers forsvarer til å uttrykke bekymring for om saken kom til å få en nøytral vinkling.¹⁸² Med tanke på rettssakens politiske art, Gjestebys partitilhørighet og hans nære familiære tilknytning til fagbevegelsen, er i alle fall grunn til å stille spørsmål ved etterforskerens habilitet. Dette ble da også gjort av både Kåre Reins og Håkon Meyers forsvarer i straffesakene mot dem, men alle antydninger om inhabilitet ble avvist under rettsforhandlingene.¹⁸³ Meyers forsvarer Magne Schjødt mente i tillegg at Gjesteby hadde fått behandle saken tilnærmet uten innblanding fra overordnede i landssvikavdelingen, og beklaget at det var Gjesteby som hadde utformet tiltalen, innkalt vitner og – enda mer sentralt – foreslått at Meyers sak ble slått sammen med Halvard og Erling Olsens.¹⁸⁴

De tre tiltalte hadde på Fagopposisjonens møte den 18. august blitt valgt inn i et forhandlingsutvalg med mandat til å forhandle til alle sider. De hadde forhandlet med NS i et møte på Café Engebret 20. august 1940, og lagt frem resultatet av møtet for LOs ledelse i etterkant. I tillegg var de tre valgt inn i opposisjonens arbeidsutvalg. Ifølge et notat fra Håkon Meyer, var opposisjonen det eneste som bandt de tre sammen – de hadde knapt omgått hverandre under krigen.¹⁸⁵ Meyer satt sammenslåingen av de tre sakene i sammenheng med den partipolitiske kampen mellom NKP og DNA, og hevdet at man ved å slå sakene sammen i større grad ville ramme kommunistene. Forhandlingsutvalget hadde blitt nedsatt etter forslag fra NKPs Halvor Sørum, og sammenhengen mellom NKP og opposisjonens arbeidsutvalg var tydelig. Gjesteby forslo å slå de tre sakene sammen, ikke fordi sakene overlappet hverandre, men fordi en felles dom over de tre ville vært en dom over Fagopposisjonen, hevdet Meyer. Dermed kunne dommen brukes i det politiske oppgjøret.

Meyers argumenter hadde liten gjennomslagskraft i 1946, men i ettertid kan man se at han nok hadde noen poenger. Han fikk eksempelvis rett i at saken senere ville bli brukt politisk, og det fantes ikke gode grunner til å sette sakene i sammen. I landssvikoppjøret for øvrig var det ytterst sjelden saker ble kombinert, og i de tilfellene saker *ble* slått sammen, var det fordi de straffbare forholdene i all hovedsak var de samme.¹⁸⁶ I dette perspektivet er det merkelig at sakene mot de ledende skikkelsene i opposisjonen, med en såpass forskjellig virksomhet under okkupasjonen, ble kombinert. Det er også rimelig å sette sammenslåingen i sammenheng med Odd Gjestebys familiære og politiske bakgrunn.

¹⁸² ARK 1341 Håkon Meyer, B – 0006. Brev fra Schjødt til Eidsivating lagmannsrett, datert 16.04.1946 Arbark

¹⁸³ Pryser 2003: s 52

¹⁸⁴ ARK 1341 Håkon Meyer, B – 0006 Brev fra Schjødt til Eidsivating lagmannsrett, datert 16.04.1946. Arbark

¹⁸⁵ L-sak D1371 Håkon Meyer, vedlegg til dok. 2. RA

¹⁸⁶ Eksempelvis i saken mot Rinnanbanden.

Håkon Meyer var i en vanskelig situasjon mens han satt varetektsfengslet, og slet tidvis med depresjoner. Han mente han kun hadde handlet til fagorganisasjonens beste, han hadde reddet organisasjonen, og dette hadde stor betydning for mange tusen.¹⁸⁷ Det er grunn til å forholde seg kritisk til hans fremstillinger fra den aktuelle perioden, da han var nødt til å forsvare handlinger som baserte seg på et annet utfall av krigen enn det som ble tilfelle. Samtidig så ikke belastningen av å havne midt i en politisk skyttergravskrig ut til å knekke hans kampvilje, og i et udatert utkast til brev til kriminalbetjent Gjestebys parti ga han uttrykk for at det foregikk en politisk etterforskning av ham.¹⁸⁸ Brevet ble antakeligvis skrevet rundt årsskiftet 1945/1946, før vedtaket om å slå sammen sakene ble gjort.¹⁸⁹ Meyer reagerte på at etterforskningsdokumentene i overraskende stor grad baserte seg på utviklingen i LO i 1940-41, i stedet for å fokusere på hans medlemskap i NS. Til tross for at deltakelsen i Fagopposisjonen kun var ett av flere tiltalepunkter, var det ut fra etterforskningsdokumentene tydelig at dette ville bli en sentral del av den rettslige behandlingen.¹⁹⁰ Historikeren Tore Pryser har også påvist en klar glidning i de ulike tiltalebeslutningene til stadig mer fokus på Meyers rolle i 1940, spesielt knyttet til hans rolle i Fagopposisjonen.¹⁹¹ Den drevne taktikeren Meyer så allerede tidlig i etterforskningen hva som var i ferd med å skje: Rettssaken ville bli en sak om Fagopposisjonens virke, og begge arbeiderpartiene ville konkurrere om å ta avstand fra de tiltalte og dermed bidra til å skape et opinionspress som selv ikke den sterkeste dommer ville kunne motstå. Ledende kommunister ville stå i fare for å bli rammet i dragsuget av rettssaken, og kommunistpartiet ville med all rett beskytte seg gjennom å hensynsløst ramme de tre som sto tiltalt.¹⁹²

Også fra forsvarerens side ble det uttrykt bekymring for at de tiltalte havnet i kryssilden mellom de to angripende arbeiderpartier. Meyers advokat Magnus Schjödts hevdet at hans klients muligheter til en uhildet rettssak under de rådende politiske forhold var fraværende, og påpekte et punkt der det partipolitiske aspektet ble enda tydeligere enn Gjestebys parti- og familietilhørighet. Schjödts viste til at rettssaken var flyttet til 30. april, og at dette hadde skjedd på oppfordring fra justisminister O. C. Gundersen.¹⁹³ At en justisminister fra DNA selv hadde bedt om at straffesaken skulle foregå i uken før LOs

¹⁸⁷ Dd 0053, mappe 59. Brev fra Meyer til Hjalmar Larsen, datert 05.09.46. Arbark

¹⁸⁸ ARK 1341 Håkon Meyer, B – 0006. Utkast til brev til Odd Gjestebys parti fra Håkon Meyer, udatert. Arbark

¹⁸⁹ Jamfør L-sak 1371 Håkon Meyer, vedlegg til dok. 2. RA: s 3 sendte han brevet 02.01.1946. Gjestebys foreslo sakene sammenslått dagen etter, jamfør L-sak 1371, dok 62, Rapport av Gjestebys parti datert 03.01.1946. RA

¹⁹⁰ Se tiltalen gjengitt i Dd 0017, sak 29. "Utskrift av rettsbok for Eidsivating lagmannsrett" 1946. Arbark

¹⁹¹ Pryser 2003: s 59

¹⁹² L-sak D1371 Håkon Meyer, vedlegg til dok. 2, s 3. RA

¹⁹³ ARK 1341 Håkon Meyer, B – 0006. Brev fra Schjödts til Eidsivating lagmannsrett, datert 16.04.1946 Arbark

kongress, i en periode da forholdet mellom NKP og DNA var svært anspent, vitner om at dommen kan ha vært tiltenkt en politisk rolle. Gundersen var en markant motstander av det kommunistiske partiet: Allerede i 1945 skal han – riktignok i påseilet tilstand – på en fest for tidligere Grinifanger ha sagt at ”Ja, nå er vi ferdig med nazistene – nå er turen kommet til kommunistene!”.¹⁹⁴ Det partipolitiske potensialet i saken var tydelig, og derfor ba også Schjødt om utsettelse av rettssaken, uten å vinne frem med dette overfor Eidsivating lagmannsrett.

Det partipolitiske aspektet lå i kulissene under forberedelsen av straffesaken, og i tillegg må en annen dimensjon i saken nevnes: den sosiale konteksten. De tre tiltaltes rolle som overløpere fra arbeiderbevegelsen gjorde dem spesielt utsatt for den opphissede stemningen i opinionen. De allerede nevnte demonstrasjonene sommeren 1945, sammen med angrepene på NS-medlemmer i arbeiderpressen, utgjorde et ganske betydelig press nedenfra for å dømme de tiltalte strengt. Når man i tillegg til presset nedenfra legger til et press fra ledende skikkelser i regjeringspartiet med mål om å bruke saken politisk, er det liten tvil om at de tiltalte sto utsatt til: Håkon Meyer skal eksempelvis rundt årsskiftet 1945/46 fryktet dødsstraff.¹⁹⁵ Med justisministerens flytting av saken til 30. april kan man snakke om en uheldig politisk innblanding i et rettslig anliggende. Samtidig bør ikke de partipolitiske implikasjonene overstyre det faktum at de tiltaltes synderegister var stort, og at domspresedens allerede var lagt for flere tiltalepunkter. At saken *senere* ble brukt politisk bør ikke blinde for at Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen sto tiltalt for graverende forhold.

Grunnlaget for rettssaken

Før rettssaken var det allerede dannet strafferettslig presedens på flere av tiltalepunktene mot de tre. I landssviksaken mot torturisten Reidar Haaland ble det av Høyesterett slått fast at ethvert medlemskap i NS var å regne som bistand til fienden i krig og derfor straffbart etter straffelovens § 86. Da landssvikanordningen ga adgang til lavere straffer enn minimumsstraffen på tre år i § 86, fikk den rolle som en amnestilov til tiltaltes fordel, og i etterkrigsårene ble titusenvis av nordmenn dømt etter denne bestemmelsen.¹⁹⁶ Før rettssaken mot de tre tiltalte var det altså klart at deres NS-medlemskap ville medføre straffeansvar. Det

¹⁹⁴ Pettersen, Arne *Hva var galt med NKP?* Falken Forlag, Oslo 1999: s 118. Det skal sies at Pettersen var en sentral person i NKP, og at fremstillingen hans nok kan være politisk farget.

¹⁹⁵ Pryser 2003: s 57

¹⁹⁶ Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret*. Mariendal. Gjøvik 1962: s. 45 og 514

var også klart at deres sentrale rolle før krigen og den propagandagevinst overløpet ga for NS ville være skjerpene for straffen.¹⁹⁷ Samtidig uttrykte Meyer sin forbauselse over at de nevnte etterforskningsdokumentene i liten grad tok for seg hans virksomhet i partiet og det kommissariske LO, men at det virket som om fokus lå på å få en rettslig dom over Fagopposisjonen.¹⁹⁸

Etterforskningen av de tre tiltalte baserte seg på forskjellige dokumenter, men i sammenheng med Fagopposisjonens virke var det sentrale materialet innsendt fra LO. Dette inneholdt blant annet redegjørelser fra sentrale skikkelser, forbundsrapporter, årsmeldinger og kommunikasjon mellom departement og de kommissariske lederne i LO under okkupasjonen. Det mest interessante dokumentet ble forfattet av Elias Volan, og het ”Opposisjonen 1940”.¹⁹⁹ Det ble skrevet sommeren 1945, og inneholdt blant annet en liste over 82 av de 84 deltakerne på møtet den 18. august 1940 som skulle gi navnet til 84-mannsgruppa. Volan fokuserte på gruppas illegitimitet og henledet også oppmerksomheten mot arbeidsutvalgets rolle i opposisjonen. Utvalget besto foruten de tre tiltalte av sentralt plasserte kommunister, deriblant to av NKPs sekretariatsmedlemmer.²⁰⁰ Den drivende kraften i Fagopposisjonen var utvilsomt Meyer, til tross for at Jens Tangen formelt var oppført som formann, hevdet Volan. Fagopposisjonen hadde også en svært sentral rolle i 1940, ikke bare i fagorganisasjonen: Volan hevdet at ”(d)et ligger utenfor enhver tvil at gruppens arbeid førte til at tyskerne forlangte administrasjonsrådet erstattet med en regjering”.²⁰¹ Volan antok også at gruppen spilte en sentral rolle for å innkalle Stortinget med det formål å få konge og regjering avsatt, og dermed legge forholdene til rette for en ny konstitusjon. Det er nok ikke å urimelig å anta at Volan tilla den faglige opposisjonen en litt større rolle i 1940 enn den i realiteten hadde.

Meyer skrev i sitt svar til Gjestebý etter utlån av etterforskningsdokumentene at Elias Volan, som mange andre, var preget av ”erindringsforskyvninger” og feilaktige fremstillinger.²⁰² Meyer mente for det første at det ikke fantes en opposisjon, og at gruppen han hadde vært aktiv i ikke gjorde annet enn ledende organer i både den faglige og politiske

¹⁹⁷ Tidligere statsminister Jens Hundseid hadde eksempelvis året før blitt dømt til ti års fengsel blant annet på grunn av hans ”slette eksempel”, jmfør Dahl, Hans Fredrik (et al) *Norsk krigsleksikon 1940-45*. Cappelen, Oslo 1995: s 183-184

¹⁹⁸ ARK 1341 ”Håkon Meyer”, B – 0006. Utkast til brev til Odd Gjestebý fra Håkon Meyer, udatert. Arbark

¹⁹⁹ L-sak 1215 Erling Olsen. dok 26. Volan, Elias: ”Opposisjonen 1940”. RA

²⁰⁰ Både Martin Brendberg og Adelstein Haugen var i sekretariatet, jmfør Rønning, Ole Martin *Stalins elever. Kominterns kaderskolder og Norges Kommunistiske Parti*. Doktoravhandling i historie, UiO 2010: 326-327

²⁰¹ L-sak 1215 Erling Olsen. dok 26. Volan, Elias: ”Opposisjonen 1940”. s 22. RA

²⁰² L-sak 1371 Håkon Meyer, dok. 61. Brev til Gjestebý fra Meyer, datert desember 45. RA

arbeiderbevegelsen hadde gjort.²⁰³ Han la også til at LOs linje om å ”bli på sin post” var foreslått av Omar Gjestebys, kriminalbetjentens far.

Når det gjaldt Halvard og Erling Olsens forhold, sendte LOs juridiske kontor en redegjørelse til kriminalbetjent Gjestebys der hovedpoenget var at LO ikke hadde nevneverdig materiale å oversende angående de to.²⁰⁴ Det ble henvist til den nevnte redegjørelsen av Volan, der blant annet Halvard Olsens kontakt med NS og tyske myndigheter var et tema. Henvisningen ble også gjort ettersom deltakelsen i Fagopposisjonen var et av de sentrale tiltalepunktene mot de to. Symptomatisk for klimaet i etterkrigstiden, var at det ble hevdet at en betraktelig andel av opposisjonens deltakere havnet i NS. Dette stemte altså kun med seks av minst 84 i opposisjonen, men påstanden er illustrerende for å dokumentere synet på Fagopposisjonen ledende LO-menn ønsket å fremvise i etterkrigstiden. Opposisjonens deltakere ble satt i direkte sammenheng med NS, noe som selvsagt stemte for de tiltalte, men som for det store flertallet i liten grad var i overensstemmelse med de faktiske forhold. Det juridiske kontor henviste stort sett til Halvard og Erling Olsens forhold til NS, blant annet medlemskap, taler og artikler der de hadde uttrykt støtte til partiet. De organisatoriske forholdene ble i all hovedsak knyttet til deres deltakelse i Fagopposisjonen.

De tre fikk hver sin tiltale til tross for at sakene var slått sammen til én rettssak, der en rekke forhold måtte svares for.²⁰⁵ Gjennomgående er kontakten – eller samarbeidet – med NS et bærende element, og sånn sett rimer det dårlig med Meyers påstand om at fokus primært var rettet mot Fagopposisjonens virke. Samtidig var altså sakene deres knyttet sammen på bakgrunn av deres virke i opposisjonen, og i tiltalen ble dette arbeidet uløselig knyttet til NS gjennom påtalemyndighetens forståelse av forhandlingsutvalget og arbeidsutvalget. De tre var også tiltalt for forhold som lå utenfor virksomheten i LO, men selve Fagopposisjonen ble knyttet tett opp mot NS gjennom formuleringer som ”(d)enne gruppe planla samarbeide med tyskerne og nazistene før 25/9 1940”.²⁰⁶ Tiltalen forelå, sakene var til tross for de tiltaltes protester slått sammen, og rettssaken mot fagbevegelsens mest prominente overløpere kunne begynne.

Rettsakens gang

Norsk rett baserer seg på muntlige forhandlinger, derfor foreligger det ikke stenografi fra rettssaken mot de tre. Dette avsnittet baserer seg i stor grad på referater fra avisene, som ofte

²⁰³ Ibid, s 3.

²⁰⁴ L-sak 1247 Halvard Olsen. dok 21. Redegjørelse til Gjestebys fra Dagfinn Berg, datert 05.01.1946. RA

²⁰⁵ Se tiltalen i *Utskrift av rettsbok 1946: s 4-7*

²⁰⁶ Ibid. Halvard Olsens tiltalepunkt e), liknende formuleringer finnes i Meyers og Erling Olsens tiltalepunkt 3.

var av svært tendensiøs art. Men selv om de tiltalte i landssviksaker ofte ble tillagt ynkeligjørende motiver i referatene, kan man ut fra dette lese hvordan forsvaret artet seg. Enda viktigere: Referatene viser, uavhengig av de redaksjonelle valgene av fremstillingsform, at de tiltalte *fikk* forsvare seg, og at forsvarerne representerte sine klienter i tråd med rettsstatlige idealer. Til tross for den politiske påvirkningen i forberedelsesfasen, kan man ikke si at selve rettssaken var styrt av noen politisk agenda.

Retten ble satt den 30. april, og alle de tiltalte erklærte seg ikke skyldige etter tiltalen. Av avisreferatene kan man lese at Håkon Meyer fremdeles imponerte med sin veltalenhet, mens de to andre tiltalte ga et mindre fordelaktig ytre uttrykk. Det partpolitiske tilsnittet i saken kommer tydelig frem når man ser på dekningen i henholdsvis Friheten og Arbeiderbladet. På rettssakens åpningsdag slo Friheten fast at dette var en sak utenom det vanlige, ettersom de tre tiltalte hadde hatt ledende roller i *DNA* og fagbevegelsen før krigen.²⁰⁷ I sin første avisutgivelse etter retten var satt refererte Arbeiderbladet til ”Kommunistene som hele tiden var i flertall i opposisjonen”.²⁰⁸ Aktor Karl Lous anklaget i sin prosedyre de tiltalte for å basere seg på defaitisme og drive et uansvarlig og forrædersk spill bak ledelsens rygg. ”Derfor står de også med ansvaret for det som skjedde 25. september”.²⁰⁹ Meyers forsvarer Magne Schjödte mente sin klient ikke hadde gjort seg skyldig i noen forbrytelse, men tatt et galt politisk valg i forhold til hvordan man kunne sikre mest mulig norsk innflytelse under tysk styre. Ettersom dette ifølge Schjödte var lagt opp som en sak mot 84-mannsgruppen etterlyste han Jens Tangen på tiltalebenken. Arbeiderbladet nølte ikke med å bruke dette poenget som underoverskrift i sin vinkling av saken.²¹⁰

De tiltalte forklarte seg i tur og orden, og da Elias Volan tok plass i vitneboksen den 2. mai, økte temperaturen i rettssalen. Volan fremla det som må karakteriseres som LO-ledelsens offisielle syn på Fagopposisjonens virksomhet. Han hadde blitt oppmerksom på opposisjonell virksomhet i mai 1940, og dette gjorde at sekretariatet ikke kunne drøfte sentrale saker i frykt for at informasjonen skulle komme tyskerne i hende. Han hevdet LO ble dypt preget av opposisjonsvirksomheten, og førte ingen distinksjon mellom tyskerne og NS i denne sammenheng. Elias Volan slo fast at Fagopposisjonen som gruppe ønsket en nazistregjering, og at tyskerne hadde understøttet opposisjonen fordi splittelse i fagorganisasjonen kunne

²⁰⁷ Friheten 30.04.1946 ”Nazistenes bundsforvante innenfor fagbevegelsen (sic)”. Arbark

²⁰⁸ Arbeiderbladet 02.05.1946. ”Forrædere som dolket Landsorganisasjonen for lagmannsrett”. Arbark

²⁰⁹ *ibid.* 25. september 1940 innsatte Terboven kommissariske statsråder og forbød alle partier med unntak av NS

²¹⁰ *ibid*

medfører lettelser i arbeidet med en ny konstitusjon i landet.²¹¹ På ny hevdet Volan opposisjonens virksomhet i 1940 hadde store konsekvenser, og igjen er det nødvendig å påpeke at han nok overdrev Fagopposisjonens rolle.

Volans syn ble moderert da det andre vitnet redegjorde for sitt syn. Jens Tangen distanserte seg tydelig fra de tiltalte, og hevdet det ikke eksisterte noen ideologisk forbindelse mellom den retningen han selv representerte, og den de tiltalte sto for. Tangen hadde merket seg at enkelte søkte å slå politisk mynt på saken ved å sette ham på linje med Meyer, men tok selv klar avstand fra ham. Han hevdet at de øvrige medlemmene i Fagopposisjonen handlet etter de ærligste hensikter. Arbeiderbladet la til lagmann Erik Solems spydige bemerkning om at "(d)et sier de tiltalte også. Det sitter ingen i tiltaleboksene i landssviksaker som ikke sier det".²¹² At lagmannsrettens dommer kom med slike bemerkninger, lovet ikke godt for bedømmelsen av Fagopposisjonen. En rekke andre vitner avga også sin forklaring, men i synet på Fagopposisjonen var mønsteret at disse opererte mellom ytterpunktene representert ved Volans syn på Fagopposisjonen som en forrædersk virksomhet med vesentlig makt i 1940, og Tangens perspektiv om opposisjonen som en ærlig og heterogen størrelse der NS-medlemmene var fremmedelementer.

Etter eksaminering av de tiltalte og vitnene, ble sluttprosedyrene holdt. De tiltaltes sluttprosedyrer ble ikke referert til i avisreferatene, mens aktors innlegg ble tillagt vekt.²¹³ Han uttalte at spørsmålet om Fagopposisjonens natur var et utpreget politisk spørsmål, og ville bevisst ikke ta stilling til om virksomheten var straffbar eller ikke. Aktor tok dermed ikke stilling til et av de sentrale tiltalepunktene, men la allikevel ned påstand om ti års fengsel for Meyer, og åtte år for de to andre tiltalte.

Dommen

Dommen mot de tre Fagopposisjonstoppene falt den 6. mai 1946. At justisminister Gundersen hadde flyttet saken slik at dommen denne mandagen sammenfalt med åpningen av LO-kongressen, var neppe tilfeldig. Håkon Meyer ble utpekt som den ideologiske lederen, og straffen hans ble satt vesentlig høyere enn for de to andre tiltalte. Dagen etter ble den slått stort opp både i artikkel- og kommentarform i Arbeiderbladet, med gjengivelse av

²¹¹ Friheten 03.05.1946. "Volan leverer et eiendommelig forsvar for "riksråds"-forhandlingene". Arbeiderbladet 03.05.1946 "Dramatisk sammenstøt i Meyer-Olsen-saka". Arbark

²¹² Arbeiderbladet 03.05.1946 "Dramatisk sammenstøt i Meyer-Olsen-saka". Arbark. Solem hadde en tendens til å komme med slike ironiske bemerkninger i landssviksaker, jamfør Andenæs 1998: s 104

²¹³ Arbeiderbladet 06.05.1946 "Påstand om 10 år for Håkon Meyer" og Friheten 04.05.1946 (kveldsutgave) "Meyers kontakt med SD var ikke galt, mener Cappelen". Et eksemplar av Håkon Meyers sluttale finnes for øvrig i ARK 1341 "Håkon Meyer", B – 0006. Arbark

domspremissene.²¹⁴ Til sammenlikning nevnte Friheten dommen bare i en notis, uten domspremisser.²¹⁵ Disse redaksjonelle valgene hadde åpenbare årsaker.

Domspremissene var svært kompromitterende for de som hadde deltatt i opposisjonsarbeidet sommeren 1940. Bedømmelsen av Fagopposisjonen rammet først og fremst NKP på et kollektivt nivå, ved at det ideologiske grunnlaget partiet hadde argumentert ut fra i 1940 ble fordømt. Samtidig hadde også dommen en individuell sprengkraft: Flere sentrale kommunister hadde vært involvert i opposisjonsarbeidet, og dersom opposisjonsarbeidet ble ansett som straffbart i seg selv, kunne dette få store konsekvenser. NKP hadde betydelig prestisje knyttet til bedømmelsen av Fagopposisjonen. At partiets presseorgan nøyde seg med å referere til straffen for de tiltalte, er derfor forståelig. Lagdommer Erik Solem var åpenbart ikke enig i aktors påstand om at Fagopposisjonens virke var et utpreget politisk spørsmål som lå utenfor rettens virkeområde. I dommen mente han og hans meddommere at alle forholdene nevnt i tiltalebeslutningen hadde sitt utgangspunkt i hvordan de tiltalte fremsto fra det tyske angrepet til nyordningen 25. september 1940. ”Det er derfor nødvendig å redegjøre for hva retten anser bevist om situasjonen i dette tidsrom”.²¹⁶

Redegjørelsen for hendelsene frem til 25. september, herunder Fagopposisjonens virke, opptar størsteparten av domspremissene.²¹⁷ Det er dermed også rimelig å anse dommen som en dom over Fagopposisjonen. Fremstillingen var en tydelig støtte til LO-ledelsens syn på utviklingen i 1940, og det ble til stadighet poengtert at opposisjonsgruppen ikke hadde organisatorisk legitimitet. LOs ledelse ble rost for å ha satt de nasjonale behovene foran arbeidernes særinteresser i forbindelse med det delvise frafallet av dyrtidstillegget i 1940, og retten berømmet dermed at de vertikale solidaritetsbåndene ble satt foran de horisontale i fagbevegelsen. Fagopposisjonen som representant for sistnevnte ble på et ideologisk og kollektivt nivå fordømt for sine politiske valg i 1940, og retten avviste at opposisjonen bare hadde hevdet sine meninger overfor ledelsen i LO og DNA. Opposisjonen hadde motarbeidet motstanden og derfor bistått fienden i krig. Tyskerne brukte splittelsen i arbeiderorganisasjonene for alt det var verdt, og det var ifølge Solem slett ikke tilfeldig at tre av fire i den rekonstruerte ledelsen etter 28. september 1940 kom fra Fagopposisjonen. På

²¹⁴ Arbeiderbladet 07.05.1946 ”10 år for Håkon Meyer” og ”Omkring dommen”. Arbark

²¹⁵ Friheten 07.05.1946. ”10 år for Håkon Meyer”. Arbark

²¹⁶ *Utskrift av rettsbok*, 1946: s 8

²¹⁷ 10 av 16 sider om domspremissene dreier seg om den perioden.

bakgrunn av denne forståelsen av opposisjonen kom retten frem til at de tiltalte hadde forbrutt seg på straffelovens § 86 om bistand til fienden i krig.²¹⁸

Et spesielt fokus rettet retten mot Håkon Meyer og Halvard Olsens forhold. Foruten å ha vært i en særstilling grunnet sine posisjoner i arbeiderbevegelsen før krigen, mente retten at de to i spesielt stor grad hadde motarbeidet den motstand og lojale linje som LO-ledelsen gikk inn for. Disse to hadde på en aggressiv og demonstrativ måte ytt fienden bistand. Erling Olsens førkrigsposisjon og rolle i opposisjonen ble ansett som mindre dominerende, men hans deltakelse i forhandlingsutvalget og inntreden i LO-ledelsen etter avsatte tillitsmenn den 28. september var i uansett straffbar. Dermed indikerte dommen også et straffansvar for Jens Tangen, som skulle få betydning for LO-kongressen som samme dag åpnet i Folkets Hus. Dommen oppsummerte de tiltaltes forhold med at deres virksomhet ”i sin helhet har vært egnet til å bryte den faste front som arbeiderne inntok under LOs besindige ledelse”.²¹⁹ I dette arbeidet ble Håkon Meyer utpekt som den ledende kraften. Domspremissene inneholdt også en eksplisitt *moralsk* fordømmelse som de fleste historikere som har undersøkt emnet har sitert.²²⁰ Lagmann Solem leste opp fra dommen:

Det blir stundom gjort gjeldende at landssvikere ikke er forbrytere, men det er etter rettens oppfatning helt uriktig. Landsforrædere er ganske visst ikke av fredstidens vanlige og forholdsvis uskadelige forbrytere sånn som tjuger og underslagere. De er langt skadeligere. Typer av det slag som tiltalte som mener å ha en ubetinget rett til å trumfe sine egne meninger igjennom med ethvert middel på tross av hva det lovlige styre og overveldende flertall mener, de er meget farlige i krigstid, og særlig når de er så pågående som tiltalte har vært.²²¹

Meyer ble i samme dom rost for sitt arbeid med å frigi politiske flyktninger og redde jøder, men det var Solems utblåsning som fant veien til spaltene i Arbeiderbladet dagen etter.²²² Den moralske dommen var hard, men fengselsstraffen var knapt mildere: Meyer ble dømt til ti års fengsel for sin virksomhet under okkupasjonen, de øvrige to fikk sju års fengsel, ett år mindre enn aktors påstand. I tillegg ble de som andre landssvikdømte fratatt borgerlige rettigheter i ti år, inndratt penger de hadde tjent på sin forbryterske virksomhet, fradømt offentlige stillinger og idømt dekning av saksomkostninger.

²¹⁸ *Utskrift av rettsbok*, 1946: 15ff

²¹⁹ *Utskrift av rettsbok*, 1946: s 20.

²²⁰ Eksempelvis Pryser 1991: s 134-135 ; Pryser 1988: s 577 ; Sørensen 1983: s 194 ; Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 199-200

²²¹ *Utskrift av rettsbok*, 1946: s 21

²²² Arbeiderbladet 07.05.1946 ”10 år for Håkon Meyer”. Arbark

En dom med stort politisk potensial

Dommen hadde en enorm potensiell politisk sprengkraft gjennom fordømmelsen av det ideologiske grunnlaget til Fagopposisjonen. I alle fall de som aktivt hadde deltatt i opposisjonsarbeidet ble rammet av lagmannens tolkning av straffelovens § 86, om bistand til fienden i krig, og de individuelle og politiske følgene kunne bli store. Disse følgene vil bli behandlet i kapittel seks og sju, men Erik Solems forståelse av opposisjonen skulle ikke danne *strafferettslig* presedens. Det er de politiske følgene av dette som i denne sammenheng er de mest aktuelle, og den politiske posisjoneringen knyttet til rettsaken mot Meyer, Olsen og Olsen svært interessant.

Flyttingen av saken slik at domsavsigelsen sammenfalt med åpningen av LO-kongressen bør tolkes som et tegn på at ledende kretser i DNA og LO ønsket å bruke saken i det interne oppgjøret i arbeiderbevegelsen. LO-ledelsen deltok som en sentral aktør i saken, blant annet gjennom å frembringe fellede materiale til rettssaken, samt Volans vitnemål. Saken mot overløperne var preget av en opprørt og hatsk opinion, og Martin Tranmæl gjorde lite for å dempe dette fra sin redaktørplass i Arbeiderbladet. Herfra ble slutningene Solem gjorde implisitt, skrevet eksplisitt: Fagopposisjonsarbeidet var ødeleggende for det nasjonale samholdet i 1940, og dette medførte et ansvar for NKP, som både ideologisk og gjennom deltakelse hadde støttet opp om den linjen opposisjonen representerte. Dybden i politiseringen av rettssaken må likevel ikke overdrives.

Alle vanlige rettsprosedyrer ble fulgt, og selv om det kan påpekes en tydelig politisk innblanding i forberedelsesfasen, sto domstolen fritt i sin vurdering. I alle fall sto den like fritt som dommere i andre landssviksaker. Også på høyeste plan i DNA ble den strenge dommen møtt med overraskelse. Allerede dagen etter domsavsigelsen ble Meyers sak drøftet i regjeringen. Forsynings- og gjenreisningsminister Oscar Torp la frem paradokset at Meyer ble idømt en så streng straff som ti år, og veide det opp mot de straffene medlemmene av den kommissariske Høyesterett hadde fått.²²³ Her var det ifølge Torp et misforhold til stede, men det ser ikke ut til å ha fått noen følger på det daværende tidspunkt. Men at det i regjeringkretser allerede tidlig ble uttrykt overraskelse over domsstolenes strenge dommer, er et argument for at man ikke skal overdrive den politiske innvirkningen på rettssaken.

For Meyer var den harde dommen vanskelig å akseptere. Fra hans personlige arkiv på Arbark foreligger en lang rekke brev både til hans advokat, LOs granskningskomité's formann

²²³ Referat fra regjeringskonferanser 1945-46, 7. mai 1946. RA. Stilt til disposisjon av Nik Brandal

Hjalmar Larsen, Konrad Nordahl og andre, der han argumenterer mot dommen.²²⁴ Mange av argumentene kretset rundt at dommen bar preg av å være et hastverksarbeid, og spesielt politiseringen av saken ble tillagt vekt. Hans senere forsvarer Lorenz Rynning mente flyttingen av saken til å passe med LO-kongressens åpningsdag blant annet gjorde at saken ikke ble belyst tilstrekkelig gjennom vitner, men også at Meyer ble rammet av det velkjente fenomenet i overgangsoppgjør at straffene er strengest jo nærmere ugjerningene dommen blir avsagt.²²⁵ Høyesterettsadvokaten viste til at den kommissariske LO-lederen Odd Fossum, som det nok er liten tvil om hadde mer å svare for enn Meyer, senere hadde fått avsagt en dom som innebar tre år mindre fengselsstraff enn det Meyer hadde fått. Meyers posisjon som overløper skilte riktignok sakene fra hverandre, men Fossum hadde i mye større grad aktivt støttet opp om nyordningen under NS, og hans stilling som LOs landsleder brakte ham høyere i det kommissariske LO enn Meyer noen gang var. Mens Meyer altså ble dømt i 1946, fikk Odd Fossum sin dom i 1949. Også i sammenlikning med andre dommer fra det kommissariske LO var dommen streng.²²⁶

Meyers bange anelser før rettssaken ble i stor grad bekreftet i dommen. Begge arbeiderpartiene vendte seg mot ham, pressedekningen var preget av kampanjejournalistikk, og dommen *ble* brukt i det pågående oppgjøret mellom NKP og DNA. Meyer la ned et betydelig arbeid for å få dommen omgjort, men lyktes i første omgang ikke. Selv i et intervju med Meyer i 1984 uttrykte han sin bitterhet over behandlingen han ble utsatt for i oppgjøret, og han holdt hele livet fast at han var urettferdig dømt.²²⁷ Til slutt ble dommen nedsatt til åtte år på Einar Gerhardsens personlige initiativ, slik at Meyer ble rammet av halvtidsloven. Dermed ble han satt fri etter fire års soning av straffen.²²⁸ Nedsettelsen av dommen var ingen oppreisning for Meyer, men en erkjennelse om at straffen nok var overvettes streng. I fagbevegelsen skulle hans gjentatte henvendelser om renvaskelse ikke resultere i annet enn at LO-leder Konrad Nordahl i 1948 sendte brev til forsvarer Magne Schjødt der han påpekte at ”(s)å vidt vi kjenner til er ikke Håkon Meyer medlem av Landsorganisasjonen (...) Vi akter således ikke å drive videre prosedyre når det gjelder Håkon Meyer”.²²⁹ Den mest sentrale

²²⁴ ARK 1341 ”Håkon Meyer”, A – 0007 og B – 0006. Arbark

²²⁵ Dahl i Dahl og Sørensen (red) 2004: s 12. ; ARK1341 ”Håkon Meyer”, B 0006. Brev til justisdepartementet, datert 30.03.1949. Arbark

²²⁶ Pryser 1991: s 135f

²²⁷ Meyer svarer ikke direkte at han er bitter, men tier og lar det skinne gjennom at så er tilfelle. Arbeiderbladet 14.01.1984 ”At noen kunne ta slike steg”. Arbark. Se også Pryser 2003: s 91

²²⁸ Pryser 1991: s 134 ; Sørensen 1983: s 196

²²⁹ Dd 0053, sak 59. Brev fra Nordahl til Schjødt, ”Håkon Meyer” datert 13.02.1948. Arbark

følgen av dommen skal drøftes i neste kapittel, når oppgjøret med Fagopposisjonen på LO-kongressen skal undersøkes.

Sammenfattende vurderinger

Dommen over Meyer, Olsen og Olsen kan leses i lys av minst to analytiske nivåer. Dommen var både en kollektiv dom over Fagopposisjonens virke, og det var en individuell dom over arbeiderbevegelsens mest prominente overløpere. I denne sammenheng bør det ikke underkommuniseres at de tiltalte hadde graverende forhold å svare for, og NS-tilknytningen var i seg selv nok til å få de tiltalte domfelt strengt. Her spilte grasrota i arbeiderbevegelsen en rolle, med en tilnærmet unison fordømmelse av samarbeidet med NS. Men dommen markerte også et tydelig standpunkt i en ideologisk strid med dype røtter i arbeiderbevegelsen:

Lagmann Erik Solem berømmet den sindige LO-ledelsen for å ha satt de vertikale solidaritetsbåndene foran de horisontale i 1940, og dommen for øvrig fordømte Fagopposisjonens virke hardt. Slik ble den i utgangspunktet individuelle dommen også en del av et ideologisk oppgjør med en gruppering som hadde markert avstand til det kollektive *viet*. Veien frem mot denne dommen krever også et blikk mot topplanet i LO og DNA: Under og etter okkupasjonen hadde de ledende kretser i den sosialdemokratiske bevegelsen mobiliserte for å styre utviklingen i etterkrigstiden. Kan det tenkes at denne utviklingen også fikk en innvirkning på rettssaken mot Meyer, Olsen og Olsen?

Det har i dette kapitlet blitt påvist en tydelig politisk innvirkning i forberedelsene til saken. Det var naturlig at LOs ledelse spilte en sentral rolle som bistandsyter til påtalemakten i en straffesak som dette. Men som opinionskaper, som forfatter av den offisielle redegjørelsen for Fagopposisjonens virke og som sentrale vitner medvirket også topplanet i DNA og LO til utfallet av rettssaken. Gjennom sammenslåingen av sakene og flyttingen av rettssaken til å sammenfalle med LO-kongressens åpningsdag, kan den politiske påvirkningen i forkant av rettssaken betegnes som utilbørlig. Rettssaken kan likevel ikke etter noen rimelig betegnelse på politisk justis betegnes som noe annet enn *rettslig* justis. Saken hadde både et moralsk, rettslig, organisatorisk og politisk nivå, og understreker de mange hensyn som må tas i et overgangsoppgjør. Inkludert i dette er det høyst vanskelige forholdet mellom juss og politikk. Derfor er det rimelig å anse rettssaken som et politisk strafferettslig oppgjør.

Topplanets mobilisering i etterkrigstiden ga seg i denne sammenheng uttrykk i en utilbørlig politisk innblanding i et rettslig anliggende som for ettertiden har gitt rettssaken et slør av mistenksomhet hengende over seg. I dette kapitlet har spesielt justisministerens

flytting av rettssaken til uken før LO-kongressen fått fokus, videre er det rimelig å sette spørsmålstegn ved etterforskerens habilitet gjennom hans nære familiære og politiske tilknytning til saken. Sammenslåing av saker var noe som kun ytterst sjelden ble gjort under landssvikoppgjøret, og det kan det virke som om det ble gjort nettopp for å tjene et formål: Å få en rettslig dom over Fagopposisjonens virke som kunne brukes i det interne oppgjøret. Dermed ble dommen også en kollektiv, ideologisk dom over Fagopposisjonen med stor politisk sprengkraft. Dette skulle få store konsekvenser på LO-kongressen som åpnet samme dag som dommene falt.

6 LO-KONGRESSEN

”Jeg ber ikke om nåde eller human behandling, selv om dommen her er større enn de fikk som forleden ble dømt i retten. Når det skal tjene en politisk sak, kan det vel ikke skje billigere”.²³⁰

- Jens Tangen.

Disiplineringsprosessen frem mot LO-kongressen var såpass systematisk og omfattende at man nærmest kan regne resultatet av kongressen som på forhånd gitt da delegatene samlet seg til kongress den 6. mai 1946. Den sosialdemokratiske fraksjonen var i massivt flertall, og den innskjerpede partiloyaliteten gjorde at det var liten tvil om at Fagopposisjonen ville bli fordømt. Dette kapitlet søker å redegjøre for *hvordan* oppgjøret på kongressen tok form. Dommen mot Meyer, Olsen og Olsen ble avsagt mens kongressen ble åpnet, og i hvilken grad dette fikk innvirkning på oppgjøret med det organisatoriske oppgjøret med Fagopposisjonen vil bli undersøkt. Det var lagt opp til et durabelt oppgjør på kongressen, og i sentrum for den partipolitiske striden var Fagopposisjonen av 1940.

Den politiske konflikten på kongressen vil presenteres blant annet gjennom partipressens dekning av oppgjøret. Sentralt for undersøkelsen blir å undersøke om det fantes et press fra de lavere organisasjonsinstanser – det lokale nivået – eller om oppgjøret på kongressen kan karakteriseres som et toppstyrt oppgjør. Granskningskomiteens innstilling vil bli vektlagt, samt de grunnleggende konfliktlinjene i synet på Fagopposisjonen som diskusjonen fremviste. En taktisk manøver gjorde at opposisjonen enstemmig ble fordømt på kollektivt nivå, hvilket førte til at det kun var Jens Tangens og Martin Brendbergs individuelle sanksjoner som skulle drøftes. Til slutt var det den politiske tyngdekraften som avgjorde behandlingen av granskningskomiteens innstillinger, og DNA manifesterte sitt hegemoni i fagbevegelsen.

Granskningskomiteens innstillinger

Granskningskomiteen ble altså nedsatt på representantskapet i juni 1945, i en tid da de partipolitiske forholdene var ganske annerledes enn i mai 1946. Komiteen hadde mandat til å granske *alle* tillitsmenns holdninger mellom 9. april 1940 og 10. september 1941, og det lå klare føringer om at Fagopposisjonen som gruppe spesielt skulle undersøkes. Allerede

²³⁰ Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon *Protokoll over Kongressen 1946*. Referat ved Erling Lian. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1946: s 188. Heretter kalt *LO kongressprotokoll 1946*

åpningsdagen ble komiteen angrepet i Friheten for å ha gjort en slett jobb, samtidig som det ble indikert partipolitisk styring av komiteen.²³¹ På kongressens tredje dag kom granskningskomiteens innstillinger opp til drøfting. Innstillingen var delt i fem deler.²³² Én tok for seg LO frem til Jens Tangens overtakelse av formannsvervet 28. september 1940, en annen 84-mannsgruppens virksomhet, én del LO under Tangens formannsperiode frem til 10. september 1941, og til slutt en vurdering av både London- og Stockholmsekretariatets virksomhet. I tillegg hadde komiteen fått i oppdrag å vurdere den såkalte Møllersenrapporten, som var den utløsende årsaken til bruddet i samlingsforhandlingene mellom DNA og NKP sommeren 1945.²³³

En samlet granskningskomité fant det nødvendig å fremsette en svak kritikk av LO-ledelsens disposisjoner i 1940. Blant annet ble oppropet som ble godkjent av sekretariatet og utsendt den 13. april om å "bli på sin post og gjøre sin plikt" kritisert. Intensjonene bak oppropet fikk riktignok sekretariatet anerkjennelse for, men det hadde fått en uheldig form som gjorde at budskapet kunne bli misforstått. Sekretariatet burde også tydeligere opponert mot at Nordahl og Evensen ble nektet å gjeninntre i sine stillinger. I en rekke andre saker ble det antydning kritikk, men denne ble ikke uttalt direkte og entydig, og konklusjonen ble en svak kritikk av ettergivenheten overfor tyske forhandlere. Totalt sett fikk likevel de tillitsmenn som ikke deltok i Fagopposisjonen sine forhold godkjent i perioden frem til 28. september 1940.²³⁴ Granskningskomiteens eneste kommunist, Olaf Skramstad, mente denne godkjenningen også skulle gjelde medlemmene av 84-mannsgruppen.²³⁵ Den samme vurderingen ble gjort om perioden mellom 28. september 1940 og 10. september 1941: Komiteen godkjente totalt sett tillitsmennes holdning med unntak av de som hadde deltatt i Fagopposisjonen, mens Skramstad godkjente samtlige tillitsmenns holdning.²³⁶

Det forholdet som opptok mest plass i granskningskomiteens innstillinger, var knyttet til 84-mannsgruppens virksomhet.²³⁷ Også her delte komiteen seg i to, der Skramstad igjen ble stående alene i sine vurderinger. Komiteen hadde i mandatet fått rett til å få forelagt alt materiale som kunne kaste lys over granskningsobjektet, men flere av de impliserte skulle senere beklage det manglende grunnlaget beslutningene var fattet over. Eksempelvis ble

²³¹ Friheten 06.05.1946 "Fagkongressen og suvereniteten". Arbark

²³² Det følgende baserer seg på Dd0017, sak 29, "Granskningskomiteens innstillinger 1946". Arbark

²³³ Egil Christensens hovedoppgave om samlingsforhandlingene har et eget kapittel om rapporten. Christensen 1970: kapittel fire.

²³⁴ *Granskningskomiteens innstillinger 1946*: s 8

²³⁵ Skramstad hadde selv deltatt i Fagopposisjonen, men dette var ikke kjent på kongressen, jamfør kapittel tre

²³⁶ *Granskningskomiteens innstillinger 1946*: s 28

²³⁷ 15 av 40 sider er viet Fagopposisjonen. I tillegg brukes ti sider til vurdering av Møllersenrapporten,

verken Martin Brendberg eller Håkon Meyer bedt om å uttale seg til komiteen, og ettersom konsekvensene av komiteens innstillinger var såpass omfattende, uttrykte begge senere sin misnøye over dette.²³⁸ Materialet komiteen baserte seg på, var en samlet fremstilling av Elias Volan, et PM forfattet av Håkon Meyer i 1941, en utgreiing av Jens Tangen, samt politirapporter og diverse fremstillinger oversendt NS-administrasjonen under okkupasjonen. Materialet kan sies å ha vært mangelfullt, men det må også leses inn i tidsrammen for komitéarbeidet. Det foregikk *før* sakene mot Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen kom for retten, og dokumenter som der ble fremlagt hadde ikke komiteen tilgang til. En rekke andre kilder som ikke var tilgjengelig våren 1946 har senere kommet historikerne i hende. Komiteen erkjente selv det manglende kildematerialet, men var likevel totalt sett tilfreds med beslutningsgrunnlaget.

Komiteens flertall definerte ut én fløy i Fagopposisjonen som tidlig søkte samarbeid med NS. Denne delen av opposisjonen hadde allerede 9. april 1940 vært innstilt på å innføre en ny forfatning i landet, basert på NS som det statsbærende parti.²³⁹ Denne fremstillingen har historikeren Knut Aagesen avskrevet, og i granskningskomiteens flertallsinnstilling utfylte den nok først og fremst funksjonen om å knytte opposisjonen og Håkon Meyer så tett opp til NS som mulig.²⁴⁰ Komiteen slo fast at arbeidsutvalget som ble nedsatt på møtet den 15. juni 1940 var nødt til å ha vært klar over de tre sentrale punktene i opposisjonens arbeid: fred med Tyskland, ny konstitusjon og reorganisering av arbeidslivet. Men, la komiteen til, det var ikke på det rene om de øvrige av arbeidsutvalgets medlemmer på dette tidspunktet var innstilt på et samarbeid med NS. Denne fremstillingen var svært kompromitterende for arbeidsutvalgets medlemmer, men baserte seg lite på de faktiske forhold. I juni 1945 var det tvert imot et ettertrykkelig poeng at man *ikke* skulle samarbeide med NS, selv om det rett nok neppe var noen tvil om de tre nevnte punktene.²⁴¹

Flertallsinnstillingen anså kravet om arbeiderrepresentasjon i fremtidig statsstyre som et uttrykk for aksept for NS' prosjekt om næringsråd. Igjen ble opposisjonen satt i nært samspill med den nazistiske ideologi, og igjen er det grunn til å betvile fremstillingens korrekthet. At opposisjonen var defaitistisk er det lite tvil om, at den i større grad enn andre faglige fora aksepterte den tyske okkupasjonen like så, men at kravet om arbeiderrepresentasjon skulle innebære en tilslutning til korporativismen, er lite trolig. Knut

²³⁸ Brendberg på kongressen, se *LO kongressprotokoll 1946*: s. 188 ; Meyer i Meyer, Håkon, "Fagopposisjonen av 1940. Kommentar til Knut Aagesens hovedoppgave", hylle Aq940.6481, Aa12, Arbark

²³⁹ *Granskningskomiteens innstilling 1946*: s 9-11

²⁴⁰ Aagesen 1969: s 376-377 .

²⁴¹ Pryser 1988: s 272

Aagesen har argumentert for at det ideologiske grunnlaget til opposisjonen heller peker i retning av den sovjetiske rådstankegangen.²⁴² Men denne vurderingen ble ikke anerkjent av granskningskomiteens flertall, som altså plasserte Fagopposisjonen av 1940 tett opp mot det nazistiske prosjektet.

Jens Tangens forklaring til granskningskomiteen ble avkledd som ”åpenbar forfalskning”, da Tangen hevdet at det verken var et arbeidsutvalg, en opposisjon, eller at han deltok på møtevirksomhet før i midten av juli.²⁴³ Det er mye som tyder på at flertallets påstand om falsum stemmer, da det meste annet kildemateriale peker i retning av at Tangen deltok på møtene allerede fra 15. juni, samt jobbet aktivt for opposisjonens synspunkter i andre LO-fora.²⁴⁴ Komiteens sentrale poeng om opposisjonens møte i Bygningsarbeidernes Hus den 18. august 1940 var at Kjell Ottesens forslag om å hindre forhandlinger med NS ble nedstemt.²⁴⁵ De få stemmene til Ottesens forslag tilhørte de få som var blitt ”klar over at opposisjonens virksomhet gikk ut over hva de opprinnelig hadde forestilt seg”²⁴⁶. Ifølge komiteens flertall var det på dette tidspunkt helt tydelig at man bygde på en illusorisk forestilling om frihet i organisasjonslivet, og at den videre utviklingen i opposisjonen bare var en logisk konsekvens av den samarbeidslinjen man dermed hadde lagt seg på overfor NS.

Martin Brendbergs og Jens Tangens forhold ble behandlet på flertallsvurderingens siste sider. Deres inntreden i LOs ledelse var et uttrykk for et tysk ønske om nazifisering fra innsiden, og komiteen var usikker på når disse to ble underrettet om at de var utpekt til LOs ledelse. Det ble slått fast at Tangen forpliktet seg til samarbeid med NS, og som sannhetsvitne for dette poenget viste komiteen til et PM fra Erling Olsen til sosialminister Birger Meidell. At dette ble vektlagt tyngre enn Tangens egen påstand om at det var sosialdepartementet og dets *daværende* sjef Meidell han hadde forpliktet seg til samarbeid med, viser hvor liten tiltro komiteen hadde til Tangen.²⁴⁷ Fremstillingen ble avsluttet med Tangens overtakelse av formannsvervet i LO. Da var Fagopposisjonens mål nådd, ifølge komiteen.

²⁴² Aagesen side 404 ; Sammenhengen med fascismens korporative idé blir blant annet vist i Skar 1949: s 166

²⁴³ *Granskningskomiteens innstillinger* 1946: s. 11-13.

²⁴⁴ Verken Tore Pryser (1988), Terje Halvorsen (2009) eller Knut Aagesen (1969) finner grunn til å tro på Tangen. I tillegg støttes dette av Håkon Meyer i brev til Kriminalassistent Odd Gjesteby som kommentar til Tangens forklaring i hans sak, L-sak D1371 Håkon Meyer, dok 61, ”Angående dokument 59 Jens Tangen” . RA

²⁴⁵ Dette baserte seg på en fremstilling av Hans Cappelen, og stemmer antakeligvis ikke. Ottesens forslag ble sannsynligvis fremsatt på møtet 1. september, jamfør kapittel to, samt Aagesen 1969: 456 (fotnote 34)

²⁴⁶ *Granskningskomiteens innstillinger* 1946: s 13

²⁴⁷ Det skal her nevnes at Tangens versjon ikke blir understøttet av tolken Frode Rinnans fremstilling av møtet. Jamfør L-sak D4169 Jens Tangen, dok 9b bilag 10, Rinnans brev til Norsk Bygningsarbeiderforbund. RA.

Flertallets konklusjoner

Komiteens flertall konkluderte med at den delen av Fagopposisjonen som bevisst hadde samarbeidet med – og blitt medlem av – NS ikke under noen omstendigheter måtte gjenopptas som medlemmer i fagbevegelsen. Dermed ble Håkon Meyer, Halvard Olsen, Erling Olsen, Kåre Rein, Birger Aamodt og Nils Bunes foreslått ekskludert på livstid. Jens Tangen og Martin Brendberg hadde gjennom sin aktive deltakelse i opposisjonen ”bevisst gått inn for et samarbeid med okkupasjonsmyndighetene på et tidspunkt da landets konstitusjonelle myndigheter hadde erklært at kampen skulle føres videre”.²⁴⁸ De burde derfor ekskluderes.

De øvrige medlemmene av arbeidsutvalget, kommunistene Adelstein Haugen og Albert Johannessen ble forestått utestengt i fem år, og de resterende medlemmene av opposisjonen som ikke forlot denne den 18. august burde behandles av sine respektive forbund. Komiteen foreslo ikke hva slags straffereaksjon disse burde møte, men fordømte deres holdninger skarpt. Komiteens flertall la opp til skarpe individuelle sanksjoner for arbeidsutvalgets medlemmer, men indikerte også et bredt individuelt oppgjør med Fagopposisjonen etter kongressen. Granskningskomiteens flertall hadde gjennom sin redegjørelse kraftig fordømt selve det ideologiske grunnlaget til grupperingen og satt tilnærmet likhetstegn mellom opposisjonen og NS. Innstillingen hadde altså både en kollektiv og en individuell dimensjon.

Komiteens arbeid må vurderes ut fra de partipolitiske forholdene på kongressen: Ved å fokusere på et oppgjør med arbeidsutvalget i opposisjonen, som foruten de som fulgte Meyer inn i NS i vesentlig grad besto av NKP-medlemmer, kunne den DNA-dominerte granskningskomiteen ramme NKP. Tre av fire konklusjonspunkter i flertallsforslaget omtalte arbeidsutvalget, og de foreslåtte sanksjonene var forholdsvis strenge. Kommunistenes representant i granskningskomiteen var dypt uenig i flertallets konklusjoner.

Dissensen: Olaf Skramstad

Fremstillingen av Fagopposisjonen er en ganske annen i mindretallets uttalelse om virksomheten sommeren 1940.²⁴⁹ Også Skramstad distanserte seg fra opposisjonens NS-medlemmer, men satt ikke opposisjonen som sådan i et NS-perspektiv. Dikotomien var tydelig i fremstillingen: Én forrædersk og illojal gruppe ivret for et samarbeid med tyskerne og NS, mens de øvrige sto på arbeidernes og hele det norske folks side. Denne andre gruppen

²⁴⁸ *Granskningskomiteens innstillinger 1946*: 15-16

²⁴⁹ Avsnittet baserer seg på *Granskningskomiteens innstillinger 1946*: s 16-24

var heterogen, og besto av en rekke fagorganiserte med ærlige hensikter, både partiløse og medlemmer av de to arbeiderpartiene.

Det som først og fremst brakte opposisjonen sammen, hevdet Skramstad var den manglende faglige ledelsen den første uoversiktlige perioden etter det tyske angrepet. Forvirring hersket, og raskt kom angrepene på arbeidernes opparbeidede rettigheter: Arbeidsgiverne anså seg løst fra tariffavtalene og enkelte gikk inn for å senke lønnen og utvide arbeidstiden. I tillegg sendte LO-sekretariatet ut svært uklare signaler, og Skramstad viste blant annet til oppropet om å bli på sin post og gjøre sin plikt. Han fokuserte videre på at fungerende formann Elias Volan møtte Quisling i konferanse den 13. april, at Håkon Meyer ble valgt inn i Oslo Arbeiderpartis rekonstruerte styre dagen etter, og at LOs sekretariat definitivt gikk inn for samarbeidslinjen i flere instanser. Dermed var det på ingen måte åpenbart hvilken linje de faglige tillitsmennene skulle følge etter 9. april.

Jens Tangens overtakelse av formannsvervet hadde blitt tatt til etterretning av LO-sekretariatet i 1940, og Skramstad viste til et opprop fra sekretariatet der det ble oppfordret til å støtte opp om Tangen. Under hans ledelse var fronten mot NS tydelig, og Tangen var sentral i arbeidet med å opprette et fagforeningsutvalg med sikte på å isolerte NS-mannen Erling Olsen i ledelsen av LO. I tillegg vektla Skramstad at Tangen spilte en sentral rolle i forberedelsen og overgangen til illegalitet. Konklusjonen til granskningskomiteens mindretall var at Tangen og Brendberg ikke hadde gjort noe som ikke DNAs sentralstyre og LOs sekretariat hadde gjort. Heller ikke de øvrige i Fagopposisjonen kunne sies å ha opptrådt illojalt, med unntak av grupperingen rundt Meyer.

Skramstad representerte et syn på Fagopposisjonen som skulle blitt gjentatt av kommunister gjennom hele kongressen. Det kan på den ene side kun betraktes som et partipolitisk forsvar fra et NKP med ryggen mot veggen, men samtidig skal ikke Skramstads poenger undervurderes. Det var definitivt en oppbruddsstemning i LO den første tiden etter 9. april, og opposisjonen representerte en utbredt misnøye med utviklingen på det faglige området i en tid da signalene fra ledelsen slett ikke var entydige. Skramstad tok avstand fra å felle en kollektiv dom over Fagopposisjonen, og mente kun ytterst få skulle møte individuelle sanksjoner. NS-medlemmene var fremmedelementer i en forsamling som representerte et ekte engasjement i arbeiderbevegelsen. Skramstads argumenter tangerte på alle punkter det perspektivet Friheten hadde lagt til grunn, og på kongressen den 9. mai skulle disse argumentene måle krefter mot det sosialdemokratiske flertallet på kongressen.

Frontene settes

For lukkede dører ble granskningskomiteens innstilling tatt opp til drøfting på LO-kongressen torsdag 9. mai. Spørsmålet om Fagopposisjonens natur hadde allerede i flere dager vært gjenstand for krangling i partipressen, og både Arbeiderbladet og Friheten hadde fått tilgang på granskningskomiteens innstillinger. Den 7. mai brukte Arbeiderbladet en kommentarartikkel om dommen mot Meyer til å knytte NKP til ”den meyerske opposisjon”, og dagen etter svarte Friheten fra lederplass at dette var ”uhederlig journalistikk uten sidestykke i vårt lands politiske historie”.²⁵⁰ Behandlingsdagen var det Tranmæls tur til å svare fra lederplass i Arbeiderbladet, der det ble hevdet at NKP representerte den største svikten sommeren 1940 gjennom sin tilslutning til Fagopposisjonen.²⁵¹ Samme dag responderte Friheten med at Meyer var et fremmedelement i opposisjonen, hvis eksistens representerte noe *ekte* i arbeiderbevegelsen.²⁵² Partipressen hadde klargjort frontene før kongressdebatten startet, og mønsteret var at Friheten tok opposisjonen i forsvar, og benektet likhetstegnet mellom nazismen og opposisjonen som ble indikert i andre aviser.²⁵³ Debatten på kongressen ble innledet av granskningskomiteens formann som redegjorde for arbeidet.

Hjalmar Larsen gikk gjennom komiteens mandat, og redegjorde i korte trekk for resultatene av granskningen. Han hevdet det hadde vært enkelt for flertallet av komiteen å komme frem til konklusjonen, for deltakerne i Fagopposisjonen hadde allerede fra første stund overtrådt ”de mest elementære regler for organisasjonsmessig opptreden”.²⁵⁴ Vurderingen av Fagopposisjonen var svært kompromitterende for deltakerne, og Larsen trakk parallellen til den nylig avsagte dommen over Meyer, Olsen og Olsen. Den rettslige dommen ble trukket frem som et fellende bevis for Fagopposisjonens virke, og domspremissene ble delt ut til samtlige delegater. Dommen var ifølge Larsen i full overensstemmelse med granskningskomiteens konklusjoner. Den videre behandlingen av Jens Tangen er av Terje Halvorsen betegnet som et tilnærmet karakterdrap, da Larsen angrep Tangens ”svake og holdningsløse innstilling”.²⁵⁵ Det bør påpekes at Tangen også ble gransket for forhold utenfor hans virke i Fagopposisjonen, blant annet knyttet til lederskiftet og hvordan han hadde opptrådt i tiden som LO-leder. Rettssaken mot Meyer, Olsen og Olsen hadde indikert et straffeansvar for Tangen, og senere på kongressen ble Tangen oppfordret til å begjære seg

²⁵⁰ Arbeiderbladet 07.05.1946 ”Omkring dommen” og Friheten 08.05.1946 ”Full opprydding”. Arbark

²⁵¹ Arbeiderbladet 09.05.1946 ”Oppgjøret”. Arbark

²⁵² Friheten var kveldsavis, Arbeiderbladet morgenenavis. Friheten 09.05.1946 ”De skyldige må dømmes” Arbark

²⁵³ Også den nydannede ”Vårt Land” hadde sammenliknet nazismen og Fagopposisjonen. Ibid

²⁵⁴ LO kongressprotokoll 1946: s 176

²⁵⁵ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 205.

siktet.²⁵⁶ Etter Larsens flertallsvurdering, fikk komiteens mindretall, kommunisten Olaf Skramstad, ordet. Han innledet med et kraftig angrep på egen komité, både saker han mente burde vært undersøkt, men som ikke ble det, og også den korte tiden komiteen hadde til rådighet.²⁵⁷ Videre redegjorde han i korte trekk for sitt syn på Fagopposisjonen, der de sentrale poengene allerede er referert til.

Jens Tangen slo i sitt innlegg med én gang fast at dette var en kamp mellom de to arbeiderpartiene, og at han og hans kamerater var tiltenkt rollen som fendere i denne kamp. Tangens avviste alle anklager, og hans videre forsvar la seg tett opp til det synet som Friheten og Olaf Skramstad hadde fremsatt, at det var arbeiderklassens håpløse situasjon, med angrep på rettigheter og svak ledelse, som førte til dannelsen av en opposisjon. Tangen vedgikk riktignok ikke at det noen gang var en organisert fraksjon, ifølge ham selv hadde han verken deltatt på møtet den 15. juni eller kjent til møtet 18. august på forhånd. Han holdt altså på forklaringen som i granskningskomiteens innstillinger hadde blitt karakterisert som ”åpenbar forfalskning”. Han avviste sammenhengen mellom ham selv og dommen som nylig var falt mot Meyer, Olsen og Olsen, og indikerte at dommen mot de kommissariske lederne ikke var en dom over Fagopposisjonen. Rettssaken burde vært reist mot ham, og ikke mot ”bandittene som ble dømt”.²⁵⁸ Tangen avsluttet sin forsvarstale med å erklære troskap til NKP, og at denne politiske dommen ikke ville føre til tap av anseelse i folkets øyne.

Martin Brendbergs forsvar hadde et litt annet preg. Han angrep storkapitalen og hyllet Helge Kroghs skrift ”*Den 6te kolonne-?*”.²⁵⁹ Disse mer overordnede perspektivene skulle gjentas ved flere anledninger, og Brendbergs forsvar var preget av en ganske påfallende uvilje mot å debattere det som egentlig var fokus for møtet: Fagopposisjonen av 1940. Dette sprang ut fra et forståelig ønske om at senere motstand under okkupasjonen skulle tas med i en totalvurdering av tillitsmenns forhold i 1940-45. Kommunistenes motstandsinnsetning under krigen skal ikke undervurderes, men granskningskomiteens mandat var å undersøke tillitsmenns forhold mellom 9. april 1940 og 10. september 1941, herunder Fagopposisjonens virksomhet. Brendbergs angrep på storkapitalen, den sjette kolonne og reaksjonen fikk ikke gjenklang på kongressen, da denne skulle drøfte helt andre forhold enn det Brendberg ønsket. Imidlertid kom også Brendberg inn på Fagopposisjonen i løpet av innlegget og hevdet

²⁵⁶ Se eksempelvis Konrad Nordahls innlegg, i *LO kongressprotokoll 1946*: s 204

²⁵⁷ Komiteen hadde først kommet i gang i mars måned, se *LO kongressprotokoll 1946*: s 182.

²⁵⁸ *LO kongressprotokoll 1946*: s 187-188

²⁵⁹ Kroghs skrift ble skrevet under okkupasjonen, og var et angrep på storkapitalen. Det var av konspiratorisk art: De tyske myndighetene hadde alliert seg med femte kolonne (NS) vel vitende om at dette ville samle folket i felles motstand mot partiet. Dermed kunne sjette kolonne, industriherrene, fortsette å tjene egne og tyske interesser uten motstand fra folket. Krogh, Helge *Den 6te kolonne - ?* 2. utgave. Radikalt forlag, Oslo 1946

granskningskomiteen hadde oppført ”en politisk komedie uten sidestykke i historien”.²⁶⁰ Han tok kategorisk avstand fra forestillingen om at det skulle eksistere et slags ideologisk slektskap mellom de tankene Meyer la til grunn og det kommunistene sto for.

Fagopposisjonens kommunister hadde med ære risset sitt navn inn i historien, og Brendberg viste med patos til hvordan han og hans kamerater ”sprang om kapp med Gestapo.”²⁶¹ Et sentralt poeng i kommunistenes forståelse av Fagopposisjonen, var at den besto av menn (og kvinner) som ble på sin post i en tid da det hersket oppløsning overalt. Etter Brendbergs innlegg ble formiddagsmøtet hevet.

Taktisk manøvrering

Ettermiddagsmøtet torsdag 9. mai skulle i utgangspunktet ikke inneholde annet enn fortsatt debatt om granskningskomiteens innstillinger. Likevel tok møtet en vending som skulle få avgjørende betydning på ettertidens syn på Fagopposisjonen, samt den videre behandlingen av Jens Tangen og Martin Brendberg. Albert Johannessen hadde blitt foreslått utestengt i fem år som følge av sitt virke i Fagopposisjonens arbeidsutvalg, og møtet startet med at hans fagforening leverte en skriftlig klage på behandlingen av deres aldrende fagfelle. LOs sekretær Gunnar Bråthen²⁶² leste så opp en erklæring fra Johannessen, der Johannessen tok avstand fra forestillingen om at han skulle hatt en ledende rolle i opposisjonsarbeidet.²⁶³ At det var en opposisjon i det hele tatt stilte han seg uforstående til, da møtet 18. august 1940 kun sendte ut et opprop om å støtte opp om LO. Han deltok på tre til fire sammenkomster med Håkon Meyer og Halvard Olsen, og hadde tiltro til disse, først og fremst tidligere LO-leder Olsen. Han trakk seg senere fra samarbeidet da det viste seg at Meyer og Olsen tok sikte på å manipulere stemmegivning for å oppnå et på forhånd avtalt resultat. Johannessen rettet implisitt kritikk mot dem som rømte landet og som nå vendte tilbake som dommere. At han, etter nesten femti års faglig arbeid, var foreslått utestengt fra organisasjonen, var vanskelig å svelge. Det var med tungt hjerte han appellerte om rettferdighet, men ikke om nåde.

Etter opplesningen tok Gunnar Bråthen ordet. Han hevdet at sekretariatet ikke hadde ønsket å legge føringer på granskningskomiteen, men kom på sekretariatets vegne med et forslag som blant annet innebar at forholdet til Albert Johannessen og Adelstein Haugen ikke ble behandlet av kongressen. Deres forhold, sammen med de øvrige deltakerne i

²⁶⁰ LO kongressprotokoll 1946: s 188-195

²⁶¹ ibid

²⁶² Bråthen ble senere på kongressen valgt til nestformann

²⁶³ LO kongressprotokoll 1946: s 196-201

Fagopposisjonen, skulle behandles av det nye sekretariatet i samråd med de respektive forbundene, og kongressen skulle i stedet kun drøfte Tangen og Brendbergs forhold, som ifølge Bråthen sto i en særstilling. Sekretariatet la frem forslaget med følgende innledende setning: ”Idet kongressen tiltrer granskningskomiteen bedømmelse av 84 manns gruppens (sic) virksomhet, beslutes: ...”.²⁶⁴ Forslaget var altså en kollektiv fordømmelse av Fagopposisjonens virksomhet. Kongressen gikk rett til avstemning, og administrasjonens forslag ble så *enstemmig* vedtatt.

Med tanke på det omfattende arbeidet topplanet i den sosialdemokratiske bevegelsen hadde nedlagt for å disiplinere grunnplanet, er det ikke overraskende at sosialdemokratene på kongressen stemte for dette forslaget. Men hvorfor kommunistiske delegater stemte for det som i praksis var en fordømmelse av partiets ideologiske linje fra 1940 gir ingen umiddelbar mening. Etter kampanjene i Friheten, de flammende innleggende av Tangen, Brendberg og Skramstad på kongressen, samt kommunisters opptreden i andre faglige fora, er det oppsiktsvekkende at samtlige kommunister stemte for forslaget. Én mulighet er selvsagt at kommunistene rett og slett ikke fikk med seg hvilke konsekvenser forslaget innebar. Forslaget dreide seg jo først og fremst om at kongressen *ikke* skulle behandle Haugens, Johannessens og de øvrige opposisjonsdeltakernes saker offentlig, og dette kan ha overskygget formuleringen om tiltredelse til komiteens bedømmelse av opposisjonen. Et poeng som taler for dette, er at man gikk til avstemning umiddelbart etter at forslaget var fremsatt, og at man dermed ikke fikk drøftet forslaget eller arrangert fraksjonsmøter. At kommunistene senere fortsatte forsvaret av Fagopposisjonen, og at sekretariatsmedlemmer måtte minne om at dommen over opposisjonens virksomhet allerede var felt, tyder også på at denne forklaringen er plausibel.²⁶⁵

Likevel virker det lite trolig at *ingen* av kommunistenes 62 delegater fikk med seg ordlyden i sekretariatets forslag i en tid da de partipolitiske gnisningene var høyst presente. Forslaget var utformet på en måte som gjorde det svært vanskelig å stemme mot det, da det i stor grad bidro til å legge lokk på en sak som for kommunistene var svært vanskelig. Det er grunn til å anta at Bråthens forslag på forhånd var avklart med kommunistene. Kongressens første dager hadde indikert at spørsmålet om Fagopposisjonen kom til å bli avgjort på partipolitisk grunnlag, og sosialdemokratene var massivt i flertall. Forslaget var formulert på en måte som ga uttrykk for at det først og fremst hindret utestengning av partiets organisasjonssekretær, Adelstein Haugen, og å stemme mot dette kunne for mange være

²⁶⁴ LO kongressprotokoll 1946: s 201.

²⁶⁵ Se eksempelvis Bråthen i LO kongressprotokoll 1946: s 261

problematisk. Men det var nok ut fra en strategisk vurdering at NKPs faglige ledelse kom frem til at fraksjonen hadde mest å tjene på å stemme sammen med sosialdemokratene i denne avstemningen. Følgene av forslaget var at Jens Tangens og Martin Brendbergs forhold skulle vurderes alene, og det kan virke som om NKP ofret de to mot at det øvrige oppgjøret med Fagopposisjonen ble skjøvet ned i skrivebordsskuffen. For NKP var ofringen av disse to en mindre pris å betale enn en videre kompromittering av partiets mange tidligere fagopposisjonelle. For DNAs del var vesentlig seire allerede vunnet, sosialdemokratene hadde mobilisert i forkant av kongressen og sikret at egen fraksjon var i flertall. Ved å få gjennom en enstemmig fordømmelse av opposisjonsarbeidet hadde topplanet oppnådd en kraftig fordømmelse av det ideologiske grunnlaget til NKP. I tillegg skal det indikeres i kapittel sju at en åpen debatt om opposisjonsarbeidet med oppgjør på individuelt nivå heller ikke var uproblematisk for DNA. Ved å holde oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 på et kollektivt nivå unngikk både NKP og DNA større problemer i ettertid. Dermed ble det viktigste oppgjøret med Fagopposisjonen på LO-kongressen i 1946 gjennomført gjennom en leddsetning.

Tangen og Brendberg står igjen

Topplanet i LO og DNA tok igjen kontroll over oppgjøret. Selv om det er rimelig å anta at ledelsen til en viss grad kunne kontrollere innholdet i granskningskomiteens innstilling, overstyrte LO-sekretariatet nå komiteen. Tangen og Brendberg sto alene igjen etter at det kollektive oppgjøret i praksis var gjennomført med den prinsipielle bedømmelsen av Fagopposisjonens virke. LO-leder Konrad Nordahl ble gitt ordet, og ga uttrykk for å være overrasket over at NKP hadde gjort Tangen til helgen. Både Arbeiderbladet og andre sosialdemokrater markerte det samme synet.²⁶⁶ Det bør ikke være noen tvil om at sosialdemokratene på forhånd visste at Tangen ville bli forsvart av NKPs delegater. Helt siden frigjøringen hadde kommunister forsvart og stemt for Tangen i alle faglige fora hans sak hadde vært oppe i, Friheten hadde trykket intervjuer med ham og tatt ham i forsvar, og at denne linjen ville fortsette på kongressen var på forhånd klart.²⁶⁷ Sosialdemokratene brukte Tangens sak i det politiske spillet på kongressen, og Nordahl hevdet det var kommunistene som hadde brakt politikk inn i en sak som i utgangpunktet var et faglig anliggende. LO-

²⁶⁶ Arbeiderbladet 10.05.1946 "Randbemerkinger til Fagkongressen". Arbark. Se også Marcus Gustavson og Gunnar Bråthen *LO kongressprotokoll 1946*: s 266 og 359 ; Skar 1949: s 666

²⁶⁷ Se forsvaret av Tangen blant annet i ARK 1652 Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund, Aa 0001, "Landsmøte 1946" ; Intervju med Tangen i Friheten 30.06.1945 "Fagorganisasjonens politikk i 1940". Arbark

lederen understreket her hvordan oppgjøret med Tangen og Brendberg tilsynelatende ble avpolitisert: Dette var ikke et spørsmål om ideologi eller politisk syn, men om rett og galt. Også redegjørelsen for utviklingen i LO sommeren 1940 var preget av den politiserte konteksten: Nordahl hevdet at han selv hadde motsatt seg Meyers spill, og at han og Lars Evensen hadde hevdet at de enten ville ”ha en fri fagbevegelse, og da ville tyskerne være ute av landet, eller ingen fagbevegelse”.²⁶⁸ Nordahl og Evensen *kan* ha ytret dette, men en slik holdning ville i alle fall brutt med det øvrige LO-sekretariatets linje i 1940.

Til tross for kongressens enstemmige tilslutning til fordømmelsen av Fagopposisjonen, argumenterte kommunister for grupperingens ærlige hensikter ved flere anledninger. Noen entydig vilje til å ta avstand fra opposisjonen kan heller ikke spores, tvert i mot nevnte kommunistene flere navn på opposisjonsdeltakerne enn de som var allment kjente.²⁶⁹ Debatten om Fagopposisjonens natur fortsatte under ”straffeutmålingen” til Tangen og Brendberg, selv om denne saken i utgangspunktet allerede var votert over. Denne debatten fulgte de politiske linjene, og fra kommunistisk hold ble det hevdet at saken var et politisk attentat på det kommunistiske parti.²⁷⁰ Dermed var ikke spørsmålet om det kollektive oppgjøret med Fagopposisjonen helt avgjort med det enstemmige vedtaket, det individuelle oppgjøret med Brendberg og Tangen inneholdt også et kollektivt nivå.

Et lokalt og et sentralt nivå

I behandlingen av Fagopposisjonen var det tydelig det sentrale nivået i LO som hadde regien. Før debatten om granskningskomiteens innstilling virkelig kom i gang, tok topplanet kontroll over oppgjøret og bestemte hvordan den videre behandlingen av opposisjonen skulle foregå. Kongressen skulle nå vurdere Tangens og Brendbergs forhold, og dette ble en omfattende debatt over flere møter. Det sentrale nivået i oppgjøret var dominerende også i behandlingen av de to, og både Martin Tranmæl og Gunnar Bråthen gikk hardt til verks. Et interessant poeng er at disse representantene for den sosialdemokratiske ledelsen brukte saken mot Tangen og Brendberg som symboler for Fagopposisjonen og NKPs ideologiske linje i 1940. Det ideologiske grunnlaget for opposisjonsarbeidet og NKPs politiske linje pekte i retning av *landssvik*, hevdet topplanet.²⁷¹ I Arbeiderbladet hadde det blitt argumentert for det samme

²⁶⁸ LO kongressprotokoll 1946: s 203

²⁶⁹ LO kongressprotokoll 1946: s 209 og 262.

²⁷⁰ Delegaten Alf Pettersen i LO kongressprotokoll 1946: s 210.

²⁷¹ LO kongressprotokoll 1946: s 260-261 og 270

noen dager i forveien.²⁷² Den nylig avsagte dommen mot Meyer, Olsen og Olsen ble i liten grad trukket frem i disse angrepene, men den lå antakeligvis som et premiss for behandlingen. Tangen og Brendbergs handlinger ble satt i sammenheng med NKP, og Tranmæl hevdet det ikke nyttet med en isfront utad og silkefront innad.²⁷³ NKP ble utfordret til å ta ansvar for den holdningen partiet hadde den første perioden av okkupasjonen, og ble gjort ansvarlig for politiseringen av oppgjøret. Det ble gjort til et paradoks at partiet som ønsket et strengest mulig oppgjør med de øvrige landssvikerne, ønsket å frikjenne en mann som Jens Tangen. Toppledelsens vurdering av Tangen og Brendberg fokuserte primært på et overordnet ideologisk plan.

I tillegg til at topplanet satt Tangen og Brendberg i sammenheng med NKP og Fagopposisjonen, kan det også spores et lokalt nivå i angrepene på de to. Flere fagorganiserte gikk på talestolen og anklaget Tangen og Brendberg for hvordan de hadde opptrådt som ledere av LO, og for samarbeidsviljen overfor tyskerne.²⁷⁴ Disse angrepene ble selvsagt fremsatt av sosialdemokratiske representanter, ettersom samtlige kommunister inntok en forsvarende holdning til de to. De sosialdemokratiske representanters angrep må naturligvis ses i lys av politiseringen av representantvalgene i forkant av kongressen, så de opptrådte også som partimedlemmer. Likevel er det lite som tyder på at innholdene i disse angrepene var et resultat av en styrt utvikling fra topplanet. Innleggene hadde nemlig et annet preg enn toppledelsens: Tangen og Brendberg ble i liten grad satt inn i en overordnet ideologisk kontekst, sammenhengen mellom deres handlinger og NKP ble ikke understreket på dette lokale nivået. Kritikken dreide seg om hvordan de hadde forvaltet ledelsen av fagbevegelsen og deres samarbeid med tyskerne, men ikke hvilken ideologisk tradisjon de inngikk i.

Det er altså en ganske påfallende forskjell i fokus på det lokale og det sentrale nivået i oppgjøret på LO-kongressen. Topplanet satt Tangen og Brendberg i sammenheng med Fagopposisjonens arbeid og NKPs politiske linje, og de ble brukt som symboler på en feilslått politisk innstilling. Et visst press nedenfra kan spores i oppgjøret, men dette fokuserte altså på Tangen og Brendbergs konkrete handlinger. Det sentrale nivået i LO satt de to anklagede inn i en kollektiv, ideologisk dimensjon, mens det lokale nivået fokuserte på de individuelle handlingene. Likevel var den sosialdemokratiske fraksjonen samstemt i sin fordømmelse.

²⁷² Arbeiderbladet 07.05.1946 "Omkring dommen". Arbark

²⁷³ Isfront og silkefront var hoveddikotomien i synet på etterkrigsoppgjøret, jamfør Andenæs 1998: s 83. Se også nestformann Lars Evensens innlegg på kongressen: *LO kongressprotokoll* 1946: s 268

²⁷⁴ Se Peder Birkelands, Asbjørn Larsens og Klaus Kjelsruds innlegg: *LO kongressprotokoll* 1946: s 272-274

Kommunistene havnet på defensiven i denne debatten, men samlet seg bak et forslag fremsatt av 48 representanter som i praksis var et utsettelsesforslag.²⁷⁵ Dette var et dokument som sammenfattet de viktigste punktene i kommunistenes forsvar, og hele skrivet sto også på trykk i Friheten.²⁷⁶ Men kommunistene vant aldri frem med sine krav, og brevet fra de 48 delegatene ble aldri tatt opp til drøfting, selv om argumentene i brevet ble ytret på kongressen gjennom kommunistenes innlegg. Kommunistene ønsket at kongressen skulle nedsette en ny granskningskomité, og dermed utsette granskningen til neste representantskapsmøte. Disse kravene ble også hevdet etter topplanets skarpere tone mot NKPs krigspolitikk, men ikke tatt til følge. Resultatet ble begrensede forsøk fra kommunistenes side på å ramme granskningskomiteens legitimitet, og det er lite som tyder på at det noen gang var en sjanse for at forslaget skulle bli vedtatt.

Hva med Martin Brendbergs motstandsinnsettsats?

Mange kommunister hadde i løpet av okkupasjonstiden utvist en markant motstandsinnsettsats, og dette var en medvirkende faktor til NKPs popularitet etter 1945. Kampen mot okkupasjonsmakten hadde da også kostet for partiet, og en betydelig mengde kommunister hadde blitt henrettet av tyskerne i løpet av krigen. Det ble på kongressen referert til flere deltakere i Fagopposisjonen som måtte bøte med livet, og kommunisten Hans Bjerkholdt hevdet det bare var tilfeldig at en mann som Martin Brendberg fremdeles var i live.²⁷⁷ At Brendberg under okkupasjonen utførte en betydelig motstandsinnsettsats var det liten tvil om, spørsmålet var om dette skulle veie opp for deltakelsen i opposisjonsarbeidet sommeren 1940.

Også innad i DNA var det en viss uenighet om motstandsinnsettsatsen skulle diskvalifisere til eksklusjon: Sosialdemokraten John Wivegh stilte eksempelvis forslag om at motstandsinnsettsatsen samt viljen til å innrømme feil gjorde at Brendberg ikke burde ekskluderes sammen med Tangen. LOs sekretær Gunnar Bråthen sa seg i prinsippet enig med Wivegh, men etter en strøm av beskyldninger mot Brendberg trakk Wivegh forslaget tilbake.²⁷⁸ Ettersom representantskapet i LO hadde nedsatt en granskningskomité for LO med begrenset tidsmandat, var det i utgangspunktet ikke relevant hva man senere under okkupasjonen hadde foretatt seg. Tidsrammen for granskningen var perioden før nazifiseringen 10. september 1941, og forhold etter dette skulle ikke spille inn på vurderingen

²⁷⁵ Forslaget finnes i LOs saksarkiv, Fa 0006. "Granskningskomiteen 45-46". Arbark

²⁷⁶ Friheten 08.05.1946 "Granskningskomiteens innstilling tilfredsstillende ikke". Arbark

²⁷⁷ LO kongressprotokoll 1946: s 265

²⁷⁸ LO kongressprotokoll 1946: s 261 og 275

av denne tidsperioden. Likevel argumenterte flere for at Brendbergs krigsinnsats veide opp for deltakelsen i Fagopposisjonen, selv om det selvsagt ikke ble innrømmet fra kommunistisk hold at deltakelse i opposisjonen var noe å veie opp for.

Her er mulig å påpeke en parallell til det øvrige etterkrigsoppgjøret i samfunnet. Det var mange som i landssvikoppgjøret forsvarte sin innmelding i NS med senere motstandsinnsats, men påstanden om at senere motstand skulle veie opp for medlemskap i NS ble i liten grad tatt til følge i oppgjøret.²⁷⁹ En av de sentrale aktørene i landssvikoppgjøret, Johs. Andenæs, argumenterte også for at flere ledende kommunister ville blitt tiltalt i landssvikoppgjøret, dersom de hadde overlevd nazistenes konsentrasjonsleire. Det ble ettertrykkelig slått fast at motstandsinnsats ikke veide opp for landsskadelig virksomhet, og det eneste som hindret tiltale mot en ledende kommunist som Henry W. Kristiansen, var at han omkom i konsentrasjonsleiren Neuengamme i 1942.²⁸⁰ Motstandsinnsats fritok altså i utgangspunktet ikke for strafferettslig ansvar for tidligere overtramp, og på samme måte skulle det på LO-kongressen i 1946 bli slått fast at den organisasjonsskadelige virksomheten Brendberg hadde bedrevet, ikke lot seg veie opp av motstandsinnsats på et senere tidspunkt. Men også denne erkjennelsen fulgte de partipolitiske skillelinjene med absolutt nøyaktighet.

Ved flere anledninger ble det på kongressen påpekt at det var formelle forskjeller på Brendberg og Tangen. Brendberg hadde blitt bedt av den innsatte LO-formann Jens Tangen om å fungere som hans personlig sekretær, og motstandsinnsatsen ble altså også trukket frem som formildende for straffeutmålingen, også av sosialdemokrater. Gunnar Bråthen argumenterte for dette synet, men understreket samtidig at saken kun var et faglig anliggende. LO-sekretæren mente også at *dersom* saken skulle bli behandlet politisk, ville Brendberg fått strengest dom.²⁸¹ Logikken var at ettersom Brendberg var mer sentral i NKP enn Tangen, ville en eventuell politisk dom i større grad rettet seg mot ham. Det ble også brukt som argument at Brendberg var mer begavet enn Tangen og derfor i større grad burde innsett at virksomheten var organisasjonsskadelig.²⁸² Denne typen argumenter hadde i tillegg til å klandre Brendberg også en annen funksjon: kompromitteringen av Jens Tangen. Ved til stadighet å anklage Brendberg for å være den klokeste av dem, befestet inntrykket av den mindre begavede Jens "Vippetangen" seg i forsamlingen.²⁸³

²⁷⁹ Dahl, Hans Fredrik, Sørensen, Øystein. "Et parti av lovbytere" i Dahl og Sørensen (red) 2004: s 100-107

²⁸⁰ Johs. Andenæs i VG 28.04.1947 "Odd Nansens tale". www.atekst.no (01.11.2011)

²⁸¹ LO kongressprotokoll 1946: s 261

²⁸² LO kongressprotokoll 1946: s 264

²⁸³ Ifølge Haakon Lie hadde Tangen dette økenavnet allerede før 1940, jamfør Lie 1982: s 61

Brendbergs forsvar på kongressen kan ikke sies å ha vært spesielt vellykket. Ett poeng er selvsagt resultatet: Han unngikk ikke eksklusjonen. Samtidig la Brendberg opp til et svært globalt fokus i sine innlegg. I stedet for å imøtegå anklagene om organisasjonsskadelig virksomhet, fokuserte Brendberg på å angripe den internasjonale kapitalen, Churchill, reaksjonen, den sjette kolonne, den femte kolonne, motstanderne av Sovjet, DNAs holdning til Finlandskrigene osv. Dermed kunne hans motstandere enkelt påpeke at han ikke holdt seg til saken, og implisere at det her lå en innrømmelse av skyld. I Brendbergs idéverden hang nok hans angrep på reaksjonen sammen med de øvrige organisatoriske forhold, men på kongressen ser det ikke ut til at taktikken vant frem hos andre enn Brendbergs partifeller. Samtidig ville nok ikke et saklig forsvar heller ville vunnet frem, Jens Tangen holdt seg stort sett til saken i sine innlegg, og hans organisatoriske dom ble like streng som den Brendberg fikk. Deres skjebne var allerede bestemt på partipolitisk grunnlag.

Etter at John Wivegh trakk tilbake forslaget om å unnlate eksklusjon av Brendberg, skar dirigenten på kongressen gjennom. Da hadde granskningskomiteens innstillinger blitt diskutert i to dager, og det var fremdeles 30 delegater på talelisten. Debatten hadde gått i skyttergravene, og dirigenten forslo at talelisten utgikk til redaksjonskomiteens arbeid forelå. Forslaget ble vedtatt.

Mot voteringen

På ettermiddagsmøtet lørdag 11. mai ble redaksjonskomiteens arbeid lagt frem. Denne hadde gjort enkelte endringer i granskningskomiteens innstillinger, men konklusjonen når det gjaldt Tangen og Brendberg var den samme: De måtte ekskluderes. Men begrunnelsen for dette var ikke lenger den samme. De skulle ikke ekskluderes for å ”bevisst (ha) gått inn for et samarbeid med okkupasjonsmyndighetene på et tidspunkt der landets konstitusjonelle myndigheter hadde erklært at kampen skulle føres videre” som det opprinnelige forslaget var.²⁸⁴ Den drevne taktikeren Gunnar Bråthen i redaksjonskomiteen hadde skjønt at denne formuleringen også rammet Elias Volan og LO-sekretariatet i 1940.²⁸⁵ Redaksjonskomiteen mente de to skulle ekskluderes for å ha drevet en politikk som var ”så vel organisasjonsskadelig som skadelig for samholdet blant det norske folk”.²⁸⁶ Fagopposisjonen hadde ved å insistere på klasseperspektivet foran det nasjonale fellesskapet bidratt til

²⁸⁴ *Granskningskomiteens innstilling* 1946: s 15-16

²⁸⁵ Terje Halvorsen gjør et poeng ut av dette i Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 207. De følgende poengene hentes også derfra.

²⁸⁶ *LO kongressprotokoll* 1946: s 358.

splittelse, og de nye formuleringene var det vanskelig å forsvare seg mot, da de var korrekte. Komiteen slo også fast at senere motstandsinnsettelse ikke veide opp for aktiv deltakelse i opposisjonen, og markerte dermed den fulle seier til den sosialdemokratiske ledelsen. Det kommunistiske komitémedlemmet Fin Fluge Pedersen tok dissens i spørsmålene. Også de øvrige sakene komiteen hadde behandlet endte med seier til sosialdemokratene.

Redaksjonskomiteens leder, Gunnar Bråthen fikk ordet på møtet. Han hevdet igjen at dette i utgangspunktet ikke var en politisk sak, og beklaget at kommunistene hadde gjort den til en slik en. Han sa også at han i utgangspunktet hadde vært åpen for mulighetene til å forandre innholdet i granskningskomiteens innstillinger, men at han forandret mening etter kommunistenes og Frihetens angrep under kongressen.²⁸⁷ Dermed måtte LO-sekretæren innrømme at saken ble avgjort på partipolitisk grunnlag, mot DNAs vilje.

Jens Tangen ble gitt ordet etter i praksis å ha mottatt dommen fra kongressen. Det var på dette tidspunkt åpenbart at redaksjonskomiteens forslag ville bli vedtatt, og Tangen gjentok også at argumentene ikke talte her, dette var et oppgjør mellom de to arbeiderpartiene. Elias Volan ble angrepet for sin holdning sommeren 1940, og Tangen hevdet Volan ble frikjent kun fordi han tidsnok hadde kvittet seg med NKP.²⁸⁸ Jens Tangen hadde fulgt denne saken gjennom Arbeiderbladet i over et halvt år, og hadde ikke vært i tvil hvordan saken ville ende. Han appellerte til historiens dom i sitt sluttinnlegg, ledende DNA-medlemmer som Halvard Olsen og Håkon Meyer hadde lokket ham til opposisjonsarbeidet. Han anså seg ikke skyldig.

På formiddagsmøtet 12. mai skulle redaksjonskomiteens innstilling voteres over. Talelisten på 30 mann utgikk, og man bestemte at voteringen skulle gjennomføres etter de implisertes sluttinnlegg. Martin Brendberg brukte sitt innlegg til å angripe DNA og Elias Volan, i tillegg til redaksjonskomiteen. Han kalte innstillingen et ”attentat mot annerledes tenkende”.²⁸⁹ Brendberg hadde akseptert realitetene: han kom til å bli ekskludert fra fagbevegelsen. Sitt foreløpig siste innlegg som LO-medlem avsluttet han med å appellere til samling av arbeiderbevegelsen og at han ville jobbe videre for arbeiderklassens interesser.

Granskningskomiteens formann, Hjalmar Larsen, fikk som siste debattant ordet, og han anbefalte innstillingen i denne ”bedrøvelige sak”.²⁹⁰ Etter opplesningen av noen erklæringer gikk LOs kongress til votering. 62 stemmer gikk til utsettelsesforslaget til de 48 representantene, mens et overveldende flertall gikk til redaksjonskomiteens forslag. Det

²⁸⁷ LO kongressprotokoll 1946: s 359

²⁸⁸ LO kongressprotokoll 1946: s 361. Volan hadde under krigen gått over til NKP, men forlot partiet etter uenigheter. Pryser 1988: 581

²⁸⁹ LO kongressprotokoll 1946: s 365

²⁹⁰ LO kongressprotokoll 1946: s 368

organisatoriske oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 endte dermed med full seier til den sosialdemokratiske ledelsen.

Sammenfattende vurderinger

Granskningskomiteen hadde lagt opp til både et kollektivt og et individuelt oppgjør med Fagopposisjonen av 1940. Den fordømte opposisjonsarbeidet og gikk inn for forholdsvis omfattende organisatoriske sanksjoner, og indikerte følger selv for de som ikke hadde vært lederskikkelser i opposisjonen. Topplanet i LO intervenerte i løpet av kongressen, med det resultat at oppgjøret med Fagopposisjonen først og fremst ble holdt på et kollektivt nivå, med individuelle eksponenter i Jens Tangen og Martin Brendberg. Det videre individuelle oppgjøret skulle foretas av LOs sekretariat etter kongressen, i samråd med de respektive forbund. Dette skal behandles i neste kapittel.

Den rettslige dommen mot Fagopposisjonen, som man må anta var planlagt å skulle inngå i det organisatoriske oppgjøret, spilte en rolle for kompromitteringen av opposisjonen. Men i debatten om Fagopposisjonens virksomhet fikk ikke dommen noen avgjørende betydning for kongressen behandling. Et eksemplar av dommen ble delt ut til samtlige delegater da granskningskomiteens innstilling skulle drøftes, men fikk ingen dominerende plass i oppgjøret. Det møysommelige arbeidet topplanet i DNA og LO hadde gjennomført frem mot kongressen for å sikre både flertall og lojalitet blant sosialdemokratiske representanter, bør fremheves som den sentrale årsaken til behandlingen av Fagopposisjonen på kongressen. Erkjennelsen om manglende muligheter til å argumentere frem et vedtak i tråd med NKPs ønsker spilte nok en sentral rolle for partiets beslutning om å stemme *for* en enstemmig fordømmelse av Fagopposisjonen. LO-kongressen må vurderes inn i svært politiserte rammer.

Synet på Fagopposisjonen forandret seg lite fra angrepene på opposisjonsarbeidet ble initiert av DNAs eliter etter stortingsvalget i 1945. Det er en stor grad av kontinuitet i den kollektive bedømmelsen av opposisjonsarbeidet, men forskjellen er selvsagt at det på kongressen var en samlet sosialdemokratisk fraksjon som fordømte opposisjonen, ikke enkeltpersoner slik som under angrepene fra Tranmæl i 1945. Kan man derfor anta at oppgjøret på kongressen var et uttrykk for et press nedenfra om å dømme Fagopposisjonen?

Gitt den prosessen som hadde foregått før kongressen er det vanskelig å si om talerne på kongressen snakket på vegne av sin fagforening eller sitt parti. Talelista ble også dominert av topplanet: Nordahl, Tranmæl, Volan og Bråthen var alle aktive i debatten og bidro sterkt til

at oppgjøret på kongressen kan karakteriseres som elitestyrte på partipolitisk grunnlag. I straffeutmålingen om Tangen og Brendbergs forhold kan man derimot se en viss grad av press nedenfra. Men det lokale nivået i angrepene baserte seg på hvordan de anklagede hadde opptrådt snarere enn det ideologiske aspektet ved deres forhold. Det kollektive nivået i oppgjøret ble utført av topplanet, og Tangen og Brendberg ble satt i nær sammenheng med Fagopposisjonens og NKPs politiske linje sommeren 1940. Forskjellen mellom det lokale og det sentrale nivået bør likevel ikke trekkes frem som det dominerende trekket ved oppgjøret. Dersom disiplineringsarbeidet i forkant av kongressen blir lagt til grunn er tendensen klar. Oppgjøret på LO-kongressen i 1946 var et kollektivt oppgjør med Fagopposisjonen, det var toppstyrt og det foregikk på partipolitisk grunnlag.

7 ETTER DOMMENE

LO-kongressen i mai 1946 vedtok at deltakerne i Fagopposisjonen av 1940 skulle granskes forbundsvis. Den 18. juni 1946 sendte LOs nye sekretariat et rundskriv til samtlige forbund og samorganisasjoner der granskningskomiteens innstillinger sammen med kongressens vedtak ble spredt.²⁹¹ Tanken var at kongressens vedtak skulle effektueres i de enkelte forbund, slik at oppgjøret med Fagopposisjonen ble desentralisert. Saken hadde dominert kongressen, og det ble lagt opp til et forholdsvis omfattende individuelt oppgjør med de opposisjonelle fra sommeren 1940 etter den kollektive fordømmelsen på kongressen. I tillegg hadde oppgjøret en rettslig dimensjon som hadde spilt en rolle i det organisatoriske oppgjøret. Aktor i saken mot Meyer, Olsen og Olsen hadde indikert at deltakelse i Fagopposisjonen var et utpreget politisk spørsmål retten ikke skulle ta stilling til, mens lagdommer Erik Solem hevdet at dette hadde betydning for straffeutmålingen. I hvilken grad aktorens eller Solems perspektiv skulle skape presedens for den rettslige behandlingen av Fagopposisjonen, var i 1946 ikke klart.

Dette kapittelet vil først og fremst konsentrere seg om de individuelle sanksjonene i etterkant av den kollektive dommen i rettssalen og på kongressen. Ved enkelte tilfeller vil individuelle sanksjoner også *før* kongressen bli vurdert, og de individuelle sanksjonene var stort sett av tre slag: rettslige, organisatoriske og partipolitiske følger av opposisjonsdeltakelsen. Det skal undersøkes hvorvidt lagrettens dom la presedens for den videre rettslige behandlingen av andre deltakere fra Fagopposisjonen, eksempelvis i rettssaken mot Jens Tangen. Videre vil de individuelle følgene av oppgjøret i LO, DNA og NKP drøftes, og et poeng her er at etterkrigstidens faglige oppgjør var svært politisert, så det er ikke uproblematisk å skille de faglige sanksjoner fra de politiske. Det dominerende perspektivet er at sanksjonene for deltakerne i opposisjonen var få, og mulige årsaker til dette vil drøftes i en avsluttende del der det strukturelle nivået understrekes. Oppgjøret, som ble indikert bredt og omfattende på LO-kongressen, ble i liten grad fulgt opp i ettertid.

Rettslige følger

Lagrettens dom over Meyer, Olsen og Olsen var også en dom over Fagopposisjonens virke. Mens aktor i saken indikerte at deltakelse i opposisjonen ikke var et rettslig anliggende, (for)dømte altså lagmann Solem opposisjonen hardt. I senere saker mot Fagopposisjonens

²⁹¹ B – 0007, Rundskriv 80 og 81. Arbark

NS-medlemmer ble denne dommen i liten grad fulgt opp. Verken i saken mot Kåre Rein, Nils Bunes eller Birger Aamodt var deltakelse i Fagopposisjonen en del av tiltalen, hvilket i alle fall indikerer at deltakelse i Fagopposisjonen ikke ble vurdert som bistand til fienden for de deltakerne som ikke satt i opposisjonens arbeidsutvalg.²⁹² Men hva med Jens Tangen? Han hadde ingen tilknytning til NS, og i hvilken grad ble hans ledende posisjon i opposisjonen vurdert av retten?

Under rettssaken mot ”fjerrædertriumviratet” hadde både aktor og Håkon Meyers forsvarer etterlyst Jens Tangen på tiltalebenken, og med utgangspunkt i den strenge dommen over de tre, beordret statsadvokaten etterforskning av Jens Tangens og Martin Brendbergs forhold i juni 1946.²⁹³ Saken mot Tangen kom først opp i 1949, og da hadde Brendbergs sak i mellomtiden blitt henlagt etter bevisets stilling. Tiltalen mot Tangen inneholdt ikke noe om deltakelsen i Fagopposisjonen, og det er derfor rimelig å anta at norsk påtalemyndighet på dette tidspunkt ikke anså opposisjonsarbeidet som straffbart i seg selv. Det var riktignok klart at Fagopposisjonen av 1940 ville bli et tema i rettssaken. Derfor vil det være interessant å se på hva slags syn på opposisjonen som kom frem i denne sammenheng.

Som i saken mot Meyer, Olsen og Olsen, mente dommeren at hendelsene sommeren 1940 ”åpenbart (hadde) betydning for vurderingen av hendelsesforløpet”, til tross for at det lå utenfor tiltalen.²⁹⁴ Retten slo fast at deltakelse i Fagopposisjonens kunne bebreides, men var usikker på hvorvidt Tangen gikk lenger i sin vilje til å tilsidesette konstitusjonen enn eksempelvis lederne i LO. Retten siktet her blant annet til Riksrådsforhandlingene, der LOs ledere hadde gått inn for avsettelse av konge og regjering før Terboven torpederte forhandlingene. Det interessante er at retten slo fast at deltakelse i Fagopposisjonen måtte karakteriseres som daddelverdig og som bistand til fienden. Men, etter et intrikat resonnement konkluderte dommeren at denne bistanden ikke var straffbar. Dermed indikerte dommen mot Tangen, samt de manglende tiltalepunktene mot andre tiltalte med befatning med Fagopposisjonen, at verken påtalemyndighet eller domstoler mente deltakelse i Fagopposisjonen var straffbart. Dette sto i kontrast til lagrettens dom over Meyer, Olsen og Olsen, og det er derfor ikke noe som tilsier at Solems dom definerte presedens på området. De rettslige følgene av dommen over Fagopposisjonen, slik den manifesterte seg i 1946, var heller få.

Under en okkupasjon som den i Norge, var vanskelig å overhodet ikke være fienden til hjelp ”i råd eller dåd”. Enhver handling kunne være et potensielt bidrag til fienden, og med

²⁹² Se L-sak 839 – Birger Aamodt ; L-sak 3913 – Kåre Rein ; L-sak 2184 Nils Bunes

²⁹³ Se L-sak 4169 – Jens Tangen, Dok 1: Tiltalebeslutning. RA

²⁹⁴ L-sak 4169 – Jens Tangen. Dom, s 14. RA

tanke på den svært uoversiktlige situasjonen etter den tyske okkupasjonen er det ikke lett å skille de som etter krigen skulle stå igjen som helter fra skurkene. Derfor kunne lagdommeren i saken mot Tangen uttale at ”mange, hvis nasjonale innstilling ikke kan trekkes i tvil, sommeren 1940 var beredt til å gå meget langt – for ikke å si meget for langt – under overveielsene av å komme til en ordning med tyskerne”.²⁹⁵ Det var vesentlige uklarheter hvor grensen for akseptabel bistand til fienden i krig gikk, men i strafferettslig forstand definerte man det norske establishments – deriblant Stortingspresidentenes – vilje til å tilsidesette konstitusjonen, og biskop Berggravs oppfordring til norske soldater om å legge ned våpnene som innenfor grensen.²⁹⁶ Grensen for juridisk landssvik ble trukket ved medlemskap i kollaborasjonspartiet NS. Hvor grensen var i forhold til hva som var akseptert defaitisme, og hva som var straffbart, kunne fortone seg noe uklart. Sakene mot Jens Tangen og de øvrige i Fagopposisjonen – med unntak av den første dommen – viste at den linjen opposisjonen valgte i 1940 var innenfor det juridisk akseptable, til tross for at det ble ansett som moralsk klanderverdig.

Organisatoriske følger i LO

I kapittel tre ble det hevdet at det største funnet knyttet til de organisatoriske sanksjonene mot Fagopposisjonens deltakere var at det ikke var noe å finne.²⁹⁷ LOs granskning av egne medlemmer hadde ingen saker knyttet direkte til deltakelse i Fagopposisjonen, og ingen nye saker ble behandlet etter den harde dommen på kongressen i mai 1946. At det kun er Brendberg og Tangen som ble ekskludert som følge av deltakelse i Fagopposisjonen er et interessant funn, spesielt ettersom LO-kongressens vedtak ikke la begrensninger på hvilke sanksjoner som kunne rettes mot de som hadde deltatt i opposisjonsarbeidet. Men eksklusjon var ikke den eneste sanksjonen som kunne ramme de opposisjonelle. Hvordan gikk det med tillitsvalgte på forbundsnivå, satte deltakelse i Fagopposisjonen en stopper for videre karriere i fagorganisasjonen?

Av de mer menige medlemmene av opposisjonen, i betydning de som deltok på ett eller flere møter, men som her verken ble valgt inn i ledelsen eller deltok med sentrale innlegg og forslag, er det enkelte som i etterkrigstiden møtte organisatoriske sanksjoner. Ett eksempel er en av de mer toneangivende kvinnene i arbeiderbevegelsen før krigen, Johanne Reutz. Det

²⁹⁵ L-sak 4169 – Jens Tangen. Dom, s 14. RA

²⁹⁶ Dahl, Hans Fredrik (et al) 1995: 38-39. Om Riksrådsforhandlingene, se Steen, Sverre ”Riksrådsforhandlingene” Paulsen (red) 1969

²⁹⁷ Dette baserer seg på en gjennomgang av LOs interne granskning, i boksene Dd 0003, Dd 0004, Dd 0006, Dd 0022, Dd 0032 Dd 0053. Arbark

er lite som tyder på at Reutz spilte noen sentral rolle i opposisjonen, men det er på det rene at hun i en periode i 1940 pleide kontakt med grupperingen. Hun ble etter krigen innkalt som vitne i straffesaken mot Meyer, Olsen og Olsen, men skjønnte selv ikke hvorfor hun skulle vitne da hun bare hadde vært sammen med disse en liten stund.²⁹⁸ I sin biografi om Johanne Reutz, hevder Randi Aass at mistanken om stripete holdning hos Reutz baserte seg på hennes kontakt med miljøet rundt Fagopposisjonen.²⁹⁹ Det kan nok stemme at deltakelsen i opposisjonen medførte et skeptisk blikk fra LO-ledelsen på Reutz' virksomhet, men dersom dette var avgjørende for at mistanken skulle resultere i granskning, burde mange flere da fått mistanke rettet mot seg. LOs granskning av henne konsentrerte seg om at hun hadde fortsatt sitt virke i LO etter unntakstilstanden i september 1941, og jobbet iherdig under den kommissariske ledelse før hun sluttet i 1942.³⁰⁰ Hovedårsaken til at søkelyset ble rettet mot henne er ikke å hente i deltakelsen i Fagopposisjonen, men Reutz' andre forhold under okkupasjonen. Skepsisen mot henne kan nok settes i sammenheng med deltakelsen i Fagopposisjonen, men var ikke en avgjørende faktor: Ledende skikkelser i DNA anså henne for å være vel venstreorientert i sine politiske syn, og hun hadde sommeren 1945 kontakt med Peder Furubotn og NKP.³⁰¹ Derfor ble hun også en eksponent for kampen mellom DNA og NKP. Når hennes politiske fortid også innebar kontakt med NS' kvinnefører Olga Bjoner og foredrag holdt på vinterkurs i det nazifiserte LO i 1942, var ikke DNA lenger villig til å satse på henne.³⁰² Til slutt ble inngått et kompromiss der Reutz bekreftet at hun selv hadde sagt opp stillingen sin mot at LO frafalt anklagene mot henne. Reutz ble et eksempel på det indre oppgjøret som også foregikk i DNA i etterkrigstiden, som spesielt rammet den revolusjonære venstresiden i partiet. Den noe vilkårlige behandlingen av henne viser riktignok at deltakelse i Fagopposisjonen kunne *bidra* til organisatoriske sanksjoner i LO, men deltakelsen i seg selv medførte i få tilfeller konsekvenser for karrierer eller utestengning. Reutz' sak kan heller ikke betegnes som representativ for de mer menige medlemmene i Fagopposisjonen.

I avsnittene om de partipolitiske følgene for deltakerne i Fagopposisjonen, blir flere av de menige fagopposisjonelles forhold drøftet. En undersøkelse av de individuelle følgene av det kollektive oppgjøret på LO-kongressen preges av flere ikke-funn. Det er i det hele tatt problematisk å påpeke entydige sanksjoner knyttet til deltakelse i opposisjonen, også

²⁹⁸ Aass 2001: 116

²⁹⁹ Aass 2001: 121

³⁰⁰ Dd 0003, mappe "Tillitsmenn og funksjonærers forhold 1945", Brev fra Reutz til sekretariatet, datert 02.05.1946 ; granskningskomiteens uttalelse om henne i Fa 0006 "granskningskomiteen 1945-1946. Arbark

³⁰¹ Pryser 1988: s 581

³⁰² Pryser 1991: s 138-139

uavhengig av partitilhørighet. I fagforbundet Jern og Metall hadde både sosialdemokraten Arthur Arnesen og kommunisten Leif O. Foss bakgrunn fra Fagopposisjonen. Det kan ikke spores organisatoriske sanksjoner i etterdønningene av LO-kongressens fordømmelse hos noen av dem.³⁰³ Arthur Arnesen ble, som vist i et tidligere kapittel, en sentral skikkelse i eksilsekretariatet i Stockholm. Etter krigen møtte han på DNAs landsmøte i 1945, og i 1950 var han varamann for forbundsleder Josef Larsson i bransjeutvalget for skipsbyggingindustrien.³⁰⁴ Leif O. Foss ble valgt som sekretær i forbundet i 1945, og bekledd denne stillingen frem til 1949 da han ble kastet. Foss ble en del av et tydelig mønster i denne perioden: Kommunistene kunne i årene etter okkupasjonen bekle ganske sentrale stillinger i fagforbundene, en tydelig indikator på at NKP hadde en viss oppslutning i fagbevegelsen på dette tidspunktet. Mot slutten av 1940-tallet var ikke lenger kommunistene rivaler for sosialdemokratene i fagbevegelsen, nasjonale og internasjonale utviklingstrekk hadde gjort dem til *fiender* som måtte fjernes fra alle stillinger.³⁰⁵ Kastingen av kommunisten Leif O. Foss i 1949 kan ikke ses på bakgrunn av handlinger i 1940, han ble kastet av den grunn at han var kommunist.

Dette avsnittet har basert seg på et lite utvalg av opposisjonens menige deltakere, men bredden i undersøkelsen har ikke vært omfattende. For å vurdere om faglige karrierer ble bremsede av Fagopposisjonsdeltakelse er det naturligvis de med en viss posisjon før eller under okkupasjonen som har blitt undersøkt. En rekke av de menige deltakerne var radikale eller frustrerte arbeidere uten mål om en faglig karriere, og få av disse er kjente navn. Noen overordnede poenger kan likevel ses ut fra de som har blitt undersøkt. Det dominerende perspektivet fra LOs granskning etter LO-kongressen i 1946 er at *ingen* disiplinærsaker om menig deltakelse i Fagopposisjonen ble initiert. Etter fordømmelsen i mai 1946 var deltakelse i opposisjonen i liten grad en sak i fagbevegelsen. Totalt sett indikerer disse eksemplene at det i etterkant av det kollektive oppgjøret med Fagopposisjonen var få eller ingen direkte sanksjoner mot de som ikke hadde hatt ledende posisjoner i opposisjonsarbeidet.³⁰⁶

³⁰³ Halvorsen, Terje *Jern og Metall 100 år. Bind 2, 1940-1991*. Tiden norsk forlag, Oslo. 1990: s 27

³⁰⁴ VG 14.01.1950 "Offisielt fra statsråd" www.atekst.no (01.11.2011). Det norske arbeiderparti ved Bjarte Jullum, *Landsmøte 31. august – 2. september 1945*. Arbeidernes aktietrykkeri, Oslo 1947: s 27.

³⁰⁵ Bjørnhaug og Halvorsen 2009: kapittel 11. Se spesielt 325-331

³⁰⁶ Tore Pryser (1991: 139-140) indikerer at Sigurd Norstrøm i Hotell og Restaurantarbeidernes forbund ble utestengt fra ledelsen grunnet Fagopposisjonsdeltakelse, men deltakelsen var nok underordnet andre forhold. Han ble anklaget for illojal opptreden av en avsatt og bitter leder, og den endelige sanksjonen baserte seg på forholdsvis grove hendelser. Hans Fagopposisjonstilknytning nevnes heller ikke i Berntsen, Harald, *Alle rettigheter! Hotell og restaurantarbeiderne i service og strid gjennom 75 år*. Gyldendal. Oslo 2010: 147-151 eller Medby, Johan *Norsk Hotell- og Restaurantarbeiderforbund 1931-1951*, Norsk Hotell- og Restaurantarbeiderforbund. Oslo 1951: 302

Følger for de ledende opposisjonelle

For de personene som hadde tatt ledende roller i Fagopposisjonen, er de mest soleklare indikatorene på det individuelle nivået i oppgjøret allerede redegjort for: Martin Brendberg og Jens Tangen ble begge ekskludert, og i Byggningsarbeiderforbundet ble det fra LO sentralt mottatt et pålegg om å gjennomføre eksklusjonen.³⁰⁷ I tillegg til Brendberg og Tangen, ble også Fagopposisjonens NS-medlemmer ekskludert i oppgjøret på LO-kongressen i 1946, men disse eksemplene ble altså unntaket snarere enn regelen for deltakerne i Fagopposisjonen. Tangen og Brendberg måtte bære byrden for Fagopposisjonens – og for den saks skyld også NKPs – linje i 1940.

Mot andre ledende skikkelsene i opposisjonen var derimot de individuelle organisatoriske følgene forholdsvis få. Kommunisten Halvor Sørum, som Håkon Meyer antok kom til å bli skjøvet i forgrunnen i DNAs oppgjør med NKP i fagbevegelsen, fikk eksempelvis en dominerende rolle i sitt fagforbund etter krigen.³⁰⁸ Samtidig er det verdt å bemerke at valget av Sørum som nestleder i Byggningsarbeiderforbundet skjedde *før* LO-kongressens fordømmelse av Fagopposisjonen, men heller ikke etter denne ble det reist noen disiplinærsak mot Sørum. Dette til tross for at hans aktive deltakelse i Fagopposisjonen *kunne* blitt brukt av sosialdemokratene for å ramme en av kommunistenes sterkeste menn i fagbevegelsen. Sørum satt i forbundsledelsen frem til han ble kastet i 1949. Som nevnt skjedde det partipolitiske oppgjøret i fagbevegelsen på dette tidspunktet åpent, og Sørum ble på landsmøtet i 1949 berømmet for sitt faglige virke; det var hans politiske bakgrunn som gjorde at han måtte gå.³⁰⁹ Dette illustrerer poenget om at NKP i 1949 hadde blitt en fiende, ikke en motstander, og dette måtte få konsekvenser for kommunister i ledende tillitsverv. I 1955 ble for øvrig Sørum igjen valgt inn i ledelsen av Byggningsarbeiderforbundet.

Adelstein Haugen kom ut av okkupasjonstiden som en ledertype i fagbevegelsen, blant annet gjennom formannsvervet sitt i Murernes Union.³¹⁰ På generalforsamlingen her i juni 1945 ba han seg fritatt fra dette vervet for å gå over i stillingen som NKPs organisasjonssekretær.³¹¹ I 1946 hadde derimot den politiske stemningen i fagbevegelsen forverret seg drastisk, og Haugen ble foreslått ekskludert på LO-kongressen i 1946 grunnet

³⁰⁷ ARK 1652 Norsk Byggningsindustriarbeiderforbund, Ac 0001 – styreprotokoll 1946, Forbundsstyremøte 24.05.1946, sak 39/1946. Arbark

³⁰⁸ Berntsen 1993: s 43 ; L-sak D1371 Håkon Meyer, vedlegg til dok. 2. RA

³⁰⁹ Berntsen 1993: s 57-59

³¹⁰ ARK 2506 Murernes Union. A – 0005, Styreprotokoller 1940-1952. Styremøte 09.05.1945. Arbark

³¹¹ Pedersen, Johan og Hildebrandt, Rolf Thore, *Murernes Union gjennom 100 år*. Murernes Union, Oslo. 1982: 151-152

sin ledende rolle i Fagopposisjonen. Det har blitt antydnet at NKP der ofret Martin Brendberg og Jens Tangen for at blant annet Haugens sak skulle fjernes fra det offentlige ordskiftet. Det er ingenting som tyder på at saken noen gang ble tatt opp igjen, Haugen ble eksempelvis valgt til formann i Murernes Union igjen allerede i 1948.³¹²

LO-kongressen ga klare indikasjoner om at deltakerne Fagopposisjonen skulle bli sanksjonert av sine respektive forbund. En gjennomgang av de sentrale skikkelsene i opposisjonsarbeidet, sammen med flere av de mer menige deltakerne fra sommeren 1940, viser at oppgjøret i overraskende stor grad forble i skrivebordsskuffen, til tross for formuleringene på LO-kongressen. I kapittel seks ble det indikert at den sosialdemokratiske og kommunistiske fraksjonen på LO-kongressen gjorde en avtale om enstemmig fordømmelse av opposisjonen, mot at ledende kommunister slapp offentlig kompromittering. NKP tapte utvilsomt mye prestisje på dommen over Fagopposisjonen, men det kunne også blitt mye verre. Dersom et dyptgående oppgjør med Fagopposisjonen av 1940 skulle blitt gjennomført på individuelt plan, ville svært mange kommunister blitt rammet, og dette kan være én forklaringsmodell for hvorfor kommunistene godtok en enstemmig fordømmelse av det som i praksis var partiets linje i 1940. Samtidig ville et oppgjør med Fagopposisjonen vært svært ressurskrevende for LO i en tid da fagbevegelsen sto overfor store oppgaver, og i tillegg fantes det ingen konkret oversikt over hvem som faktisk hadde deltatt i opposisjonsarbeidet. LO hadde en liste med 82 navn, men andre, eksempelvis Johanne Reutz, Sigurd Norstrøm og Leif O. Foss, figurerte ikke på noen liste. I tillegg skal man se at DNA hadde sentralt plasserte folk som hadde deltatt i Fagopposisjonen, selv om dette ikke kan sammenliknes med kommunistenes fremtredende rolle i opposisjonen. Det var nok med tungt hjerte og sterk motvillighet NKP ofret Martin Brendberg og Jens Tangen, men i praksis var dette en bedre løsning for partiet enn et ordentlig gjennomført oppgjør på det individuelle plan.³¹³ Også for sosialdemokratene var dette en løsning man kunne leve med. Det organisatoriske oppgjøret med deltakerne ble i all hovedsak skjøvet til siden etter LO-kongressen i 1946. Den kollektive fordømmelsen ble ikke fulgt opp av individuelle faglige sanksjoner etter kongressen.

Politiske følger internt i NKP

NKP hadde blitt rammet hardt av det kollektive oppgjøret på LOs kongress. De interne forholdene i etterkrigstidens NKP er en lite kjent del av norsk historie, både ettersom store

³¹² Pedersen og Hildebrandt 1982: 158 ; Bjørnhaug og Halvorsen 2009: s 207

³¹³ Spesielt Tangen har vært bitter for behandlingen i oppgjøret, dette har han opplyst i samtale med historiker Torggrim Titlestad. Titlestad opplyste videre undertegnede om denne bitterheten i samtale 22.09.2011.

deler av det sentrale kildematerialet har manglet, men også fordi de organisatoriske forholdene etter overgangen til legalitet var rotete og uoversiktlig.³¹⁴ Etter Sovjetsunionens fall har riktignok kildetilgangen blitt vesentlig forbedret, men fremdeles kan det være problematisk å få innsyn i arkivene i Moskva, og flere av de norske kildene mangler fremdeles. I dette prosjektets sammenheng har det eksempelvis vist seg umulig å få tak i protokollen fra NKPs landsmøte i juni 1946. Historikeren Torgrim Titlestad har gjort en prisverdig innsats i å få oversatt og tilgjengeliggjort mye av det sovjetiske kildematerialet knyttet til det norske kommunistpartiets interne forhold og forholdet til Moskva, og publisert dette på nett.³¹⁵ Disse gir et innblikk i NKPs indre anliggender i etterkrigstiden, og kan bidra til svar om hvordan partiet vurderte resultatene av LO-kongressen, og hvilke politiske følger deltakelse i Fagopposisjonen fikk for videre karriere i NKP.

NKPs faglige landsutvalg sendte i slutten av mai ut rundskriv 99 der partiets syn på granskningen på LO-kongressen ble redegjort for.³¹⁶ Her var argumentene fra kongressen lett gjenkjennelige: LOs ledelse ble anklaget for unnfalighet, DNA for passiv opptreden i 1940 og det ble beklaget at kommunistene bevisst ble holdt utenfor Hjemmefronten under hele okkupasjonen. Kommunistenes markante motstandsinnsetning ble vektlagt, og viljen til granskning av egne feil hos ledelsen i DNA etterlyst. At fremstillingen hadde et kritisk blikk på LOs behandling av Martin Brendberg og Jens Tangen bør ikke overraske, ettersom rundskriv 99 er skrevet av nettopp Brendberg. Den ekskluderte fikk muligheten til å utforme partiets offisielle syn, men dette skulle ikke vedvare. På LO-kongressen var partiet utvilsomt påført et nederlag, og latent lå en ny konflikt med bakgrunn i okkupasjonen: striden mellom gammelkommunistene og krigskommunistene.³¹⁷

Mange av de sentralt plasserte kommunistene i etterkrigstiden hadde bakgrunn fra Fagopposisjonen. Olaf Skramstad, Halvard Sørum, Martin Brendberg, Ørnulf Egge og Adelstein Haugen var blant disse. På NKPs landsmøte ble det foretatt endringer i sentralstyrets sammensetning, der blant annet Ørnulf Egge og Adelstein Haugen ble kastet. Heller ikke Brendberg fortsatte i sentralstyret. Protokollen fra møtet er som nevnt umulig å oppdrive, men i arkivene i Moskva er det funnet ganske detaljerte rapporter med beskrivelse

³¹⁴ Pryser 1988: s 567 ; Rønning 2010: s 327

³¹⁵ Dette er publisert på nettsiden www.comunist-chronicles.com. De russiske arkivkodene finnes der, i denne studien vil kun nettadressen til dokumentene refereres til.

³¹⁶ ARK 2584 "Egge, Ørnulf", D – 0011, "Rundskriv 99/64".

³¹⁷ En god redegjørelse for denne konflikten finnes i Titlestad, Torgrim *I Stalins skygge. Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt. Peder Furubotn, NKP og SUKP 1945-49*. Fagbokforlaget. Bergen 1997: kapittel 9

av diskusjonen på møtet.³¹⁸ Det er fristende å sette kastingen av Ørnulf Egge og Adelstein Haugen i sammenheng med den kompromitterende behandlingen NKP hadde fått i forbindelse med oppgjøret med Fagopposisjonen. Som Christian Hilt sa det på landsmøtet: ”LOs kongress var vårt største nederlag”.³¹⁹ Den sovjetiske lederen Mihail Suslovs rapport om NKPs landsmøte beklaget at okkupasjonstidens første fase var blitt det sentrale temaet på møtet, men rettet samtidig kritikk mot Jens Tangen og Martin Brendberg, som ikke hadde forstått manøvrene til Quislingtilhengerne sommeren 1940.³²⁰ I det hele er det mye som tyder på at Fagopposisjonen var et stridstema på NKPs landsmøte.

Samtidig ville det vært en feilslutning å utelukkende sette omstruktureringen av NKPs sentralstyre sommeren 1946 i sammenheng med deltakelse i Fagopposisjonen. Opposisjonen var representativ for NKPs politikk i 1940, så et reelt oppgjør med den ideologiske linjen ville ha rammet både partiet og sentralt plasserte personer i begge fløyer. Den grunnleggende skillelinjen i partiet i denne perioden var uten tvil denne nevnte ”generasjonskonflikten”, som senere skulle dele seg i hovedfraksjonene under generalsekretær Peder Furubotn og formann Emil Løvlien. Debatten om Fagopposisjonen må vurderes i lys av denne overordnede konflikten. Haugen og Egge var blant Furubotns betrodde menn, noe Furubotn selv beskrev i et brev til Moskva med en redegjørelse for sine nærmeste kamerater.³²¹ Ørnulf Egge var det i tillegg utpreget skepsis mot både i Moskva og blant gammelkommunistene grunnet hans påståtte trotskistiske sympatier fra hans tid i AUF. Men selv om partistridighetene bunnet i andre forhold enn Fagopposisjonen 1940, ble deltakelsen der brukt mot disse mennene, spesielt Brendberg og Haugen.³²² Dermed aner man et visst oppgjør med Fagopposisjonens deltakere internt i NKP, men dette ble gjennomført svært selektivt, underordnet det større oppgjøret som var under oppseiling. Betegnende for situasjonen var at Halvor Sørums ble valgt inn i partiledelsen på det samme landsmøtet. Det har tidligere blitt indikert at i 1946 kan omstendighetene rundt Fagopposisjonens virke ha fremstått som noe uoversiktlig, men for Sørums del var tilknytningen til opposisjonen helt klar. Under rettssaken mot Meyer, Olsen og Olsen ble det slått klart fast at det var Halvor Sørums som hadde fremmet forslaget om at opposisjonens forhandlingsutvalg måtte ha mulighet til å forhandle til alle sider, hvilket i

³¹⁸ Spesielt gjelder dette dokument 13 ”NKPs sjette kongress” av G. Suvorov ; dokument 15 ”Situasjonen i NKP” av M. A. Suslov, <http://www.comunist-chronicles.com/index.php?section=articles&fetch=33> (10.11.2011)

³¹⁹ Suvorov ”NKPs sjette kongress”. Dok 13 (157). ”The TU Congress was our greatest defeat”. ibid

³²⁰ Suslov ”Situasjonen i NKP”. Dok 15. ibid.

³²¹ Brev fra Furubotn datert 05.08.1946, ukjent adressat. Dok 12. Ibid

³²² Haugen blir karakterisert som svakere grunnet deltakelsen i Fagopposisjonen i ”Rapport av E. Løvlien om Sveriges kommunistiske partis kongress”, datert 13.08.1946. Dok 10. ibid

praksis var en godkjennelse av forhandlinger med NS. Dette visste man i 1946, men dette ser ikke ut til å ha blitt brukt mot Sørums kandidatur – i alle fall har ikke sovjetiske kilder referert til dette. Deltakelse i Fagopposisjonen ser ikke ut til å ha hatt reell betydning for kandidatene til NKPs ledelse i etterkrigstiden, det var mer overordnede konfliktlinjer som dominerte landsmøtet.

Landsmøtets politiske resolusjon ble til slutt likevel en godkjenning av partiets politikk både under og etter okkupasjonen. Men under overflaten representerte landsmøtet i 1946 store skillelinjer i partiet, noe som fikk Suvorov til å avslutte sin rapport om landsmøtet med å tvile på om NKP ville klare å beholde valgoppslutningen oppnådd ved de siste valgene.³²³ En av de store temaene på landsmøtet hadde vært om partiets politikk den første tiden under okkupasjonen hadde vært korrekt, og det ble i den forbindelse reist tvil om deltakelsen i Fagopposisjonen. Torgrim Titlestad har skrevet om hvordan oppgjøret internt i NKP hadde likhetstrekk med Stalins taktikk for å kvitte seg med politiske motstandere, der nettverket til motstanderen først ble angrepet før angrepene gradvis rettes direkte mot motstanderen.³²⁴ Dette mønsteret kan anes allerede i 1946, da Furubotns motstandere rettet angrepene blant annet mot Haugens og Brendbergs *deltakelse* i Fagopposisjonen, uten å gjøre det til noe oppgjør med selve opposisjonen. Ved å anklage Ørnulf Egge for trotskisme, og Adelstein Haugen og Martin Brendberg for deres deltakelse i Fagopposisjonen, rammet man indirekte Furubotn, selv om det skulle ta flere år før angrepene ble rettet mot ham selv.³²⁵

I Suslovs rapport ble Martin Brendberg og Jens Tangen hardt kritisert, og mye tyder på at de også internt i NKP måtte bære mye av skylden for partiets linje i 1940. På landsmøtet tok eksempelvis flere til orde for at det hadde vært en feil å la Brendberg være faglig leder.³²⁶ Tangen hadde hatt en noe udefinert rolle i NKP, og selv om partiet forsvarte ham på LO-kongressen, tok det ikke ham under sin beskyttelse etter 1946. Han var såpass kompromittert som symbol for handlingene i 1940 at det ville vært uklokt å opprettholde politisk kontakt med ham. Martin Brendberg var derimot ikke politisk død. Han var en av de få eldre sympatisørene til Furubotn, og viste at konflikten i NKP ikke absolutt var knyttet til generasjonene.³²⁷ Han forble i apparatet rundt Furubotn – dog som agitator og uten formelle verv i partiet – frem til han ble ekskludert under NKPs oppgjør med ”det andre sentrum” i

³²³ Suvorov ”NKPs sjettem kongress”. Dok 13 (169). *ibid*

³²⁴ Titlestad 1997: s 429

³²⁵ Brendberg og Egge i Suslov ”Situasjonen i NKP”. Dok 15, <http://www.comunist-chronicles.com/index.php?section=articles&fetch=33> (10.11.2011). For Furubotnoppgjøret, se Rønning 2010: s 344-351

³²⁶ Christian Hilt (158) og Emil Reiersen (163) på landsmøtet, Suvorov ”NKPs sjettem kongress”. Dok 13. *ibid*

³²⁷ Titlestad 1997: s. 161-162

1949/50.³²⁸ Heller ikke Adelstein Haugens og Ørnulf Egges brudd med partiapparatet etter landsmøtet var absolutt. Egge ble tildelt mer eksterne oppgaver, mens Haugen ved flere anledninger møtte i sentralstyret og ble i november 1947 utnevnt til faglig sekretær.³²⁹

I lys av analysenivåene *kollektivt* og *individuell* nivå, ble det i kapittel seks argumentert for at det på LO-kongressen var det kollektive nivået som dominerte på bekostningen av det individuelle oppgjøret. Internt i NKP kan man påpeke en motsatt tendens, der flere ble fjernet fra sentrale verv grunnet deltakelse i Fagopposisjonen og der oppgjøret i all hovedsak opererer på et individuelt nivå. Dette oppgjøret ble i liten grad hevet opp på et kollektivt nivå, da dette ville skade NKP ideologisk. På LO-kongressen kan man fra NKPs hold ane forsøke om et *ytre* oppgjør rettet mot DNA, med forsøk på å sette Fagopposisjonen i sammenheng med DNA gjennom Meyers, Olsens og Olsens medlemskap. Dette lyktes ikke den kommunistiske fraksjonen med, og i ettertid kan det ikke spores flere forsøk på å rette oppgjøret med Fagopposisjonen utover. Et *indre* oppgjør var derimot høyst present, men som fremvist ble dette gjort selektivt og uten kollektiv sprengkraft. Oppgjøret med Fagopposisjonen var i NKP et indre oppgjør på individuelt nivå.

Politiske følger internt i DNA

Oppgjøret med Fagopposisjonen i DNA må ses i det strukturelle perspektivet som ble indikert i kapittel to, tre og fire. Den ideologiske strømmingen Fagopposisjonen representerte, hadde en viss posisjon i den sosialdemokratiske bevegelsen på 30-tallet, men etter okkupasjonen er det mer problematisk å påpeke en venstreopposisjon i DNA.³³⁰ Behandlingen av Fagopposisjonen av 1940 må også ses i lys av et oppgjør med siste rest av den revolusjonære venstresiden i DNA. Den sosialdemokratiske ledelsen i DNA og i LO hadde vært samstemte i sin fordømmelse av Fagopposisjonen på kollektivt nivå. En skulle anta at det fantes en vilje til å renske partiorganisasjonen for de som hadde opptrådt illojalt mot ledelsen i okkupasjonens første fase, men også i DNA indikerer kildematerialet at dette i liten grad ble gjort. En gjennomgang av DNAs arkiver viser at mønsteret fra LO går igjen også her: på det individuelle nivået medførte deltakelse i Fagopposisjonen av 1940 i liten grad sanksjoner fra partiet.

³²⁸ Rønning 2010: s 351 ; ARK 1110 "Norges kommunistiske parti" A – 0001 "Sentralstyremøte 20.01.1948" Arbark.

³²⁹ ARK 1110 "Norges kommunistiske parti" A – 0001, "Sentralstyremøte 01.07.1947. Prof. Andenæs' prosess mot Friheten" ; Haugen møtte blant annet 22.05.1947, 10.10.1947. Valgt til Faglig sekretær på sentralstyremøtet 25.11.1947 ; Egge ble ekskludert i 1949, jfr Rønning 2010: s 350

³³⁰ Bull, Edvard *Norghistorie etter 1945* Cappelen, Oslo: 1982: s 80-85

I sakene som var oppe for DNAs domsnemnd, var det flere som ble anklaget for unasjonalt holdning i 1940, men det finnes ikke én eneste sak som direkte ble knyttet til deltakelse i Fagopposisjonen.³³¹ Årsakene til dette kan være flere. Mer prominente partimedlemmer, som Halvard Olsen og Håkon Meyer, hadde til de grader kompromittert seg som overløpere og blitt idømt strenge fengselsstraffer.³³² At de ville påklage en eksklusjon fra partiet virker lite sannsynlig, da dette nok ble underordnet arbeidet for rettslig oppreisning eller legitimering av egen opptreden. Alle eksklusjoner ble ikke tatt opp i partiets domsnemnd. Men med tanke på at mange saker der omhandler tidligere NS-medlemmer som følte seg urettferdig behandlet, må man nesten anta at eventuelt ekskluderte medlemmer av Fagopposisjonen også ville brukt muligheten til å prøve saken i en nemnd. Gjennomgangen av kildematerialet viser uansett at det er lite trolig at det ble gjennomført eksklusjoner i forbindelse med oppgjøret med Fagopposisjonen. Men hva med partikarrierene? Finnes det indikatorer på at opposisjonsarbeid i 1940 la begrensninger på medlemmers karrierer i DNA?

Hvor mange av deltakerne i Fagopposisjonen som var DNA-medlemmer er usikkert. Terje Halvorsen har funnet ut at minst 25-30 deltakere tilhørte NKP, men antar at det totale antallet er høyere.³³³ Med tanke på den kollektive innmeldingen i DNA gjennom fagforeningene, kan man anta at det var snakk om en relativt stor andel DNA-medlemmer i opposisjonsarbeidet. De fleste av deltakerne i Fagopposisjonen hadde ikke før krigen markert seg i DNA, dette var i stor grad mennesker med fokus på den faglige delen av arbeiderbevegelsen snarere enn den politiske. For mange impliserte ville ikke videre partikarriere vært et mål. Det finnes dog noen eksempler, primært fra AUF, av deltakere i Fagopposisjonen som både før og etter krigen gjorde seg bemerket i partiapparatet.

Sammen med Ørnulf Egge var Edvard Bull d.y. den mest prominente AUF-er med tilhold i Fagopposisjonen. De var begge sentralstyremedlemmer, og tilhørte før krigen den radikale kretsen rundt Håkon Meyer i Oslo Arbeidersamfunn. Egge gikk altså over til NKP i løpet av krigen, mens Edvard Bull forble i DNA. Etter krigen var Bull og Egge de eneste av AUFs sentralstyremedlemmer som ikke ble gjenvalgt, ettersom Egge hadde forlatt partiet til fordel for NKP stilte han naturligvis ikke som kandidat. Men kunne behandlingen av Bull være basert på hans opptreden i 1940?

³³¹ ARK 10001 "Det Norske Arbeiderparti", D 0004 (1945), D 0009 (1946), D 0015 (1947), D 0019 (1948). Arbark

³³² Halvard Olsen var riktignok ikke sentral i partiarbeidet, men i egenskap av å ha vært formann i LO må han regnes som en kjent person i arbeiderbevegelsen.

³³³ Halvorsen 1996: s 55

Som sønn av en av det norske historiefagets store skikkelser, Edvard Bull d.e., hadde den yngre Bull tidlig begynt å orientere seg mot farens profesjon. Allerede før krigen hadde han begynt sin karriere som historiker, og mot slutten av 30-tallet opplevde han stadig mer politisk motgang. Han var sammen med Egge den fremste talsmannen for venstreopposisjonen i AUF, men denne retningen ble stadig mer marginalisert før krigen. De spilte riktignok fremdeles en rolle i AUFs sentralstyre, men spesielt daværende redaktør av ”Arbeiderungdommen”, Trygve Bratteli, ivret for et oppgjør med venstrefløyen i AUF.³³⁴

Edvard Bull stilte ikke til gjenvalg til sentralstyret på landsmøtet i juni 1945. Det er tvilsomt om han hadde blitt gjenvalgt: Fungerende formann var Trygve Bratteli. Til tross for at det fremdeles fantes en viss venstreopposisjon i ungdomsfylkingen, kunne Bratteli fornøyd konstatere at den var klart svekket, og at AUF var ”politisk sunnere enn noen gang før”.³³⁵ Fagopposisjonen symboliserte den ideologiske uenigheten mellom kretsen rundt Bull og flertallet i AUFs sentralstyre. Klassekampslinjen Bull hadde agitert for på 30-tallet led et nederlag i den fullførte nasjonaliseringen av arbeiderbevegelsen under okkupasjonen. Den politikken Fagopposisjonen representerte var vanskelig – for ikke å si umulig – å forsvare i den nasjonale bølgen etter 1945, og på mange måter kan man si at okkupasjonen i seg selv medførte det ideologiske nederlaget for den revolusjonære venstresiden i DNA. Krigen hadde satt Edvard Bull på sidelinjen sammen med den øvrige venstreopposisjonen i DNA. I tillegg hadde han personlige motiver til å ikke fortsette partikarrieren. Både under og etter okkupasjonen hadde han fortsatt sitt virke som historiker, allerede i 1947 ga han ut verket *Arbeiderklassen i norsk historie*, og i årene etter skulle de historiske utgivelsene bli flere.³³⁶ Etter at han trakk seg fra AUF skulle ikke Bull bedrive politisk virksomhet før han engasjerte seg på nei-siden før EF-avstemningen i 1972.³³⁷ Om vanskeligheten med å forsvare deltakelse i Fagopposisjonen var den endelige begrunnelsen for hans tilbaketrekking fra politikken, kan nok være en plausibel forklaring, men han gjorde heller ingen forsøk på å organisere seg politisk etter 1945. Den ideologiske retningen Bull representerte gikk i alle fall på et nederlag i etterkrigstiden, og Bull ble akademiker. Det kan sies at det kollektive, ideologiske nivået i oppgjøret gjorde at han trakk seg fra politikken, snarere enn at det fantes et reelt individuelt oppgjør med ham. Men hva skjedde med andre AUF-ere fra Fagopposisjonen?

³³⁴ Halvorsen 2003: 226-228. I sine krigsmemoarer som skal være skrevet i 1941, kalte Bratteli Egge og Bull for ”Meyers kaniner”, Bratteli, Trygve *Våren som ikke kom*. Tiden norsk forlag, Oslo 1981: s 14. Se også s 161-169

³³⁵ Halvorsen 2003: 269-270

³³⁶ Se Bulls utgivelser på universitetets bibliotekssøketjeneste:

<http://ask.bibsys.no/ask/action/result?q=creator+%3D+%22Bull%2C+Edvard+1914-1986%22&aktivKilde=biblio&sortering=sortdate-&treffPrSide=10&side=10&kilde=biblio> (4.10.2011)

³³⁷ Steen, Reiulf *Ørnen har landet. Om Arbeiderpartiets strateger*. Tiden norsk forlag, Oslo 2003: s 244.

En rekke AUF-ere meldte i løpet av krigen overgang til NKP, men de fleste forble i partiet. Enkelte skjebner kan trekkes frem. Brødrene Cappelen var blant AUF-erne i Fagopposisjonen, og deres videre karriere kan fungere som eksempler på hvordan deltakelse i Fagopposisjonen ikke hindret suksess i partiet. Andreas Cappelens fikk en sentral rolle i DNA etter okkupasjonen: Etter en juridisk lynkarriere, ble han senere statsråd i fire forskjellige regjeringer, blant annet som utenriksminister i regjeringen Bratteli.³³⁸ Broren Hans ble i 1947 valgt inn i Oslo bystyre for DNA som tredje kandidat, og tidligere på året hadde han møtt til partiets landskommunalkonferanse.³³⁹ Brødrene Cappelen viser med tydelighet at deltakelse i Fagopposisjonen i seg selv i liten grad fikk avgjørende betydning for senere karriere i DNA. Men det bør legges til at et premiss for partikarrieren var at den radikalismen som hadde ligget til grunn for deltakelsen i Fagopposisjonen ble forlatt.

Til tross for at Edvard Bulls deltakelse i opposisjonsarbeidet nok må settes i sammenheng med hans valg om å trekke seg fra AUFs sentralstyre, ble det i liten grad rettet sanksjoner mot DNAs medlemmer i Fagopposisjonen. Dette må settes i lys av det kollektive oppgjøret med Fagopposisjonen indikert i tidligere kapitler, der ledelsen i DNA og LO sentraliserte makten blant annet gjennom et overordnet ideologisk oppgjør med den revolusjonære strømmingen i arbeiderbevegelsen. De individuelle utslagene av dette ble heller få: Verken eksklusjoner eller intensjonelle hindringer av karrierer knyttet til deltakelse i opposisjonsarbeidet kan påpekes. Et tydelig eksempel på denne utviklingen i etterkrigstidens DNA, er eksempelet Viktor Jensen.

Tilfellet Viktor Jensen

Da Elias Volan skrev LOs redegjørelse for Fagopposisjonens virke sommeren 1945, la han ved en liste med navn på 82 av de som hadde møtt til møtet i Bygningsarbeidernes Hus den 18. august 1940.³⁴⁰ Blant disse navnene kan man også finne Viktor Jensens navn, men Volan la til at LO trodde en rekke av de 82 på listen hadde møtt rent tilfeldig, og trakk frem Viktor Jensen som et eksempel på dette. Jensen hadde i løpet av okkupasjonstiden blitt beryktet for sin heroiske innsats som kurér mellom det illegale LO i Oslo og Stockholmssekretariatet, og i ettertid har blant annet Konrad Nordahl trukket frem Jensens innsats i sin memoarbok om

³³⁸ Nordby, Trond (red). *Storting og Regjering 1945-1985. Biografier*. Kunnskapsforlaget, Oslo 1985: s 118-119

³³⁹ VG 27.10.1947 "Kvinnene sterkt representert i Stor-Oslo bystyre". www.atekst.no (29.09.2011) ; ARK 1001 "Det Norske Arbeiderparti" – Da 0016, "Kommuneutvalget 1947". Arbark

³⁴⁰ L-sak 1215, Erling Olsen. Dok 26, "Opposisjonen 1940". Datert sommeren 45. Arbark

krigen.³⁴¹ Jensen ble av sosialdemokratiske eksilledere omtalt som ”vår viktigste sambandsmann med Oslo”, og var i tillegg en sentral skikkelse i det sosialdemokratiske miljøet i Stockholm.³⁴² Den 9. mai 1945 møtte han på det første sekretariatsmøtet i Folkets Hus etter okkupasjonen. Året etter ble han valgt til sekretær i Kommuneforbundet, en stilling han hadde til han ble valgt til nestformann i 1958, før han ble formann i forbundet fra 1961.³⁴³ I tillegg til å jobbe seg til toppen av forbundet, var han også sentral i DNA. Da partiet stiftet sitt Faglige Utvalg i oktober 1945 for å kjempe sosialdemokratiets kamp i fagbevegelsen, ble Jensen valg inn av sentralstyret i partiet.³⁴⁴

Viktor Jensen var en av de sentrale skikkelsene i DNAs satsning i fagbevegelsen etter krigen. Ut fra dette perspektivet kunne det lønne seg at de dokumentene som ble lagt frem i rettssaken mot Meyer, Olsen og Olsen i mai 1946 ikke inneholdt kompromitterende omtale av ham. Samtidig viser kildematerialet fra Fagopposisjonens virke at Jensen spilte en sentral rolle i opposisjonen. Hans navn sto på invitasjonen til opposisjonens møte den 18. august 1940 som ble spredt blant Oslos fagorganiserte.³⁴⁵ Den 4. september møtte Jensen på et møte med Håkon Meyer der den nye utviklingen i Norge ble diskutert, og der det også ble lagt planer om å gjøre Fagopposisjonen til en ”fastere representantskapsordning”.³⁴⁶ Etter lederutskiftningene i LO i september 1940 hadde arbeidsutvalget et nytt møte, og her ble Jensen valgt inn som varamann for styret, og varamennene skulle i tillegg fungere som et organisasjonsutvalg for opposisjonsvirksomheten.³⁴⁷ Dette var et ledd i å gi opposisjonen en fastere organisatorisk basis, med gruppeledere i de respektive forbund og med en liten kontingentinnbetaling. Dette skjedde på et tidspunkt da opposisjonen i realiteten hadde gått i oppløsning, og bare en liten lederklikk fortsatte arbeidet. Planen kom da heller ikke lenger enn til papiret.

Viktor Jensen spilte en sentral rolle i opposisjonsarbeidet, men etter krigen møtte han ikke sanksjoner for det. Elias Volans antakelse om at Viktor Jensen var blant de som møtte rent tilfeldig stemte simpelthen ikke. Kunne det være at man i LO-kretser ikke kjente til Jensens rolle? Det har tidligere blitt argumentert med at opposisjonens virke fortonte seg noe uklart i etterkrigstiden, og dette kan bidra til å forklare den manglende dybden i oppgjøret.

³⁴¹ Nordahl, Konrad *Med LO for friheten*. Tiden norsk forlag. Oslo 1969: 90-92

³⁴² Haugen 1983: s 71ff og 81 ; Bjørnhaug, Inger *Norsk kommuneforbund 75 år. Bind 1 1920-1945. Et mangfoldig fellesskap*. Oslo 1994: s 349

³⁴³ Skar, Alfred *På vei mot den gryende dag. Norsk kommuneforbund gjennom 50 år*. Tiden norsk forlag, Oslo, 1969: s 241-243. Og Skar 1949: 641-642

³⁴⁴ ARK 2483 ”Haakon, Lie”, Dd 0003 – ”DNAs faglige utvalg”. Arbark

³⁴⁵ ARK 1341 ”Håkon Meyer”, A 0007, ”Klassefeller”. Arbark

³⁴⁶ ARK 1341 ” Håkon Meyer”, A 0007, ”Møte onsdag 4 september, kl 3 middag.”. Arbark

³⁴⁷ ARK 1341 ” Håkon Meyer”, A 0007, Uten overskrift og udatert. Arbark. Se også Aagesen 1969: s 436

Dokumentene om Jensens rolle i eliten i opposisjonen er funnet i Håkon Meyers arkiver, og det er lite trolig at disse var Volan i hende i sommeren 1945. Men innkallingen til møtet den 18. august 1940 var på dette tidspunktet innen Volans rekkevidde, i alle fall før LO-kongressen i 1946. Dette kunne ha utløst en granskning, og med en ordentlig undersøkelse kunne man i LO ha nøstet opp trådene og funnet ut om Jensens virke i opposisjonen. Dette ble ikke gjort. Jensen var en viktig mann for ledelsen i LO og DNA, og det var ikke i deres interesse med en offentlig oppvask om deres sentrale tillitsmenns rolle i 1940. Nå skal det ikke hevdes at det var så viktig for DNA å skjerme deres kurér fra okkupasjonstiden at de var villig til å legge hele oppgjøret i skrivebordsskuffen, men saken illustrerer et viktig poeng: Ved å behandle Fagopposisjonen på kollektivt nivå, og la de individuelle sanksjonene primært ramme to kommunistiske tillitsmenn som også NKP var villig til å ofre, hadde man oppnådd det man ønsket. Fagopposisjonen ble knyttet til NKP og NS, og fagbevegelsen kunne fokusere på oppgaver som var viktigere enn å grave i hva som egentlig skjedde i 1940. De individuelle sanksjonene ble nedprioritert, og tilfellet Viktor Jensen viser nettopp dette.

Sammenfattende vurderinger

Dette kapittelet har vist hvordan det omfattende oppgjøret man la opp til på LO-kongressen i liten grad ble fulgt opp i LO og DNA. Også i rettssalen ble sanksjonene mot Fagopposisjonen mindre omfattende enn man kunne få inntrykk av etter dommen mot Meyer, Olsen og Olsen. Internt i NKP kan man se enkelte tendenser til et oppgjør med Fagopposisjonen, men dette ble ikke gjort gjennomført, og andre forklaringsmodeller enn vilje til å ta et oppgjør med opposisjonsarbeidet sommeren 1940 må legges til grunn. Totalt blir konklusjonen, riktignok med enkelte unntak, at det i liten grad medførte rettslige, organisatoriske eller partipolitiske sanksjoner å ha deltatt i Fagopposisjonen av 1940. De individuelle sanksjonene ble underordnet mer strukturelle forhold, til tross for at Fagopposisjonsarbeid ble fordømt i både rettssaker, fagforeninger og internt i partier. Hva var årsaken til dette?

Det rettslige perspektivet skal her holdes utenfor, og fokus blir rettet mot det faglige og politiske området. I det strukturelle perspektivet har det blitt argumentert med at det ble viktig for DNA å nøytralisere den politiske trusselen et sterkt NKP utgjorde. DNAs mobilisering mot Fagopposisjonen må forstås som et oppgjør rettet mot et NKP som hadde fått markant større oppslutning i fagbevegelsen. Slik ble det kollektive oppgjøret med Fagopposisjonen et ideologisk oppgjør med en *ytre* fiende, NKP. Fagopposisjonen som gruppe ble representant for en ideologisk retning som i etterkrigstidens oppslutning om det

nasjonale prosjekt hadde gått på et avgjørende nederlag. En klassekamplinje med fokus på de horisontale solidaritetsbåndene var svært vanskelig å forsvare, derfor rettet DNA angrepene mot Fagopposisjonens ideologiske grunnlag. Disse kollektive angrepene inngikk i en større ideologisk disiplineringsprosess som også rettet seg innover i partiorganisasjonen. Dette kan bidra til å forklare fraværet av en venstreopposisjon i DNA i etterkrigstiden. Denne delen av oppgjøret var mindre tydelig enn den eksterne kampen mot NKP, men det indre ideologiske oppgjøret i partiet var også en del av oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940.

Det kollektive oppgjøret kan forklares ut fra DNAs politiske motivasjon. Men hva med det individuelle oppgjøret? I etterkrigstiden fremsto sommeren 1940 som en fjern og forholdsvis uoversiktlig periode. Mange i sentrale posisjoner i etterkrigstiden hadde ikke umiddelbart lagt seg på en motstandslinje den første tiden etter det tyske angrepet, og Fagopposisjonen opererte i en periode preget av nederlagsstemning og forvirring. Utover de mer overordnede poengene om Fagopposisjonens ideologiske plattform og hvilke møter den hadde innkalt til, var det i 1945 vanskelig å få oversikt over hvem som hadde gjort hva. Det kollektive oppgjøret på LO-kongressen i 1946 med de individuelle eksponentene i Tangen og Brendberg, hadde også bidratt til å markere tilbakevendingen til en demokratisk organisasjonsform. LO var konsolidert under den tilbakevendte ledelsen. Sosialdemokratene hadde festet grepet om LO, oppgjøret med Fagopposisjonen hadde påført den revolusjonære venstresiden i parti og fagbevegelse et betydelig nederlag, og både parti og fagbevegelse sto overfor store og viktige utfordringer. Det er mye som kan tyde på at et individuelt oppgjør med deltakerne fra Fagopposisjonen ikke lenger ble ansett som nødvendig. Et reelt oppgjør med disse ville vært ressurskrevende, og i tillegg kunne det ramme ledende personligheter i både LO og DNA, som Viktor Jensen og Cappelenbrødrene. Dersom man – på bakgrunn av defaitistisk holdning i 1940 – skulle utestenge medlemmer, kunne eksempelvis stemmegivning i Riksrådsforhandlingene slå tilbake på LO-ledelsen. Det er ikke dermed sagt at det ville gjort det, motstanderne til ledelsen hadde ikke den organisatoriske styrken til å ramme eksempelvis Elias Volan. Men også DNA hadde mye å tjene på å la det individuelle oppgjøret med Fagopposisjonen forbli i skrivebordsskuffen etter LO-kongressen.

Opgjøret med Fagopposisjonen må selvsagt tolkes inn i den dominerende konflikten i fagbevegelsen mellom de to arbeiderpartiene. På et kollektivt nivå representerte likevel oppgjøret noe annet enn bare partistrid. Det indikerte en innskjerpet lydighet mot ledelsen, en prosess som hadde pågått siden eksilsekretariatenes arbeid under okkupasjonen. Oppgjøret foregikk først og fremst på det ideologisk plan, der det representerte et oppgjør med en

utbredt strømning i arbeiderbevegelsen på 30-tallet, også innenfor DNA. Ved å holde oppgjøret på kollektivt nivå, befestet DNAs ledelse makten i fagbevegelsen, der det ideologiske oppgjøret representerte en mer langvarig strategi enn å gå individuelt til verks mot de organisatoriske opprørerne fra Oslo i 1940.

8 KONKLUSJON

Denne studien har søkt å finne svar på hvorfor oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 ble en dominerende del av etterkrigsoppgjøret i LO. Undersøkelsen tok utgangspunkt i det store omfanget oppgjøret med opposisjonen fikk på LO-kongressen i mai 1946, og har benyttet spesielt tre analytiske nivåer for å finne svaret på problemstillingen. Oppgjøret har blitt vurdert som et *indre* og et *ytre* oppgjør, ut fra et *kollektivt* og et *individuell* nivå, og ut fra et *lokalt* og et *sentralt* nivå. Hovedproblemstillingen har blitt støttet av en rekke underproblemstillinger, blant annet hvem som var pådrivere i beslutningsprosessene og hvilken rolle partipolitikken spilte i oppgjøret. Analysen har stort sett blitt strukturert kronologisk, ettersom dette har tydeliggjort brudd og kontinuitet i synet på Fagopposisjonen.

Brudd og kontinuitet i synet på Fagopposisjonen

Denne studien har avdekket at et avgjørende brudd i forståelsen av Fagopposisjonen tilnærmet kan dateres til stortingsvalget 8. oktober 1945. Dette er selvsagt en forenkling, en rekke faktorer hadde bidratt til at stemningen i fagbevegelsen da hadde skiftet fra det harmoniske klimaet som hersket i umiddelbar etterkrigstid. Men det som utløste koordinerte angrep på Fagopposisjonen var stortingsvalget i 1945, og dette representerte et tydelige brudd med synet på opposisjonsarbeidet som hadde dominert okkupasjonen og umiddelbar etterkrigstid.

I eksilsekretariatene ble det ikke tatt noen entydige skritt i retning av sanksjonering av opposisjonsarbeidet i 1940. Et unntak her var behandlingen av Jens Tangen, som etter ankomst Stockholm virkelig ble satt på sidelinjen av fagorganisasjonen han selv hadde ledet nesten ett år. Beslutningen ble truffet av sosialdemokratenes ledere, og de tette båndene mellom elitene okkupasjonstiden av nødvendighet hadde medført, skulle få store konsekvenser for utviklingen i etterkrigstiden. Oppgjøret med Jens Tangen hadde liten kollektiv sprengkraft, andre opposisjonelle deltok eksempelvis aktivt i det illegale faglige arbeidet, og flere satt også i eksilsekretariatet i Stockholm. Ingen argumenterte for å sanksjonere disse. Det manglende fokuset på Fagopposisjonen ble videreført da LOs eliter vendte tilbake fra dekning og eksil for å ta fatt på gjenreisningsarbeidet som hadde blitt planlagt under okkupasjonen. Jens Tangens etterkrigstid var problematisk, men fortsatt var det lite som indikerte at andre Fagopposisjonsdeltakere skulle bli sanksjonert, med unntak av de seks som hadde tatt steget inn i NS. I den grad man kan påpeke et kollektivt nivå i synet på Fagopposisjonen i umiddelbar etterkrigstid, var det at opposisjonen som helhet ble knyttet til

NS. Men heller ikke dette hadde nevneverdige politiske følger, i alle fall ikke for de mange kommunistene som hadde deltatt i opposisjonsarbeidet.

Det var lite som tydet på at et oppgjør med Fagopposisjonen var aktuelt i umiddelbar etterkrigstid. Selv i DNA ble de opposisjonelle fra 1940 beskrevet forholdsvis nøkternt i beretninger og på møter, og ingenting indikerte at dette skulle bli noen sentral sak i arbeiderbevegelsen. Men parallelt med dette pågikk en disiplineringsprosess som skulle få betydning for det videre oppgjøret, der topplanet i DNA og LO sentraliserte makten. Da bruddet i synet på Fagopposisjonen kom i oktober 1945, kunne dermed hele styringsmaskinen DNA rettes mot opposisjonen og den tilknytningen som fantes mellom den og NS, samt den og NKP. Koordinerte angrep på opposisjonsarbeidet sammen med sentral styring av partimedlemmene i fagorganisasjonen skulle gi store resultater.

Etter at Fagopposisjonen ble brakt på banen høsten 1945 ble et nytt syn på gruppen fremhevet av topplanet: Fagopposisjonen som en illojal og unasjonal gruppering. Implisitt var dette også et oppgjør med det ideologiske grunnlaget for opposisjonen, som baserte seg på en revolusjonær tilnærming til sosialismen, en avvisning av de vertikale solidaritetsbånd til fordel for de horisontale, og et brudd med det parlamentariske demokratiet. Ved å kombinere de to poengene – innstramming av partiloyalitet og ideologiske angrep fra sentralt hold – ble spørsmålet om Fagopposisjonen høyaktuelt. Det synet på opposisjonsarbeidet som ble formulert i oktober 1945, skulle holde seg forholdsvis uforandret frem mot LO-kongressen i mai 1946. NKP ble knyttet tett opp til Fagopposisjonen, og både for det ideologiske grunnlaget til partiet og for sentralt plasserte kommunister fra opposisjonens arbeidsutvalg var dette kompromitterende.

Pådrivere i beslutningsprosessene

Denne oppgaven er en studie av politisk historie, og derfor har naturligvis også fremstillingen blitt rettet mot beslutningstakerne på topplanet i den sosialdemokratiske bevegelsen. Beslutningstakerne i oppgjøret med Fagopposisjonen er å finne på høyeste organisatoriske nivå i DNA og LO. En vurdering av pådriverne i denne prosessen fordret bruk av ett av de analytiske verktøyene lansert innledningsvis: en undersøkelse av det *lokale* og *sentrale* nivået i oppgjøret. Beslutningene i oppgjøret ble ikke foretatt i et vakuum, og et sentralt poeng er om det kan spores et press nedenfra for å påvirke oppgjøret i noen retning.

I analysen av den rettslige siden ved oppgjøret kan man påpeke en ganske markant opinion som vendte seg mot de tiltalte overløperne. Mot NS var presset fra grasrota

forholdsvis hardt, og i flere tilfeller fungerte ledelsen modererende på den opprørte stemningen. Overløpet til Håkon Meyer og Halvard Olsen fikk spesielt mye negativ oppmerksomhet, grunnet den prominente rollen de hadde hatt i arbeiderbevegelsen på 30-tallet. Men denne motstanden kan ikke sies å ha rettet seg mot opposisjonsarbeidet fra sommeren 1940 som sådan, det var NS-tilknytningen som var i fokus. Angrepene på Tangen og Brendberg på kongressen hadde også et preg av et lokalt nivå, men angrepene ble rettet mot de to, og ikke mot Fagopposisjonen. En gjennomgang av arkivmaterialet knyttet til oppgjøret med Fagopposisjonen indikerer at oppgjøret *ikke* kom som et resultat av et press nedenfra. Det finnes knapt resolusjoner fra det lokale organisatoriske nivået rettet mot de opposisjonelle, og dette står i kontrast til den posisjonen Fagopposisjonen fikk på fagkongressen i 1946. Det eneste funnet i så måte er en henstilling om granskning av Fagopposisjonen innsendt av Byggningsarbeiderforbundet, og denne må ses i sammenheng med de mange opposisjonelle i akkurat dette forbundet, samt Tangens tidligere sentrale posisjon her. Byggningsarbeiderforbundet var nærmere tilknyttet opposisjonsarbeidet enn de fleste andre av LOs forbund.

Igjen må fokus rettes mot topplanet i LO for å finne pådriverne for oppgjøret. Oppgjøret med Fagopposisjonen var et sentralstyrt prosjekt, dette indikerer de manglende innsendte resolusjonene fra lokalt nivå, talelisten på LO-kongressen i 1946 og den generelle utviklingen i arbeiderbevegelsen i etterkrigstiden. Okkupasjonstiden hadde medført et utvidet handlingsrom for topplanet gjennom personlige forbindelser, og i 1945 ble dette videreført gjennom fokus på samlet opptreden for alle partimedlemmer i DNA. Gjennom målbevisst arbeid med kontrollmekanismer og utsiling av upålitelige fagforeningsfolk, kunne ledelsen i DNA og LO detaljstyre utviklingen frem mot LO-kongressen i mai 1946. Det er derfor grunn til å vurdere partipolitikkens rolle i oppgjøret.

Partipolitisk posisjonering

I introduksjonskapittelet ble det stilt spørsmål om hvordan de politiske partiene stilte seg i forhold til Fagopposisjonen av 1940. Tidligere fremstillinger har fokusert nettopp på det partipolitiske oppgjøret i arbeiderbevegelsen som forklaringsmodell for Fagopposisjonens skjebne. Denne studien har vist at dette langt på vei stemmer, i alle fall er det vanskelig å komme utenom konflikten mellom DNA og NKP i vurderingen av oppgjøret. Kapittel tre viste hvordan sosialdemokratiske eliter arbeidet tett sammen under okkupasjonen, i planleggingen av både samfunn og fagbevegelse i etterkrigstidens Norge. Erfaringene fra

okkupasjonens nødvendiggjøring av møterommene som beslutningsarena og sentreringen av makt på få hender, fikk store konsekvenser for hvordan parti- og fagbevegelse ble styrt etter okkupasjonen.

Fokuset i kapittel tre og fire var først og fremst rettet mot beslutningstakerne i DNA og LO, og utviklingen her var sentral for oppgjøret med Fagopposisjonen. Raskt etter frigjøringen fremsto Einar Gerhardsen som partiets sterke mann, og for ham var de personlige relasjonene svært viktig i maktutøvelsen. Rune Slagstad har beskrevet hvordan Gerhardsen utøvde sitt ideologiske lederskap gjennom personintegrasjon, til frustrasjon for mange i partiorganisasjonen.³⁴⁸ Det økte personfokuset i politikken var også medvirkende til at opposisjonelle i partiet fikk mindre spillerom, ettersom de mistet den organisatoriske arenaen der de tidligere kunne bygge plattformer for å utøve makt. Her kan det vendes tilbake til Jens Arup Seips foredrag ”Fra embedsmannsstat til ettpartistat”. Seip la frem en hypotese om hvordan etterkrigstidens DNA systematisk gjennomførte kontroll for å hindre avvikende meningsdannelse innad i partiet, samtidig som det fylte partiapparat og storting med det Seip kalte *kaniner*: Mennesker som var silt ut for å stemme i tråd med ledelsens ønsker.³⁴⁹ DNA ble utviklet til en styringsmaskin etter 1945, med den konsekvens at partistyret i Oslo tok makten på bekostning av tradisjonelle maktorganer i partiet. Seips hypoteser både var og er kontroversielle, men han understreket noe viktig som også ble påpekt i kapittel fire: I etterkrigstiden ble DNA stadig mer konformt, og kontrollmekanismene for å sikre oppslutning om ledelsens linje *ble* utbygget. Dette arbeidet foregikk på flere nivåer – også i fagbevegelsen – der det blir naturlig å sette etableringen av Faglig Utvalg og arbeidet for å skaffe partiløjele delegater frem mot LO-kongressen i mai 1946 i sammenheng med denne utviklingen. Dermed var elitene sikret oppslutning for sine beslutninger, og da fokus ble rettet mot Fagopposisjonen i oktober 1945, var partimaskinen klar til å jobbe for ledelsens syn.

For NKP var Fagopposisjonen en problematisk sak, nettopp på grunn av den nære ideologiske tilknytningen mellom partiet og opposisjonen. Virksomheten sommeren 1940 representerte en politisk strømning som i løpet av okkupasjonstiden hadde avlidd et avgjørende nederlag. Med den oppslutningen om nasjonen som etterkrigstiden representerte selv langt inn i NKPs rekke, var det svært vanskelig å forsvare tilslutningen til en gruppering som argumenterte for de horisontale solidaritetsbåndene fremfor de vertikale, og som avviste det parlamentariske demokratiet. Men NKP trengte ikke innta en forsvarsposisjon sommeren

³⁴⁸ Slagstad 2001: s 254-258 og 418-419

³⁴⁹ Seip 1974: s 28-32

1945, da det dominerende perspektivet var samarbeidet og harmonien i fagbevegelsen. Dette medførte blant annet at LOs representantskap enstemmig nedsatte en granskningskomité som blant annet skulle undersøke Fagopposisjonens virke. NKP ga ikke uttrykk for noe annet enn at de støttet det planlagte gjenreisningsarbeidet, og Einar Gerhardsen har senere vedgått at kommunistene var sterke nok i fagbevegelsen til å ha forpurret planene i 1945 dersom de hadde ønsket det.³⁵⁰ Det var harmoni som preget fagbevegelsen så lenge samlingsforhandlingene pågikk, til tross for at topplanet i både NKP og DNA neppe anså mulighetene for samling som reelle.

NKP var både ideologisk og individuelt bundet til Fagopposisjonen av 1940, og da angrepene mot opposisjonen ble igangsatt hadde partiet lite annet å gjøre enn å innta en forsvarende holdning for opposisjonsarbeidet. De var nødt til å forsvare en opposisjon som i etterkrigstiden fremsto som et minne fra en fjern, revolusjonær fortid, som krigstidens nasjonale fellesskap i stor grad hadde utvisket. NKP måtte av strategiske grunner støtte opposisjonsarbeidet, men var svært opptatt av å markere avstand til grupperingen som hadde fulgt Meyer inn i NS. På LO-kongressen i mai 1946 skulle den partipolitiske posisjonen resultere i to faste organiserte fraksjoner, med ulik oppfatning av Fagopposisjonen.

Det organisatoriske oppgjøret

De partipolitiske posisjonene var fastlåste fra fokus ble rettet mot Fagopposisjonen etter stortingsvalget i 1945 og frem mot LO-kongressen i 1946. NKP havnet i en forsvarsposisjon partiet neppe var tilfreds med, mens de sosialdemokratiske elitene rettet harde angrep mot opposisjonens ideologiske grunnlag. I tillegg etterlyste sosialdemokratene individuelle sanksjoner for arbeidsutvalget. På kongressen i mai 1946 fulgte debatten de partipolitiske skillelinjene, gjennom målbevisst arbeid hadde begge partienes fraksjoner samlet seg om partiets syn. Sosialdemokratene ga uttrykk for at oppgjøret heller var et spørsmål om rett og galt enn om ideologi og politikk, og anklaget Fagopposisjonen for å være illojal, *unasjonal* og organisasjonsskadelig. Granskningskomiteen hadde foreslått en rekke individuelle sanksjoner, sammen med en kollektiv fordømmelse av Fagopposisjonen. Her tok kongressen en overraskende vending, ved at kommunistene sluttet seg til komiteens bedømmelse av Fagopposisjonens virksomhet. I kapittel seks ble den mest plausible årsaken til dette vurdert til en avtale mellom de to fraksjonene på kongressen. LO-kongressen i 1946 vedtok derfor en

³⁵⁰ Gerhardsen, Einar *Samarbeid og strid. Erindringer 1945-55*. Tiden norsk forlag, Oslo 1971: s 36-37

enstemmig kollektiv fordømmelse av Fagopposisjonen, men med dissens i vurderingen av de individuelle eksponentene for oppgjøret, Jens Tangen og Martin Brendberg.

Taktisk manøvrering fra både NKP og DNA gjorde at disse to i stor grad måtte bære den individuelle skylden for Fagopposisjonen, selv om opposisjonen som et kollektiv ble kraftig angrepet og fordømt. På den måten slapp NKP en videre offentlig diskusjon om partiets rolle i den diskrediterte opposisjonen, og sentrale partifolk unngikk med dette organisatoriske sanksjoner på kongressen. Også DNA hadde grunn til å si seg fornøyd med en slik løsning. Etter kongressen ble vedtakene i granskningssakene sendt til forbund og samorganisasjoner, og det kunne virke som et bredt oppgjør med opposisjonen skulle igangsettes. Det skjedde altså ikke. Men oppgjøret med Fagopposisjonen var ikke bare organisatorisk. Også i rettssalen foregikk et oppgjør, også det med politisk innvirkning og følger.

Et politisk strafferettslig oppgjør

I kapittel fem og sju ble det rettslige oppgjøret med Fagopposisjonen drøftet, med spesielt fokus på rettssaken mot Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen. Denne rettssaken var ikke et utslag av politisk justis, dette var et rettslig oppgjør der domsstolen sto fritt, i den grad det var mulig å vurdere noe fritt i det norske samfunnet etter fem års okkupasjon. Likevel kan det påvises tydelig politisk innblanding i noe som i utgangspunktet var et rettslig anliggende, blant annet gjennom sammenslåingen av de tre sakene. Dette var svært uvanlig selv i et så presset rettsoppgjør som det norske landssviksoppgjøret. Det tydeligste tegnet på utilbørlig politisk innblanding var likevel at justisministeren selv flyttet saken slik at domsavsigelsen sammenfalt med åpningen av LO-kongressen.

Håkon Meyer selv spekulerte lenge etter oppgjøret om politiseringen av rettssaken strakk seg lenger enn bare til forberedelsesfasen. Han antydte at Martin Tranmæl kunne hatt noe med dommen å gjøre.³⁵¹ At Meyer selv ga sin tilslutning til en noe konspiratorisk forestilling om egen dom behøver ikke bli tillagt mye vekt, men den åpenbare politiseringen av rettssak og dom gjør at selve dommen har fått et preg av mistenksomhet knyttet til seg. Når en slik forestilling likevel avvises, henger dette sammen med at lite av kildematerialet indikerer direkte politisk innblanding i dommen, snarere tvert imot: I regjeringskonferansen dagen etter domsavsigelsen ble det eksempelvis uttrykt overraskelse over graden av strenghet i Meyers dom sammenliknet med andre landssviksaker.

³⁵¹ Arbeiderbladet 14.01.1984 "At noen kunne ta slike steg". Arbark

Det individuelle analytiske nivået er naturlig å bruke i vurderingen av dommen, da norsk rettspraksis er at tiltalte blir individuelt dømt. Dommen – og den senere bruken av den – representerte også en kollektiv dom over Fagopposisjonen, selv om den senere ikke rammet andre opposisjonelle i juridiske forstand. Dommen mot Meyer, Olsen og Olsen var den eneste som vurderte deltakelsen i Fagopposisjonen som straffbar. Dommen hadde på denne måten et islett av et kollektivt nivå, og den utløste også etterforskning av Jens Tangens og Martin Brendbergs forhold. At ingen av de andre i arbeidsutvalget ble etterforsket, og heller ingen andre enn NS-tilknyttede opposisjonelle ble tiltalt – bortsett fra Tangen – viser at det kollektive nivået i det rettslige oppgjøret var underordnet det individuelle.

I senere rettssaker mot deltakere i opposisjonsarbeidet ble det slått fast at deltakelse i Fagopposisjonen nok var klanderverdig, men at det ikke kunne anses som straffbart. Martin Brendbergs sak ble henlagt etter bevisets stilling, og Jens Tangen ble frikjent for alle anklager om landssvik. Da hadde allerede den rettslige dommen over de tre NS-mennene blitt brukt politisk i det interne oppgjøret i LO, så den presedensen som etter hvert etablerte seg i doms- og påtalemyndighet fikk minimal betydning for LOs oppgjør. Samtidig inngikk det i et perspektiv som dominerte oppgjøret med Fagopposisjonen: Fra å være et kollektivt oppgjør med individuelle følger i 1946 ble dette ikke fulgt opp på det individuelle nivået senere. I overgangsoppgjør er det et velkjent fenomen at straffene blir mildere jo større avstand det er mellom gjerning og dom, og det er naturlig også å tolke oppgjøret med Fagopposisjonen inn i dette perspektivet. Interessen for et individuelt oppgjør minket i alle fall etter den første, kollektive dommen.

Det rettslige oppgjøret med Fagopposisjonen hadde betydelige politiske følger, men var selv politisk. Retten tok i den første dommen et oppgjør med den revolusjonære strømmingen i arbeiderbevegelsen gjennom å berømme ledelsens vektlegging av de vertikale solidaritetsbåndene i sitt virke sommeren 1940. Slik inngikk dommen i et mer overordnet ideologisk oppgjør som pågikk i etterkrigstiden, og som rammet Fagopposisjonen hardt. Den fordømmende tilnærmingen til Fagopposisjonen som i rettssalen ble lagt til grunn var også symptomatisk for det organisatoriske oppgjøret, nedprioriteringen av de senere individuelle følgene likeså. Samtidig skal man ikke dra sammenlikningen mellom det rettslige og det organisatorisk/politiske oppgjøret for langt, da det tross ble opprettholdt et tydelig skille mellom den dømmende makt og de pressfaktorene som ønsket å bruke dommen politisk. Oppgjøret kan defineres som et politisk strafferettslig oppgjør.

Oppgjøret som kollektivt og individuelt oppgjør

Vurderingen om oppgjørets *kollektive* og *individuelle* dimensjon, har vært viktig perspektiv i studien. Det har ved flere anledninger blitt avdekket et misforhold mellom synet på Fagopposisjonens ideologiske grunnlag, altså oppgjørets kollektive nivå, og hvilke følger deltakelsen i arbeidet fikk for de enkelte opposisjonelle. I vurderingen av det partipolitiske innslaget i oppgjøret er det blitt påpekt hvordan beslutningstakerne i DNA og LO brukte Fagopposisjonen for å diskreditere et NKP med en betydelig popularitet i etterkrigstidens Norge. Selv om Martin Tranmæl i sine angrep fra Arbeiderbladet også etterlyste individuelle sanksjoner for kommunistene i arbeidsutvalget, hadde oppgjøret først og fremst en kollektiv funksjon: å ramme den revolusjonære strømmingen fra 1940, og knytte NKP ideologisk tett opp mot grupperingen, og mot NS.

Oppgjøret var lagt opp som to store kollektive oppgjør der DNA med rimelig sikkerhet kunne spå utfallet i oppgjøret med Fagopposisjonen i rettssalen, i tillegg til å detaljstyre utviklingen i det organisatoriske oppgjøret på LO-kongressen i 1946. De to oppgjørene kan ikke ses isolert fra hverandre, da begge inngikk i en generell utvikling i samfunnet generelt og arbeiderbevegelsen spesielt, der de vertikale solidaritetsbåndene vant frem på bekostning av de horisontale. Den ideologiske dommen over Fagopposisjonen i rettssalen inngikk også i det kollektive oppgjøret på LO-kongressen, og hadde stor politisk sprengkraft. Resultatet ble en kriminalisering av det ideologiske grunnlaget til opposisjonen, og på LO-kongressen ble det organisatoriske oppgjøret ”avpolitisert”. Dette kollektive nivået i oppgjøret skulle i liten grad reflekteres i det individuelle.

Det individuelle oppgjøret skulle følge som et resultat av de signalene som ble sendt fra rettssalen og kongressen: Vedtakene ble distribuert til forbundene gjennom rundskriv, og det kunne virke som et bredt individuelt oppgjør med de opposisjonelle skulle igangsettes. Statsadvokaten beordret eksempelvis etterforskning av Jens Tangen og Martin Brendberg. Noen videre individuelle sanksjoner kan imidlertid vanskelig spores. Verken i rettssalen, NKP, DNA eller LO kan det spores entydige tegn på at opposisjonsdeltakelse i seg selv ble sanksjonert. I den grad et individuelt oppgjør med Fagopposisjonen ble utført, var det som regel andre forhold som spilte inn, eksempelvis den interne partikampen i NKP eller etterforskningen av Johanne Reutz’ andre organisatoriske forhold.

Totalt kan det konkluderes med at det kollektive oppgjøret med Fagopposisjonen fylte en viktig funksjon i det ideologiske oppgjøret med den doktrinære marxistiske strømmingen i arbeiderbevegelsen. Gjennom angrep på Fagopposisjonen som en kollektiv gruppe lyktes det

ledende krefter i et stadig mer konformt DNA å plassere NKP i sammenheng med en diskreditert gruppering som hadde ivret for fred med det nazistiske Tyskland, samtidig som kommunistene kunne knyttes til NS. På det mer individuelle plan hadde både DNA- og LO-ledelsen gode grunner for la oppgjøret forbli på det kollektive nivået. Både kapasitetsproblemer, hensyn til sentrale tillitsvalgte og nye oppgaver bidro til at LO-kongressen i liten grad ble etterfulgt av et individuelt oppgjør. Totalt sett kan oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 defineres som et kollektivt oppgjør med enkelte individuelle eksponenter.

Oppgjøret som ytre og indre oppgjør

Oppgjøret med Fagopposisjonen har i forskningslitteraturen tradisjonelt blitt sett som et ledd i kampen mellom DNA og NKP om makten i fagbevegelsen. Kildematerialet tilsier at dette langt på vei stemmer. Fagopposisjonen ble altså i liten grad angrepet mens tilsynelatende harmoni hersket i fagbevegelsen sommeren 1945, men etter hvert som samlingsforhandlingene brøt sammen og den politiske borgfreden ble avblåst, ble angrepene på de opposisjonelle fra sommeren 1940 intensivert. I takt med at NKP i større grad ble gjenstand for sosialdemokratiske angrep, økte også anklagene mot holdningen Fagopposisjonen representerte. NKP hadde med oppslutning opp mot 40 % i fagbevegelsen blitt en reell utfordrer til DNAs hegemoni, og ettersom Fagopposisjonen både personlig og ideologisk var tett forbundet med NKP, ble skytset rettet mot denne. Beslutningstakere i denne prosessen var sentralt plasserte folk i DNAs og LOs ledelse, som utøvde makten blant annet gjennom Faglig Utvalg. I denne forstand er det ingen tvil om at angrepene rettet seg mot en ytre fiende, NKP, og denne prosessen kulminerte med en total seier for sosialdemokratene på LO-kongressen i 1946.

Kan også oppgjøret karakteriseres som et indre oppgjør rettet mot sosialdemokratiets egne rekker? Som kapittel sju indikerte, var det i liten grad et oppgjør med Fagopposisjonen på individuelt nivå internt i DNA etter okkupasjonen. Blant de mer venstreorienterte, som Johanne Reutz og Edvard Bull, kan muligens et slikt indre individuelt oppgjør med Fagopposisjonen spores. I disse sakene spilte likevel en rekke andre forhold inn, og den øvrige utviklingen viser ikke noe tydelig indre oppgjør på individuelt plan. Viktor Jensen og brødrene Cappelen er eksempler på at det gikk an å bygge parti- og organisasjonskarrierer til tross for deltakelse i opposisjonen i 1940. Samtidig er Jensen og Cappelenbrødrene også eksempler på DNA-medlemmer som lojalt stilte seg på ledelsens side i 1945, og underordnet

seg et strengere partiregime i et DNA som definitivt hadde forlatt de revolusjonære linjene fra 30-tallet. I det hele er det individuelle analysenivået lite fruktbart i vurderingen om det finnes et indre oppgjør i DNA knyttet til Fagopposisjonen.

Dersom det kollektive analysenivået blir lagt til grunn, kan derimot tendenser i retning av et indre oppgjør anes. Det ideologiske oppgjøret med Fagopposisjonen strakte seg også inn i DNAs rekker, mot interne revolusjonære grupperinger som riktignok hadde blitt stadig mindre dominerende i løpet av 30-tallet. Selve okkupasjonstiden medførte også en mentalitetsforskyvning som ga seg uttrykk i oppslutning om nasjonen både i samfunnet og i arbeiderbevegelsen. Økt fokus på fellesskapet bidro til at de vertikale solidaritetsbåndene vant frem. Oppgjøret med Fagopposisjonen må tolkes inn i et overordnet ideologisk oppgjør med de horisontale solidaritetsbåndene som de styrende i arbeiderbevegelsen etter okkupasjonen: Fagbevegelsen skulle også støtte opp om det nasjonale prosjektet. Oppgjøret med Fagopposisjonen la premisser for hvilke ideologiske retninger som i etterkrigstiden var aksepterte, og markerte et oppgjør med en forholdsvis utbredt ideologisk strømning i arbeiderbevegelsen på 30-tallet, også internt i DNA. I etterkrigstidens mer konforme DNA forsvant flere av de toneangivende venstreopposisjonelle ut fra partiet, og det er problematisk å spore noen venstreopposisjon i partiet etter krigen. Dette hang sammen med utviklingen blant DNAs eliter under og etter okkupasjonen. Oppgjøret med Fagopposisjonen representerte derfor *også* et oppgjør med DNAs venstreopposisjon.

Det ytre oppgjøret i tilknytning til Fagopposisjonen var svært tydelig, og kildematerialet viser hvordan oppgjøret ble brukt som et ledd i å hindre NKPs oppslutning. Samtidig markerte også oppgjøret en brodd mot venstreopposisjonen innad i DNA, selv om dette i liten grad ble uttalt, eller nødvendigvis kan kalles intensjonelt. Ved å holde oppgjøret med Fagopposisjonen på et kollektivt nivå, ble det et ideologisk oppgjør med mentaliteten som lå til grunn for opposisjonen. I dette perspektivet er det rimelig å snakke om to nivåer blant beslutningstakerne i LO og DNA; et eksplisitt utoverrettet oppgjør med kommunistene, men også et indre oppgjør som i større grad var implisitt.

Hvorfor dominerte Fagopposisjonen LOs interne oppgjør?

I denne studien har det ideologiske grunnlaget for Fagopposisjonen av 1940 blitt vektlagt. De opposisjonelle fra 1940 representerte en revolusjonær strømning i arbeiderbevegelsen som hadde dype røtter, men som mot slutten av 30-tallet hadde mistet mye oppslutning. Etter okkupasjonen var det lite som tydet på at Fagopposisjonen av 1940 skulle bli en sentral del av

LOs etterkrigsoppgjør. I løpet av krigen hadde de vertikale solidaritetsbåndene styrket seg, og til og med NKP opererte etter 1945 på nasjonal grunn. I takt med økt partipolitisk konfliktnivå i arbeiderbevegelsen, ble spørsmålet om Fagopposisjonens illojale linje fra 1940 stadig mer aktuelt. Et avgjørende skille kan settes til stortingsvalget i 1945, da DNAs og LOs topplan gjorde Fagopposisjonen til et symbol for å ramme kommunistenes popularitet. Gjennom målbevisst disiplinering av DNAs fagorganiserte frem mot LO-kongressen, var topplanet sikret oppslutning for fordømmelsen av den revolusjonære opposisjonen. På et overordnet strukturelt plan representerte også oppgjøret med Fagopposisjonen av 1940 et oppgjør med de horisontale solidaritetsbåndene som styrende for arbeiderbevegelsens mål. For den sosialdemokratiske ledelsen ble Fagopposisjonen en perfekt sak å bruke i både det indre og det ytre oppgjøret, da den symboliserte en holdning som var diskreditert og i tillegg kunne ramme kommunistenes popularitet. På bakgrunn av disse aspektene ble Fagopposisjonen den dominerende saken i det interne oppgjøret i LO.

Tidligere forskning på oppgjøret med Fagopposisjonen har fokusert på det partipolitiske aspektet ved oppgjøret. Når Fagopposisjonen først og fremst drøftes i lys av LO-kongressen i 1946 er en slik konklusjon åpenbar. Denne fremstillingen har vist at behandlingen av Fagopposisjonen må ses i nær sammenheng med sentrale utviklingstrekk i etterkrigstiden. Fagopposisjonen gikk fra å være en ikke-sak sommeren 1945 til å bli drøftet i dagervis på LO-kongressen i mai 1946, og denne prosessen indikerte at oppgjøret hadde et dynamisk og pragmatisk preg. Det ble dominert av en partipolitisk dimensjon, men oppgjøret var også en del av en disiplineringsprosess der topplanet i den sosialdemokratiske bevegelsen sentraliserte makten. En fagbevegelse som fullt ut sluttet opp om de vertikale solidaritetsbåndene var resultat av et målbevisst arbeid fra sosialdemokratiske ledere, sammen med en mentalitetsendring som følge av erfaringene fra okkupasjonen. Derfor ble Fagopposisjonens virksomhet på LO-kongressen i mai 1946 fordømt både som organisasjonsskadelig, men også som *skadelig for samholdet blant det norske folk*. Oppgjøret med Fagopposisjonen var dypest sett et ideologisk oppgjør med en revolusjonær strømning i arbeiderbevegelsen, gjennomført av et styringsvillig topplan i DNA og LO, og som rammet NKP hardt.

Litteraturliste

- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret*. Tano Aschehoug, Oslo 1998
- Bergh, Trond *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bind 5: Storhetstid (1945-1965)*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1987
- Berntsen, Harald, *Alle rettigheter! Hotell og restaurantarbeiderne i service og strid gjennom 75 år*. Gyldendal, Oslo 2010
- Berntsen, Harald. *Hvem bygde landet – for hvem? Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund fra gjenreisning til krise 1945-1988*. Fellesforbundet, Oslo 1993
- Bjørgum, Jorunn ”Syndikalismen i Norge” i *Historisk Tidsskrift* 1/1998, s 31-49
- Bjørnhaug, Inger *Norsk kommuneforbund 75 år. Bind 1 1920-1945. Et mangfoldig fellesskap*. Oslo 1994
- Bjørnhaug, Inger og Halvorsen, Terje *LOs historie 1935-1969 bind 2: Medlemsmakt og samfunnsansvar*. Pax Forlag, Oslo 2009
- Brandal, Nikolai *Eit politisk strafferettsleg oppgjer. Det norske arbeiderpartiet og etterkrigsoppgjøret 1945-50*. Hovedoppgave i historie, UiO 2002
- Bratteli, Trygve *Våren som ikke kom*. Tiden norsk forlag, Oslo 1981
- Bull, Edvard *Norges historie etter 1945*. Cappelen, Oslo 1982
- Bull, Trygve *Mot Dag og Erling Falk*. Cappelen, Oslo 1987
- Christensen, Egil ””Fra samlingstrang til normalisering”. Hovedoppgave i historie, UiO 1970
- Corell, Synne *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Scandinavian Academic Press, Oslo 2010
- Dahl, Hans Fredrik *Fra klassekamp til nasjonal samling. Arbeiderpartiet og det nasjonale spørsmål i 30-årene*. Pax Forlag, Oslo 1969
- Dahl, Hans Fredrik ”Innledning: Oppgjøret som rystet Norge” s 9-29 i Dahl, Hans Fredrik og Sørensen, Øystein (red) *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag, Oslo 2004

- Dahl, Hans Fredrik *Norge mellom krigene. Det norske samfunnet i krise og konflikt 1918-1940*. Pax Forlag, Oslo 1971
- Dahl, Hans Fredrik (et al) *Norsk krigsleksikon 1940-45*. Cappelen, Oslo 1995
- Dahl, Hans Fredrik og Hjeltnes, Guri ”Okkupasjon – nasjonalsosialisme – motstand. Norsk idéhistorie 1940-1945” s 17-28 i Ebbestad Hansen, Jan Erik (red) *Norsk tro og tanke. Bind 3, 1940-2000*. Universitetsforlaget, Oslo 2001
- Dahl, Hans Fredrik, Sørensen, Øystein ”Et parti av lovbrøyttere” s 87-117 i Dahl og Sørensen (red) *Et rettfærdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag A/S, Oslo 2004
- Dahl, Ottar ”Forklaring og fortelling i historievitenskapen i *Historisk Tidsskrift* 1/1993 s 67-79
- Dokken, Bjørn Erik. *NKPs antikrigsarbeid 1923-1939: Fra partistiftelsen til den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten*. Masteroppgave i historie, UiO 2008
- Elster, Jon *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati*. Pax Forlag, Oslo 2004
- Eriksen, Anne *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax Forlag, Oslo 1995
- Furre, Berge *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*. Det norske samlaget, Oslo 2000
- Gerhardsen, Einar *Samarbeid og strid. Erindringer 1945-55*. Tiden norsk forlag, Oslo 1971
- Haldorsen, Torstein *Norges kommunistiske parti 1936-1938. Om NKPs rolle og innflytelse i norsk arbeiderbevegelsen i folkefrontens periode*. Hovedoppgave i historie, UiB 1972
- Halvorsen, Terje *Jern og Metall 100 år. Bind 2, 1940-1991*. Tiden norsk forlag, Oslo 1990
- Halvorsen, Terje *Mellom Moskva og Berlin. Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjet-Unionen og Tyskland 1939-1941*. Falken Forlag, Oslo 1996
- Halvorsen, Terje *Partiets salt. AUFs historie*. Pax Forlag, Oslo 2003
- Haugen, Vidar *Det norske Arbeiderparti 1940-1945. Planlegging og gjenreisning*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1983

- Hjellum, Torstein *"Noen av oss har snakket sammen". Om fåmannsveldet i Arbeiderpartiet 1945-73.* Alma Mater forlag, Bergen 1992
- Kjeldstadli, Knut *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget.* Universitetsforlaget, Oslo 2003
- Krogh, Helge *Den 6te kolonne - ?.* Radikalt forlag, Oslo 1946
- Lahlum, Hans Olav *Haakon Lie. Historien, mytene og mennesket,* Cappelen Damm, Oslo 2010
- Larsen, Stein U "Rettsoppgjør i en elitestyrt overgang. Gjeninnføringen av demokrati i Norge etter 1945" s 235-273 i Andreassen, Bård-Anders og Skaar, Elin (red) *Forsoning eller rettferdighet? Om beskyttelse av menneskerettigheter gjennom sannhetskommisjoner og rettstribunaler.* Cappelen akademiske forlag, Oslo 1998
- Lie, Haakon *Hvem kan vi stole på? En dokumentasjon om Norges Kommunistiske Parti under den tysk-russiske alliansen 1939-1941.* Tiden Norsk Forlag, Oslo 1974
- Lie, Haakon *Krigstid 1940-1945* Tiden Norsk Forlag, Oslo 1982
- Lie, Haakon *Martin Tranmæl. Veiviseren.* Tiden Norsk Forlag. Oslo 1991
- Lie, Haakon *Skjebneår. 1945-1950.* Tiden Norsk Forlag, Oslo 1985
- Maurseth, Per *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – bind 3. Gjennom kriser til makt (1920-1935).* Tiden norsk forlag. Oslo 1987
- Medby, Johan *Norsk Hotell- og Restaurantarbeiderforbund 1931-1951,* Norsk Hotell- og Restaurantarbeiderforbund, Oslo 1951
- Nordahl, Konrad *Med LO for friheten.* Tiden norsk forlag, Oslo 1969
- Norges Kommunistiske Parti *Hvitboka om 1940.* Forlaget Ny Dag, Oslo 1975
- Olstad, Finn *LOs historie. Bind 1 1899-1935. Med knyttet neve.* Pax Forlag, Oslo 2009
- Ousland, Gunnar *Fagorganisasjonen i Norge. Bind 3. Fra verkstedet til samfunnet 1932-1939.* Tiden norsk forlag, Oslo 1949
- Pedersen, Johan og Hildebrandt, Rolf Thore *Murernes Union gjennom 100 år.* Murernes Union, Oslo 1982

- Pettersen, Arne *Hva var galt med NKP?* Falken Forlag, Oslo 1999
- Pryser, Tore "Alltid mot strømmen. Bidrag til Håkon Meyers biografi 1896-1989" i *Forskningsrapport nr. 99/2003*. Høgskolen i Lillehammer, Lillehammer 2003
- Pryser, Tore *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – bind 4. Klassen og nasjonen (1935-1946)*. Tiden norsk forlag, Oslo 1988
- Pryser, Tore *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1991
- Rønning, Ole Martin. *Stalins elever. Kominterns kaderskolder og Norges Kommunistiske Parti*. Doktoravhandling i historie, UiO 2010
- Seip, Jens Arup *Fra embetsmannsstat til ettpartistat og andre essays*. Universitetsforlaget, Oslo 1974
- Sejersted, Francis "Historiefagets fortelling" i *Nytt norsk tidsskrift* (4) 1995, s 313-325.
- Selle, Per *Norges Kommunistiske parti. 1945-1950*. Universitetsforlaget, Bergen 1983
- Skar, Alfred *Fagorganisasjonen i Norge, bind 4: Under okkupasjonen 1940-1945*. Tiden norsk forlag, Oslo 1949
- Skar, Alfred *På vei mot den gryende dag. Norsk kommuneforbund gjennom 50 år*. Tiden norsk forlag, Oslo, 1969
- Skaufjord, Terje *Venstreopposisjon i Det Norske Arbeiderparti 1933-1940*. Hovedoppgave, UiO 1977
- Slagstad, Rune *De nasjonale strateger* Pax forlag. Oslo 2001
- Steen, Reiulf *Ørnen har landet. Om Arbeiderpartiets strateger*. Tiden norsk forlag, Oslo 2003
- Steen, Sverre "Riksrådsforhandlingene" i Paulsen, Helge (red) *1940 – Fra nøytral til okkupert*. Universitetsforlaget, Oslo 1969
- Sørensen, Øystein *Fra Marx til Quisling: fem sosialisters vei til NS*. Aventura, Oslo 1983
- Titlestad, Torgrim *Frihetskampen i Norge – og historikerne som sviktet*. Spartacus, Oslo 2010

Titlestad, Torgrim *I Stalins skygge. Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt. Peder Furubotn, NKP og SUKP 1945-49.* Fagbokforlaget, Bergen 1997

Aagesen, Knut, ”Fagopposisjonen av 1940” i Paulsen, Helge (red) *1940 – Fra nøytral til okkupert.* Universitetsforlaget, Oslo 1969

Aass, Randi *Mellom frontene. Johanne Reutz – pioner og yrkeskvinne i norsk arbeiderbevegelse.* Pax forlag, Oslo 2001

Kildeliste

UTRYKTE KILDER

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark)

LOs ARKIVER OG FORBUNDSARKIVER

ARKIV 1571, LANDSORGANISASJONEN I NORGE

A – Møtebøker 1899-1985

- Aa 0003
- Aa 0005
- Ac 0015

B – Brevkopier 1899-1988

- B 0007

C – Journaler 1906-1988

- C 0006

D – Saksarkiv 1899-1988

- Dd 0001-Dd 0007
- Dd 0015
- Dd 0017
- Dd 0022
- Dd 0027
- Dd 0031-Dd 0032
- Dd 0047
- Dd 0053

F – Komiteer og utvalg, 1910-1985

- Fa 0006

J – Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon – eksilorganer 1940-1945

- Ja 0004
- Ja 0010
- Ja 0020
- Jb 0001
- Jb 0005
- Jb 0011

ARKIV 1652, NORSK BYGNINGSINDUSTRIARBEIDERFORBUND

A – Møtebøker

- Ac 0001

ARKIV 2506 MURERNES UNION

A – Møtebøker 1882-1993

- A 0005

PRIVATARIVER

ARKIV 1341 HÅKON MEYER

A – Materiale levert av Håkon Meyer i 1976

- A 0007

B – Materiale hentet hos Christina Meyer i 1990

- B 0004
- B 0006

ARKIV 1395 MARTIN TRANMÆL

D – Saksarkiv

- Da 0001
- Db 0001

ARKIV 2483 HAAKON LIE

Da – Partisaker (ordnet alfabetisk)

- Da 0001

Db – Partisaker (ordnet kronologisk)

- Db 0001

Dd – Saksarkiv, 1930-2005

- Dd 0001
- Dd 0003
- Dd 0019
- Dd 0024-Dd 0026

ARKIV 2584 ØRNULF EGGE

D – Saksarkiv 1943-1978

- D 0011-D 0013

ARKIV 1178 TERJE HALVORSEN

A – Terje Halvorsens saker

- A 0001-A0002

ARKIV 2662 TORGRIM TITLESTAD

F – Intervjuer

- F 0001
- F 0003
- F 0005

PARTIARKIVER

ARKIV 1001 DET NORSKE ARBEIDERPARTI

A – Møtebøker 1887-1989

- Ac 0001-Ac 0002
- Ah 0003
- Ah 0014

C – Registre

- Cb 0001

D – Saksarkiv

- Da 0003-Da 0020
- Da 0024-Da 0025
- Da 0031-Da 0032

E – Sideordnet saksarkiv

- Ej 0001
- Eo 0001
- Eo 0010

ARKIV 1110 NORGES KOMMUNISTISKE PARTI

A – Møtebøker, 1947-1957

- A 0001

D – Saksarkiv, 1907-1991

- D 0004-D 0008

Riksarkivet i Oslo (RA)

LANDSSVIKARKIVET

L-sak 839 – Birger Nils Aamodt
L-sak 1215 – Erling Olsen
L-sak 1247 – Halvard Olevarius Olsen
L-sak 1371 – Håkon Ludvig Meyer
L-sak 2184 – Nils Ingvald Bunes
L-sak 3913 – Kåre Trygve Rein
L-sak 4169 – Jens Eugen Tangen
Henlagt e. bevisets stilling Hnr. 5005 – Martin Brendberg

ANDRE UTRYKTE KILDER

Bull, Edvard (*Brev til Knut Aagesen*, på hylle Aq940.6481 Aa12. Arbark

Meyer, Håkon, ”*Fagopposisjonen av 1940. Kommentarer til Knut Aagesens hovedoppgave*” 1966, hylle Aq940.6481, Aa12. Arbark

Referat fra regjeringskonferanser 1945-46, 7. mai 1946. RA. Stilt til disposisjon av Nik. Brandal

TRYKTE KILDER:

Referater og beretninger

Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, *Protokoll over forhandlingene ved Representantskapets møte 18.-21. juni 1945*. Referat ved Erling Lian. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1946

Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon *Protokoll over Kongressen 1946*. Referat ved Erling Lian. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1946

Det Norske Arbeiderpartis *Beretning 9 april – 25 september 1940*. Arbeidernes Aktietrykkeri. Oslo 1946:

Det Norske Arbeiderparti, *Landsmøtet 31. august – 2. september 1945*. Referat ved Bjarne Jullum. Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1947

Diverse pamfletter

Det Norske Arbeiderparti *Fakta om kommunistpartiets manøvrer 1940 og 1945.*

Det Norske Arbeiderparti 1945

Det Norske Arbeiderparti *Om anlegget for kommunevalgkampen.* Det Norske

Arbeiderparti 1945

Dokumentsamlinger

Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret.* Mariendal, Gjøvik 1962

Norges Kommunistiske Parti *Vårt Partis politikk under krigen. Krigspolitikken.*

Norges Kommunistiske Parti, Oslo 1945

Nordby, Trond (red). *Storting og Regjering 1945-1985. Biografier.*

Kunnskapsforlaget, Oslo 1985

Tidsskrift

Arbeiderbladet 1945-1946, og 14.01.1984

Friheten 1945-1946

Delvis gjennomgang av *Fri Fagbevegelse* 1945-1946 (stilt til disposisjon av

Thomas Støving Berg)

INTERNETT

Universitetsbibliotekets søketjeneste

<http://ask.bibsys.no/ask/action/result?q=creator+%3D+%22Bull%2C+Edvard+1914-1986%22&aktivKilde=biblio&sortering=sortdate-&treffPrSide=10&side=10&kilde=biblio> (14.11.2011)

Publisert materiale fra de sovjetiske arkivene

<http://www.comunist-chronicles.com/index.php?section=articles&fetch=33> (14.11.2011)

Valgoversikt fra statistisk sentralbyrå

<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-6.html> (14.11.2011)

Søkemotor for digitalt publiserte aviser

www.atekst.no (14.11.2011)